

Kinga Geben

WSPÓŁCZESNY JĘZYK POLSKI

Swoistość języka polskiego na Litwie

Kinga Geben

Współczesny język polski

Swoistość języka polskiego na Litwie

Skrypt dla studentów
I stopnia kierunków humanistycznych

Skrypt dla studentów został omówiony
na posiedzeniu Rady Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu Wileńskiego w dniu 29 marca 2019 r.
(protokół nr 4) i zatwierdzony do druku.

Recenzentki:

Prof. dr hab. Halina Karaś
(Uniwersytet Warszawski)

Doc. dr Irena Masoić
(Uniwersytet Witolda Wielkiego)

Dane bibliograficzne publikacji są zarejestrowane
w Narodowej Bibliograficznej Bazie Danych Litewskiej Biblioteki
Narodowej im. Martynasa Mažvydasa

ISBN 978-609-07-0173-7 (cyfrowy PDF)

Autorka zdjęcia Joanna Bożerodska

© Kinga Geben, 2019

© Vilniaus universitetas, 2019

Kinga Geben

Šiuolaikinė lenkų kalba

Lenkų kalbos Lietuvoje specifika

Mokymo priemonė
šiuolaikinės lenkų kalbos kurso (pažengusiems)
pirmosios pakopos humanitarinių kryptų
studentams

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2019

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2019 m. kovo 29 d., protokolas Nr. 4)

Recenzentės:

Prof. habil. dr. Halina Karaś
(Varšuvos universitetas)

Doc. Dr. Irena Masoit
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0173-7 (skaitmeninis PDF)

Viršelyje panaudota Joanos Božerodskos nuotrauka

© Kinga Geben, 2019

© Vilniaus universitetas, 2019

Spis treści

	WSTĘP / 7
1	PODSTAWOWE ZAGADNIENIA KULTURY JĘZYKA POLSKIEGO / 9
2	POJĘCIE BŁĘDU / 13
3	ZRÓŻNICOWANIE JĘZYKA POLSKIEGO NA LITWIE / 20
4	ZAGADNIENIA POPRAWNOŚCI FONETYCZNEJ / 27
5	ZAGADNIENIA POPRAWNOŚCI FLEKSYJNEJ / 32
6	POPRAWNOŚĆ SKŁADNIOWA / 43
7	WYBRANE ZAGADNIENIA POPRAWNOŚCI W ZAKRESIE SŁOWOTWÓRSTWA / 53
8	ZAGADNIENIA POPRAWNOŚCI LEKSYKALNEJ / 59
9	ZAGADNIENIA POPRAWNOŚCI FRAZEologicznej / 67
10	ETYKIETA JĘZYKOWA / 76
	ZAKOŃCZENIE / 84
	BIBLIOGRAFIA / 85
	SANTRAUKA / 89
	SUMMARY / 89

Wstęp

Działalność kulturalnojęzykowa obejmuje poprawność języka i jego sprawność, etykę językowego porozumiewania się, stylistykę i estetykę wypowiedzi oraz etykietę językową. Zajęcia z kultury języka polskiego mają za zadanie uwrażliwienie studentów polonistyki, przyszłych nauczycieli, tłumaczy, redaktorów, na zagadnienia poprawnościowe w języku polskim. Celem zajęć jest wyeliminowanie błędów, których zasadniczym źródłem jest brak świadomości językowej odnoszącej się do normy współczesnej polszczyzny ogólnej. Szczególne trudności studentów wynikają z nieznamomości norm odmiany nazw własnych rodzimych i pochodzenia obcego, odmiany i tworzenia nowych słów, tworzenia trybu przypuszczającego i użycia go w zdaniu. Drugim i najczęstszym źródłem błędów jest interferencja językowa, powstająca wskutek kontaktów z różnymi językami i odmianą gwarową polszczyzny. Interferencja pojawia się na wszystkich poziomach języka, zwłaszcza na poziomie leksykalnym. Wyeliminowanie jej skutków wymaga świadomego wyboru środków językowych przez osoby wielojęzyczne.

Kiedy myślimy o kulturze języka polskiego, chodzi nam przede wszystkim o umiejętność posługiwania się językiem zgodnie z tematem wypowiedzi, sytuacją mówienia oraz dostosowanie wypowiedzi do odbiorcy. Na zajęciach z kultury języka polskiego omawiane są zagadnienia poprawnościowe. Studenci korzystają z podręczników akademickich Andrzeja Markowskiego (2005) oraz Hanny Jadackiej (2005) oraz innych pomocy naukowych, np. ze zbioru ćwiczeń *Formy i normy* (Kłosińska 2013). Brakuje w nich jednak omówienia specyfiki funkcjonowania języka polskiego poza granicami Polski, niniejszy skrypt uzupełnieni więc wiedzę o problemach związanych z poprawnością języka polskiego używanego na Litwie.

Tematyka zajęć z kultury języka na pierwszym roku polonistyki obejmuje zagadnienia dotyczące poprawności leksykalnej i gramatycznej. Mają one na celu ugruntowanie wiedzy teoretycznej dotyczącej poprawności językowej oraz uświadomienie odstępstw polszczyzny wileńskiej od normy języka ogólnego. Omawiane tematy studenci analizują w kontekście lektur podanych na początku każdego zagadnienia. Socjolingwistyczne spojrzenie na kulturę języka umożliwia właściwą ocenę specyfiki regionalnej. Chociaż niniejszy skrypt, zawierający wykłady i ćwiczenia, jest przeznaczony dla studentów polonistyki Uniwersytetu Wileńskiego uczestniczących w zajęciach z kultury języka polskiego, z powodzeniem może być wykorzystywany w szkołach z polskim językiem wykładowym jako przykładowy materiał dla nauczycieli języka polskiego.

W ostatnich dziesięcioleciach zachodzą szczególnie intensywne zmiany w słownictwie. Dotyczą one przede wszystkim kręgów tematycznych związanych z terminologią społeczno-ekonomiczną i techniczną. Uzupełnienia słownictwa polskiego na Litwie (np. terminologii medycznej lub komputerowej) są w praktyce realizowane inaczej niż w Polsce – często przez zapożyczenia z języka rosyjskiego i litewskiego. W języku mediów nowym zjawiskiem leksykalnym jest pojawienie się znacznej liczby ekspresywizmów (Dubisz 2002: 40), wyraźna staje się ekspansja elementów potocznych w polszczyźnie oficjalnej. Ekspresywizmy i potoczmy polszczyzny mówionej na Litwie, przytoczone przykładowo w skrypcie, w Polsce nie występują, różna jest tu także wartość pragmatyczna niektórych zwrotów grzecznościowych. Analizowane w niniejszym skrypcie

błędy językowe są więc ograniczone terytorialnie – do języka polskiego na Litwie. Ujawniają się one przede wszystkim w polszczyźnie mówionej. W języku pisanim zapożyczeń jest znacznie mniej, mają one charakter ukrytych wpływów gramatycznych. Ważne jest ciągle pogłębianie wrażliwości językowej przez krytyczną ocenę interferencji językowych na wszystkich poziomach języka. Podane w skrypcie przykłady błędnych form są oznaczone gwiazdką, która ostrzega przed ich użyciem. Kultura języka ma znaczenie również w działalności kulturalno-oświatowej, do sięgnięcia po ten skrypt zachęcam więc wszystkie osoby piszące do prasy polskiej na Litwie.

Chciałabym w tym miejscu złożyć najserdeczniejsze podziękowania moim Recenzentkom: prof. dr hab. Halinie Karaś i doc. dr Irenie Masojć, za wiele cennych uwag i porad, które przyczyniły się do udoskonalenia skryptu. Dziękuję Kolegom i Koleżankom z Centrum Polonistycznego Uniwersytetu Wileńskiego i Instytutu Językoznawstwa Stosowanego za wsparcie podczas przygotowywania wykładów do druku, autorce zdjęcia na okładce pani Joannie Bożerodskiej oraz redaktorce językowej skryptu pani Kai Kojder. Na koniec dziękuję moim studentom, którzy swoimi pomysłami ukierunkowali dyskusję nad współczesnymi problemami językowymi.

1. Podstawowe zagadnienia kultury języka polskiego

Norma językowa, uzus językowy, system językowy, innowacje językowe. Zróżnicowanie współczesnej normy językowej. Typy innowacji. Kompetencja językowa i świadomość językowa

Lektury: Markowski 2005: §5, §6, §7; Kłosińska 2013: §1; *Nowy słownik poprawnej polszczyzny 1999* (dalej: NSPP) (hasła: „Kultura języka”; „Norma językowa”; „Uzus językowy”).

1.1. Norma językowa

Norma językowa – zbiór elementów językowych (wyrazów, ich form i połączeń oraz inwentarz sposobów ich tworzenia, łączenia, wymawiania i zapisywania), które są w pewnym okresie uznane przez jakąś społeczność (przede wszystkim przez wykształcone warstwy społeczeństwa) za wzorcowe, poprawne albo co najmniej dopuszczalne. Norma językowa nie jest jednolita, ponieważ język, którym się posługujemy, jest bardzo zróżnicowany. W NSPP sformułowano koncepcję normy dwupoziomowej: wzorcowej i użytkowej. Słowniki poprawnej polszczyzny zaznaczają, czy dany element języka należy do normy, a jeśli tak, to do którego jej poziomu. Innymi słowy: słowniki informują, czy dana forma albo konstrukcja jest poprawna czy nie, a jeśli poprawna, to czy zawsze można jej użyć.

Norma wzorcowa – składa się z tych elementów języka i wypowiedzi, które są używane świadomie, z poczuciem ich wartości semantycznej i stylistycznej oraz pozostają w zgodzie z tradycją językową, regułami gramatycznymi i semantycznymi polszczyzny. Są to elementy akceptowane przez zdecydowaną większość wykształconych Polaków, zwłaszcza zaś przez osoby, które polszczyznę ogólną wyniosły z domu i mają wykształcenie wyższe niż średnie, a język traktują jako wartość autoteliczną (samą w sobie). Norma wzorcowa obowiązuje we wszystkich kontaktach i wypowiedziach (ustnych i pisemnych) oficjalnych (czyli nieprywatnych): powinni się nią posługiwać uczniowie, nauczyciele, urzędnicy, księża, dziennikarze, politycy, aktorzy, ludzie nauki itd. Należy jej także nauczać w szkołach. Na przykład wzorcowa wymowa [*tszeba*] i odmiana (np. *mleć* – *mełłem*), stosowanie liczebników zbiorowych w konstrukcjach z określeniami zbiorów mieszanych i istot niedorośliwych (*sześcioro kociąt, pięcioro studentów*), użycie tradycyjnej formy biernika w wyrażeniach *wyrwać ząb, wysłać sms*.

Norma użytkowa – obejmuje zbiór wyrazów, ich form i połączeń, używanych w kontaktach swobodnych, nieoficjalnych, w rozmowach o różnorodnej tematyce, w których język traktuje się jako narzędzie przekazu informacji, perswazji, inaczej mówiąc, jako wartość użytkową. O przynależności do normy użytkowej decyduje stopień rozpowszechnienia danego środka językowego, jego użyteczność i poziom komunikatywności (np. ekonomiczność, prostota, wyrazistość). Norma użytkowa jest zróżnicowana ze względu na zasięg i jakość używanych środków. Rozróż-

niamy normę profesjonalną (teksty naukowe, techniczne, kancelaryjne, zachowujące właściwe dla siebie sformułowania, poza nimi nieużywane); normę potoczną regionalną (np. regionalizmy nie mieszczą się w normie wzorcowej); normę potoczną ogólną (stosowaną w tekstach nieoficjalnych, powstających w aktach komunikacji zachodzących między uczestnikami dobrze się znającymi, czyli w potocznej odmianie polszczyzny, np. potoczna wymowa [*czszeba*] i odmiana [np. *mieścić – mieliłem*], zastępowanie liczebników zbiorowych w konstrukcjach z nazwami zbiorów mieszanych i istot niedorosłych [*sześć kociaków, pięciu studentów*], użycie dopełniacza w wyrażeniach *wyrwać zęba, wysłać smsa*).

1.2. Uzus językowy

Uzus językowy jest to panujący w pewnym środowisku albo występujący powszechnie w pewnych typach tekstów zwyczaj używania szczególnych, ugruntowanych przez nawyki i zwyczaje komunikacyjne form językowych. Są to zarówno te wyrazy i ich połączenia, które zyskały powszechną aprobatę i są uznawane ogólnie za poprawne, jak i te składniki tekstów, które dotąd jej nie zyskały i rażą niektórych członków danej społeczności, niemniej mają charakter obiegowy i są powszechnie używane, np. **wylanczać, *wziąć*. Uzus wpływa na normę językową, która obejmuje mniej elementów.

1.3. System językowy

System językowy jest to ogół elementów językowych (fonemów, morfemów, leksemów) i modeli ich łączenia, a także reguł ich zespalania w jednostki tworzące tekst. Istnieją różnice między systemem językowym a jego normą: system tworzy pewną potencję języka, zawiera modele, które mogą być realizowane, w normie zaś realizują się niektóre z tych możliwości. Do systemu należą wszystkie elementy polszczyzny, norma stanowi wybór tych z nich, które są faktycznie używane i aprobowane społecznie, np. **balonek, *brzydkość* – wyrazy możliwe w systemie, jednak nieakceptowane przez normę. Z drugiej strony norma obejmuje rzeczowniki zapożyczone, które wykraczają poza możliwości systemu języka polskiego, np. *graffiti, breakdance*.

1.4. Innowacje językowe

Innowacja językowa jest to każdy nowy element w tekście, uzusie, normie lub systemie. Innowacją jest więc zarówno nowy sposób wymawiania określonej głoski lub połączenia głosek, nowy sposób akcentowania wyrazu, nowa forma fleksyjna bądź wprowadzenie zasady odmienności jakiegoś wyrazu, nowy model słowotwórczy, nowy typ połączenia składniowego, jak i nowy wyraz, nowe znaczenie wyrazu czy nowy frazeologizm. Jeżeli innowacje zostają zaakceptowane w normie i systemie, to zachodzą zmiany językowe. Innowacje zaś, które nie zyskały takiej aprobaty, gdyż nie mają uzasadnienia funkcjonalnego, są zwane błędami językowymi.

Podział innowacji ze względu na funkcje, którą pełnią w normie lub systemie:

- a) **innowacje uzupełniające** – określenia wypełniające lukę w systemie nazewniczym. Przykłady z dziedziny sportu: *kitesurfing* sport. ‘dyscyplina sportu polegająca na ślizganiu się po wodzie i wykonywaniu skoków na desce surfingowej i ze spadochronem na plecach’; *kiteboarding* (ang. od *kite* ‘latawiec’ + *surfing*); przykłady z dziedziny ekonomii: *head hunter* (ang. *head hunter* dosł. ‘łowca głów’), *white collar* (ang. dosł. ‘biały kołnierzyk’; ‘pracownik umysłowy, zwłaszcza dobrze zarabiający urzędnik pracujący w wielkim mieście’).
- b) **innowacje regulujące** – nowe formy wyrazowe, modele składniowe i słowotwórcze, będące wynikiem usuwania wyjątków z systemu językowego (B. liczby pojedynczej *tą książkę*);
- c) **innowacje rozszerzające** – powstały wskutek dostosowania reguły obejmującej mniej elementów do reguły dotyczącej większości elementów określonej kategorii językowej (np. **koniami*, **liściami*);
- d) **innowacje alternatywne** – nowe wyrazy, formy i połączenia wyrazowe pojawiające się obok wyrazów, form i połączeń już istniejących jako wynik nasilania się nowych tendencji językowych, np. mody na zapożyczenia angielskie. Ksenia Małgorzata Olkowska (2011: 220) uznaje za innowacje zbędne te zapożyczenia angielskie, które dublują istniejące nazwy jedynie ze względu na potencjalnie pozytywne konotacje cudzoziemskości czy (pozorne) podniesienie prestiżu – zarówno wyrazu, jak i osoby mówiącej: „Zatem zamiast lepiej zadomowionych w polszczyźnie telesklepu i telezakupów mamy *teleshop* i *teleshopping*; w miejsce napoju energetyzującego pojawia się *energizer*; paralotnia i paralotniarstwo to odpowiednio *paraglide* i *paragliding*; kulturystyce odpowiada *body building*; *baby boom* to nic innego, jak wyż demograficzny; *blockbuster* oznacza przebój kinowy; *orienteering* równoznaczny jest biegowi na orientację”.
- e) **innowacje nawiązujące** – nowa forma lub nowe znaczenie elementu językowego powstające wskutek nawiązania do innych elementów, podobnych kształtem dźwiękowym lub morfologicznym albo pokrewnych znaczeniowo (np. **zachrystia* ‘zakrystia’ w wyniku skojarzenia z *Chrystus*). Szczególnym typem innowacji nawiązujących są kontaminacje językowe, czyli innowacje, będące wynikiem przemieszania części dwóch istniejących dotąd elementów językowych, np. *przywiązywać do czegoś* znaczenie powstało w analogii do *przywiązywać wagę*;
- f) **innowacje skracające** – nowy wyraz, forma lub konstrukcja wyrazowa pozwalające „zaoszczędzić wysiłek” nadawcy tekstu (uniwerbizmy leksykalne, np. *ogólniak*, *syrokomłówka*);
- g) **innowacje precyzujące** – różnicowanie wyrazów, ich form i znaczeń pozwalające usuwać zbędną synonimię (np. *śnieżny* – *śniegowy*, *wieczorna* – *wieczorowa*). Ocenę innowacji sprowadza się do stwierdzenia, czy są zgodne z aktualną normą językową, a więc czy są poprawne.

1.5. Świadomość językowa i kompetencja językowa

Wielojęzyczne osoby uczące się języka polskiego ogólnego dążą do **multikompetencji komunikacyjnej**, która jest dynamiczna i ewoluująca, zależna od sposobu poznawania i używania języków. Pojęcie multikompetencji wprowadził Vivian Cook (1995: 96), który określił ją jako „złożony stan umysłu z dwoma gramatykami”. „Istotnym składnikiem kompetencji komunika-

cyjnej jest umiejętność «przełączania rejestrów» językowych, czyli posłużenie się odpowiednią odmianą językową w zależności od typu sytuacji komunikacyjnej” (Sękowska 1996: 8).

Częścią składową kompetencji komunikacyjnej jest świadomość językowa. Jest to refleksja nad normą językową oraz „zdolność formułowania sądów o wyrażeniach językowych (np. o ich poprawności czy walorach stylistycznych) i o stosunkach zachodzących między nimi (takich jak synonimia, sprzeczność)” (Polański 1993: 544). Osoby znające kilka języków mają inną świadomość językową niż osoby monolingwalne (Cook 1995: 95). Zadaniem studentów uczących się polskiego na Uniwersytecie Wileńskim jest zaobserwowanie zmian stylistycznych języka w zależności od sytuacji, zmiany kodu oficjalnego i gwarowego, uświadomienie procesu i skutków interferencji językowych.

ZADANIA:

- 1. Proszę zdefiniować normę językową oraz wymienić jej typy z przykładami.**
- 2. Proszę na podstawie NSPP przytoczyć przykłady normy użytkowej.**
- 3. Proszę sprawdzić w NSPP rozstrzygnięcia poprawnościowe dotyczące następujących kwestii:**
 - a) akcentowanie wyrazów *matematyka, oficer*;
 - b) wybór rodzaju gramatycznego *podkoszulek/podkoszulka, pomarańcz/pomarańcza*;
 - c) odmiana wyrazu *żołędź*;
 - d) użycie w zdaniu czasownika *bronić*.
- 4. Proszę wyjaśnić, czy można uznać za poprawne następujące formy:**
 - a) Nowak, proszę podać mi zeszyt!
 - b) Zjadłem kotlecia i banana.
 - c) Trzeba wziąć urlop we wrześniu.
 - d) Mam czterech dzieci i pięciu wnuków.
 - e) Codziennie rano muszę ścielić po tobie łóżko.
 - f) Od rana mam wysokie ciśnienie i kręci mi się głowa.
 - g) Jechali do kościoła najlepszymi koniami.
- 5. Proszę ocenić następujące innowacje językowe:**
 - a) Ogłoszenie: Wybory odbędą się w *e-systemie*.
 - b) Tekst publicystyczny: *Pracoholicy* i *shopoholicy* są ludźmi uzależnionymi.
 - c) Rozmowa przyjaciół: Napisałem *magisterkę*; Uczy się w *wieczorówce*.
 - d) Reklama: Kupcie swoim *dzieciakom* najpiękniejsze prezenty świąteczne!
 - e) Reklama: Ogłaszamy *promocję* pralek nowej *generacji* w *superatrakcyjnej* cenie.
- 6. Proszę wyjaśnić pochodzenie podanych uniwerbizmów i podać pełną nazwę:**
akademik, komórka, pocztówka, ogólniak, energetyk, drogówka, motorówka, bombowiec, odrzutowiec, przegubowiec.

2. Pojęcie błędu

Typy błędów językowych, błędy wewnętrznojęzykowe (systemowe i użycia), błędy zewnętrznojęzykowe (zapisu), ranga błędów.

Lektury: Markowski 2005: §8; NSPP (hasła: „Ortografia”; „Interpunkcja”); Kłosińska 2013: §3, §4.

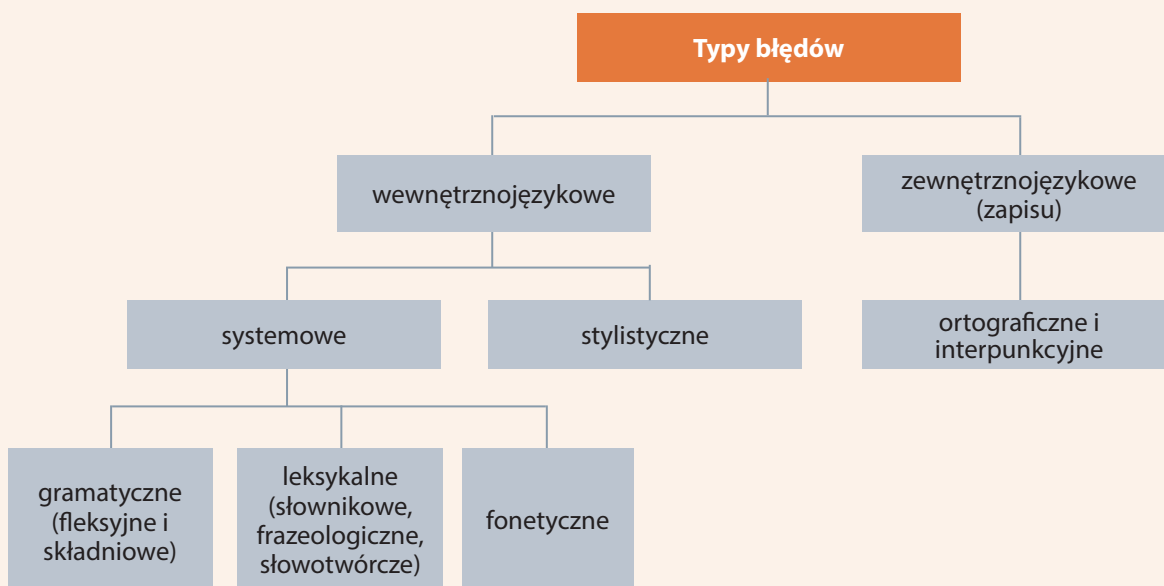
2.1. Błąd językowy

Błędem językowym nazywamy nieświadome odstępstwo od obowiązującej w danym momencie normy językowej, czyli taką innowację, która nie znajduje uzasadnienia funkcjonalnego: nie usprawnia porozumiewania się, nie wyraża nowych treści, nie przekazuje na nowo, w inny sposób emocji nadawcy (Markowski 2005: 55–60).

Zgodnie z zaleceniami *Wielkiego słownika poprawnej polszczyzny* (2011) rozróżniamy przede wszystkim błędy **wewnętrznojęzykowe i zewnętrznojęzykowe**.

Błędy wewnętrznojęzykowe można dalej podzielić na błędy systemowe (językowe) i błędy użycia, czyli stylistyczne. W obrębie błędów językowych mieszczą się błędy gramatyczne, leksykalne i fonetyczne. Wykres 1 zawiera typologię błędów oraz skrótową charakterystykę każdego typu błędów. Podane przykłady odnoszą się najczęściej do błędów interferencyjnych, typowych dla polszczyzny mówionej na Litwie.

Błędy zewnętrznojęzykowe to błędy zapisu: ortograficzne i interpunkcyjne, np. błędy dotyczące zasady używania wielkich i małych liter, pisowni łącznej bądź z łącznikiem. Takie błędy nie naruszają reguł systemowych ani też zasad rozwoju języka.

Wykres 1. Typologia błędów językowych

2.2. Błędy wewnętrznojęzykowe

(1) Błędy systemowe

Do błędów systemowych (językowych) należą błędy gramatyczne (fleksyjne i składniowe), leksykalne (wyrazowe, frazeologiczne i słowotwórcze) oraz fonetyczne.

a) Błędy gramatyczne

Błędy fleksyjne. Polegają m.in. na:

- 1) wyborze niewłaściwej postaci wyrazu, najczęściej wyrównanej (analogicznej), np. **ła-bądz* zam. *łabędź*, **ta cukierka* zam. *ten cukierek*, **kontrol* zam. *kontrola*, **wziąć* zam. *wziąć*;
- 2) wyborze niewłaściwego wzorca odmiany, np. *kaszleć* – **kaszlam* zam. *kaszlę*, **tej piecy* zam. *tego pieca*, **tego organistego* zam. *tego organisty*;
- 3) wyborze niewłaściwej postaci tematu fleksyjnego, np. **przyjacielom* zam. *przyjaciołom*, **tych sąsiedzi* zam. *tych sąsiadów*, **kładniemy* zam. *kładziemy*;
- 4) wyborze niewłaściwej końcówki fleksyjnej, np. **nauczycielowie* zam. *nauczyciele*, **diabłowi* zam. *diabłu*, **kapciów* zam. *kapci*, **Janu* zam. *Janowi*, **chcem* zam. *chcę*;
- 5) nieodmienianiu wyrazu, który ma swój wzorzec deklinacyjny, np. **z Tadeuszem Kościuszko* zam. *z Tadeuszem Kościuszką*;
- 6) odmianie wyrazu, któremu nie można przypisać wzorca odmiany, np. **schudła 5 kil* zam. *schudła 5 kilo*, *(*uczę się w*) *technikumie* zam. (*uczę się w*) *technikum*.

Błędy składniowe. Polegają na niewłaściwym łączeniu form wyrazowych w jednostki tekstu. Mogą to być:

- 1) Błędy w zakresie związku zgody, np. **wiele innych pisarzy* zam. *wielu innych pisarzy*, **dziewczynki wbiegli do pokoju* zam. *dziewczynki wbiegły do pokoju*, **przyszli dwóch chłopców* zam. *przyszło dwóch chłopców* a. *przyszli dwaj chłopcy*, **osoby, którzy dokonali* zam. *osoby, które dokonały*;
- 2) Błędy w zakresie związku rzędu, np. **używać pastę* zam. *używać pasty*, **zakochany w kogo* zam. *zakochany w kim*, **pieniądze (przeznaczone) matkom i dzieciom* zam. *pieniądze (przeznaczone) dla matek i dzieci*, **mniejszy jak ty* zam. *mniejszy niż ty* a. *mniejszy od ciebie*;
- 3) Błędy w używaniu przyimków, np. **raz w miesiąc* zam. *raz na miesiąc*, **z dzieciństwa* zam. *od dzieciństwa*, **misja do Syberii* zam. *na Syberię*; **odpoczywamy na rzece* zam. *nad rzeką*.
- 4) Błędy w zakresie używania wyrażen przyimkowych, np. **zapytać na konto egzaminów* zam. *zapytać o egzaminy*.
- 5) Niepoprawne skróty składniowe, np. **przed i po obiedzie* zam. *przed obiadem i po obiedzie*.
- 6) Niepoprawne konstrukcje z imiesłowowym równoważnikiem zdania, np. **Czytając takie powieści, ły napływają same do oczu* zam. *Kiedy się czyta takie powieści, ły same napływają do oczu*.
- 7) Konstrukcje niepoprawne pod względem szyku, np. **ukończyłam średnią szkołę* zam. *ukończyłam szkołę średnią*; **litewski język* zam. *język litewski*; **Jak nazywasz się?* zam. *Jak się nazywasz?*

- 8) Nadużywanie bezokolicznika, np. *zachęcać co robić zam. zachęcać do czegoś.
- 9) Użycie drugiej osoby liczby pojedynczej w znaczeniu ogólnym, np. *Jeżeli czegoś bardzo chcesz, to osiągniesz zam. Jeżeli czegoś bardzo się chce, to się osiągnie.

b) Błędy leksykalne

Błędy słownikowe (wyrazowe)

- 1) Używanie wyrazów w niewłaściwym znaczeniu, czyli zbędna neosemantyzacja, np. *wnioskować 'zgłaszać wniosek' (właściwe znaczenie: 'wysnuwać wniosek, wyciągać wniosek'), *dokładnie 'właśnie, tak!' (właściwe znaczenie: 'ściśle, precyzyjnie').
- 2) Mylenie znaczeń wyrazów podobnych brzmieniowo lub morfologicznie i ich niepoprawne wymienne używanie, np. klimatyzacja i aklimatyzacja, metodyk i metodysta, adaptować i adoptować, formować i formułować, monitować i monitorować, efektowny i efektywny.
- 3) Posługiwanie się pleonazmami, np. *kontynuować dalej, *cofnąć się do tyłu, *akwen wodny, *okres czasu.
- 4) Naruszanie łączliwości wyrazu, np. *ponieść zwycięstwo (poprawnie: odnieść zwycięstwo, lecz ponieść klęskę), *wyrządzać straty (poprawnie: powodować straty, lecz wyrządzać szkodę).
- 5) Nadużywanie wyrazów modnych, takich jak kultowy, problem, opcja, relaksować się, relacje, kreować, serwować.

Błędy frazeologiczne

- 1) Zmiana formy frazeologizmów wskutek wymiany, redukcji lub uzupełnienia składu związku, np. *ogarnęła go ciemna rozpacz zam. ogarnęła go czarna rozpacz, siedzi jak na igłach zam. siedzi jak na szpilkach, *siadać komuś na głowę zam. (nie) pozwalać sobie wejść na głowę, *leje jak z wiadra zam. leje jak z cebra, *przemokłem do przysłowiowej suchej nitki zam. przemokłem do suchej nitki, *przeczytałem książkę, jak to się mówi, od deski do deski zam. przeczytałem książkę od deski do deski.
- 2) Zmiana formy frazeologizmu wskutek zmiany postaci gramatycznej jednego ze składników, np. *mądrej głowie dość dwa słowa (poprawnie: mądrej głowie dość dwie słowie), *prawda oczy kole (poprawnie: prawda w oczy kole), *wygląda jak mokra kura (poprawnie: wygląda jak zmokła kura), *od stóp do głowy (poprawnie: od stóp do głów).
- 3) Zmiana znaczenia frazeologizmu, np. Nie będę się spieszył, bo wówczas tylko czeka na mnie musztarda po obiedzie (poprawnie: musztarda po obiedzie 'coś jest już spóźnione').
- 4) Użycie frazeologizmu w niewłaściwym kontekście, powodującym odżycie znaczenia dosłownego, np. Kapitan był nieskuteczny w walce i małego wzrostu. Nie dorastał do pięt poprzedniemu dowódcy.

Błędy słotwórcze

- 1) Budowanie formacji niezgodnie z polskimi modelami słotwórczymi, np. *e-banking (poprawnie: załatwianie spraw bankowych przez Internet), *Sopot Festiwal (poprawnie: Festiwal w Sopocie).
- 2) Zastosowanie niewłaściwego formantu, np. *sporządkować (poprawnie: uporządkować), *bracik (poprawnie: braciszek).
- 3) Wybór niewłaściwej podstawy słotwórczej, np. *eurosejm (poprawnie: europarlament).

c) Błędy fonetyczne

- 1) Niepoprawna wymowa głosek, np. *q* jako *o* na końcu wyrazu (*[robio] zam. [robią]), *ś* jako *si* (np. *[s'roda] zam. [środa]), wymawianie głoski *e* jako *i/y*, np. *[ni trzeba, nidawno, jidynasty].
- 2) Niepoprawna wymowa grup głoskowych, np. *[źwierzę] zam. [zwierzę], *[piśmo] zam. [pismo], *[paczeć], zam. [patszeć].
- 3) „literowe” odczytywanie wyrazów, np. *[piĘtnaśće] zam. [pietnaśće], *[zaczĘła] zam. [zaczęła].
- 4) Niepoprawne akcentowanie wyrazów i form wyrazowych, np. *[żebyście], *[arcymistrz], *[bez nich], *[nie pij] (poprawnie: [żebyście], [arcymistrz], [bez nich], [nie pij]).

(2) Błędy stylistyczne

Należą do błędów wewnętrznojęzykowych, jednak nie naruszają systemu języka, są jedynie błędami zastosowania słów i wyrażań. Wśród nich wyróżniamy:

- 1) Błędy wynikające z niewłaściwego doboru środków językowych w określonej wypowiedzi, z niedostosowania ich do charakteru i funkcji tej wypowiedzi.
- 2) Używanie elementów oficjalnych w wypowiedziach potocznych, np. *Skonsumowałeś na obiad cały chleb.*
- 3) Używanie elementów potocznych w wypowiedzi o charakterze publicznym, np. *Nie napisałem pracy, ponieważ nie wyrobiłem się z czasem. W czasie akcji ratunkowej policjanci wywalili drzwi.*
- 4) Mieszanie elementów z kilku różnych stylów w jednej wypowiedzi, np. *Zarządzający ze smutkiem konstatuje, że niestety nie może zabezpieczyć wszystkich w grabie.*
- 5) Stylizacja językowa niemająca uzasadnienia w treści, np. *Mąż o wszystko zadbał, o łóżeczko dla małego, o wanienkę, którą gdzieś okazyjnie kupił, bo w domu się nie przelewało, serduszkami czerwonymi z papieru wyciętymi pokoik upiększył i gorący obiadek żonie ugotował.*
- 6) Naruszanie zasad jasności, prostoty i zwięzłości stylu.

2.3. Błędy zewnętrznojęzykowe

Błędy zewnętrznojęzykowe dotyczą zapisu postaci wyrazu i znaków interpunkcyjnych.

Błędy ortograficzne

- 1) Używanie niewłaściwych liter i połączeń literowych w zapisie, np. **Juzef, *rzqdać, *radjo, *szyji* (poprawnie: *Józef, żądać, radio, szyi*).
- 2) Niewłaściwa pisownia łączna lub rozdzielna; także niewłaściwe użycie łącznika, np. **nie-wolno!, *codzień, *po środku, *jasno żółty, *pół Polak* (poprawnie: *nie wolno, co dzień, pośrodku, jasnożółty, pół-Polak*).
- 3) Niewłaściwe używanie wielkich i małych liter na początku wyrazów, np. **studiuję na uniwersytecie wileńskim, *stanowisko Starszego Specjalisty Rejonu Wileńskiego*.

Błędy interpunkcyjne

- 1) Brak właściwego znaku interpunkcyjnego, zwłaszcza przecinka, np. *Napiszę na pewno chyba żebym zapomniał.*

- 2) Zbędne użycie znaku interpunkcyjnego, np. *Napiszę na pewno, chyba, żebym zapomniał.*
- 3) Użycie niewłaściwego znaku interpunkcyjnego, np. *Napiszę na pewno – chyba żebym zapomniał.*

2.4. Ranga błędów językowych

Innym kryterium podziału błędów językowych jest ich ranga, czyli stopień, w jakim naruszają normę językową. Z tego względu wszystkie błędy językowe można podzielić na **rażące, pospolite i usterki językowe**.

Błędy rażące naruszają podstawowe zasady poprawnościowe. Ich popełnienie powoduje zakłócenie podstawowej, komunikatywnej funkcji przekazu językowego. Tekst, który zawiera takie błędy, albo jest zupełnie niezrozumiały dla odbiorcy, albo przekazuje mu informacje niezgodnie z intencją nadawcy; w obu wypadkach prowadzi to do nieporozumień. Tekst pełen błędów rażących może wreszcie utrudniać zrozumienie treści.

Rażącym błędem jest np. forma **dzieciów* w dopełniaczu liczby mnogiej, **ja to zrobiła* ‘zrobiłam to’, różnego rodzaju rusycyzmy, np. **jechać na maszynie* ‘jechać samochodem’ czy gwarowa wymowa *[*jidynasty*] zamiast [*jedenasty*].

Błędy pospolite nie powodują na ogół nieporozumienia na poziomie semantycznym, jednakże, naruszając normę panującą w danym środowisku, narażają osobę, która je popełnia, na negatywną ocenę ze strony odbiorcy. Takimi błędami są np. formy **wziętem*, **włanczać*, **sprzantać*.

Usterki językowe to takie odstępstwa od normy, które naruszają ją tylko w niewielkim zakresie; usterką będzie np. przestawny szyk zdania, użycie neologizmu jeszcze niezakorzonego w języku w tekście o charakterze oficjalnym (np. *W tym uroczystym dniu witamy *dziewiątaczków i *dziesiątaczków* zam. *dziewiątoklasistów i dziesiątoklasistów*), posłużenie się formą przestarzałą w tekście potocznym albo wybór niewłaściwego kontekstowo wariantu leksykalnego (np. *wychodek* zam. ‘toaleta, WC’).

ZADANIA:

1. Proszę podać definicję błędu. Proszę wymienić typy błędów i podać przykłady.
2. Czym się różni innowacja językowa od błędu?
3. Proszę podkreślić błąd, podać wersję poprawną i określić typ błędu.
 - a) *Żołnierze w walce ponieśli zwycięstwo.*
 - b) *Zapraszamy uczni starszych klas na seminar.*
 - c) *Często patrzę telewizor.*
 - d) *Dominika jest bardziej szczerza od pozostałych.*
 - e) *Dzieci bawili się na placu zabaw.*
 - f) *Naszej szkole 15 lat.*
 - g) *Ten sok zawiera tylko naturalne składniki i komponenty.*
 - h) *Siedząc pod jabłonią, wpadło mi do kosza jabłko.*
 - i) *Chcę dobrze wyuczyć język angielski.*

- j) Ziemia była usłana suchymi liśćmi.
- k) Rozumię wszystko oprócz matematyki.
- l) Światły kolor ścian dodaje przestrzeni w tej sali.
- m) Miałam zamiar postąpić na uczelnię.
- n) Odpowiedź na to szuka każdy z nas.

4. W poradni internetowej <https://sjp.pwn.pl/poradnia> proszę sprawdzić odpowiedzi na pytania dotyczące poprawności poniższych form. Proszę podkreślić formę poprawną.

- a) Sprawy te należało załatwić przed półtora roku / półtora rokiem / półtorej roku.
- b) Robert i sporo innych chłopaków bardzo się z tego cieszyli / cieszyło.
- c) Na dzień dzisiejszy / na dzisiaj biletów nie sprzedajemy.
- d) To są urzędy miasta stołecznego Warszawy / Warszawa.
- e) Za co pan nienawidzi to społeczeństwo / tego społeczeństwa?
- f) W tamtym sklepie kupiła cukierki / cukierków.
- g) Trudno byłoby wymyśleć / wymyślić coś gorszego.

5. Proszę wykonać zadania ortograficzne.

5.1. Proszę zapisać małą lub wielką literą: mikołajki, dożynki, wniebowzięcie, wielkanoc, boże ciało, 3 maja, dzień matki, druga wojna światowa, powstanie styczniowe, powstanie warszawskie, rewolucja francuska, unia lubelska, afrykanin, australijczyk, europejczyk, rosjanin, słowak, szwajcar (= odźwierny), żyd (= członek narodu), murzyn (= człowiek rasy czarnej).

Nazwy czasopism: magazyn wileński, gazeta wyborcza, wiedza i życie.

5.2. Proszę wstawić brakujące litery ó lub u: kł...cić się, kł...ć, k...ć, koż...ch, sk...ra, artyk...ł, szczeg...ł, ż...łć, bl...źnić, jask...łka, kuk...łka, kr...tki, dł...gi, pok...j, w...jek, w...jt, w...zek, bl...zka, pr...żny, p...sty, dł...gopis, pi...ro.

5.3. Proszę wytłumaczyć pisownię przyrostków: niedołęga – niedołę...two; ciemiężyć – ciemię...two; cudzołożyc – cudzołó...two; zwyciężyć – zwycię...two; mąż – mę...two; rybołó...two – łowić; inwalida – inwali...two.

5.4. Proszę powtórzyć pisownię przedrostka z- (z-, s-, ś-): -ignorować, -heblować, -sypać, -siać, -szargać, -cichnąć, -dziwić się.

5.5. Proszę dopisać przeczenie „nie” razem lub osobno: chęć, przyjaciel, trzeba, wolno, ładny, rozsądny, wczoraj, dziś, miło, dobrze, idę, będąc, zjadłszy.

5.6. Proszę zapisać dopełniacz poniższych wyrazów: żmija, nadzieja, aleja, szyja, Natalia, Maria, chemia, biologia, niania, kawiarnia, Azja, Rosja, Francja, orchidea, Korea.

5.7. Proszę wstawić brakujące litery ż lub rz (lub sz): P...edziwny obraz p...edstawił on rząd k...eseł k...tałtem swym p...ypominający wzbu...one mo...e. Wszyscy ...ądali wyjaśnić, jaką ko...yść może przynieść taki obraz umieszczony we wnętrzu średniowiecznej wie...y. Nikt przecie... nie mógłby dłu...ej tam p...ebywać. O mist...u i jego obrazie napisano dużo reporta...y. Pewien stra...nik pełnił dy...ur na wie...y. Widok ryce...y i żońnie...y dawno nie wzbudzał w nim ...adnego strachu. Ma...ył nawet o prze...yciu jakiejś p...ygody. Wczoraj o zmie...chu zobaczył dwóch podej...anych mężczyzn. Jakie... było jego zdumienie, gdy zatrzymał ...eżbiarza i mała...a, którzy chcieli nocą p...edostać się do wie...y.

6. Proszę użyć podanych wyrażen przyimkowych i zapamiętać ich pisownię:

na oścież, na jaw, w zamian, na płask, na opak, na wznak, na ślepo, wszerek, wzwyż, wzdłuż, na skos, wpław, z naprzeciwka, na raty, po macoszemu, na stałe, po polsku. Wzór: *wyjść na jaw*.

dać; otworzyć; rozumieć; położyć; trafić; przewrócić się; skakać; ciąć; rozciągnąć; iść; przepłynąć; kupować; nadjeżdżać; mieszkać; traktować; mówić

7. Proszę napisać poprawne skróty poniższych wyrazów:

według, inżynier, doktor habilitowany, magister, metr, litr, hektar, numer, i tak dalej, przed naszą erą, tak zwany, to znaczy, pułkownik, złoty.

8. Proszę powtórzyć interpunkcję. Proszę wpisać przecinek we właściwych miejscach.

- a) Nie chciał się położyć mimo że był śpiący.
- b) Napiszę na pewno chyba żebym zapomniał.
- c) Ja mówię to a on co innego.
- d) W tej okolicy las nie był zbyt gęsty więc stopniowo robiło się coraz jaśniej.
- e) Nie kocha męża zatem powinna go opuścić.
- f) Czy zrobisz to sam czy przysłać ci kogoś do pomocy?
- g) Była ubrana podobnie jak moja żona.
- h) Miałem tyle samo pieniędzy co przed rokiem
- i) Włókł się kulejąc brzegiem lasu.
- j) Obudziwszy się o niczym już nie pamiętał.
- k) Pośrodku płynęła rzeka na stokach zaś wzgórz dostrzegłem kilka strumyków.
- l) Rzeczowniki w języku polskim mają deklinację to znaczy odmieniają się przez przypadki.
- m) Wyjeżdżam do Japonii czyli Kraju Kwitnącej Wiśni.
- n) Pojadę bądź koleją bądź autobusem.
- o) Był głuchy jak pień.
- p) Czytanie książek jest równie miłe jak i kształcąca.

9. Proszę poprawić błędy ortograficzno-interpunkcyjne:

- a) *Nieszkoda ci tego wyjazdu?*
- b) *Kupiliśmy nie drogie mieszkanie w centrum Wilna.*
- c) *Ni z tego ni z owego dawny przyjaciel zaczął mi szkodzić.*
- d) *To jest mieszkanie mgr Obsulewicz i dr Nowaka.*
- e) *Człowiek nie żyjący obecnie w Japonii nie zna grozy trzęsień ziemi.*
- f) *Zapraszamy na wykłady mgr B. Obsulewicz, prof. dr hab. T. Chachulskiego oraz prof dr hab T. Wroczyńskiego które odbędą się 15. III. 2010 roku o godz 8 w Sali nr. 119.*
- g) *W czasie powstania wg. rozkazu płk Rostowa odebrano ludności zamieszkałej w w/w. wsi 50 kg. mięsa i 30 m. tkaniny.*
- h) *2 ha ziemi kosztuje 5 tys dol amerykańskich.*

3. Zróżnicowanie języka polskiego na Litwie

Polszczyzna standardowa a regionalno-gwarowa, regionalizm, socjolekt, język familijny, cechy polszczyzny mówionej, pojęcie interferencji.

Lektury: Bartmiński 2001 (wybór); Dubisz 2017: 58–62; NSPP (hasło „Język i jego odmiany”).

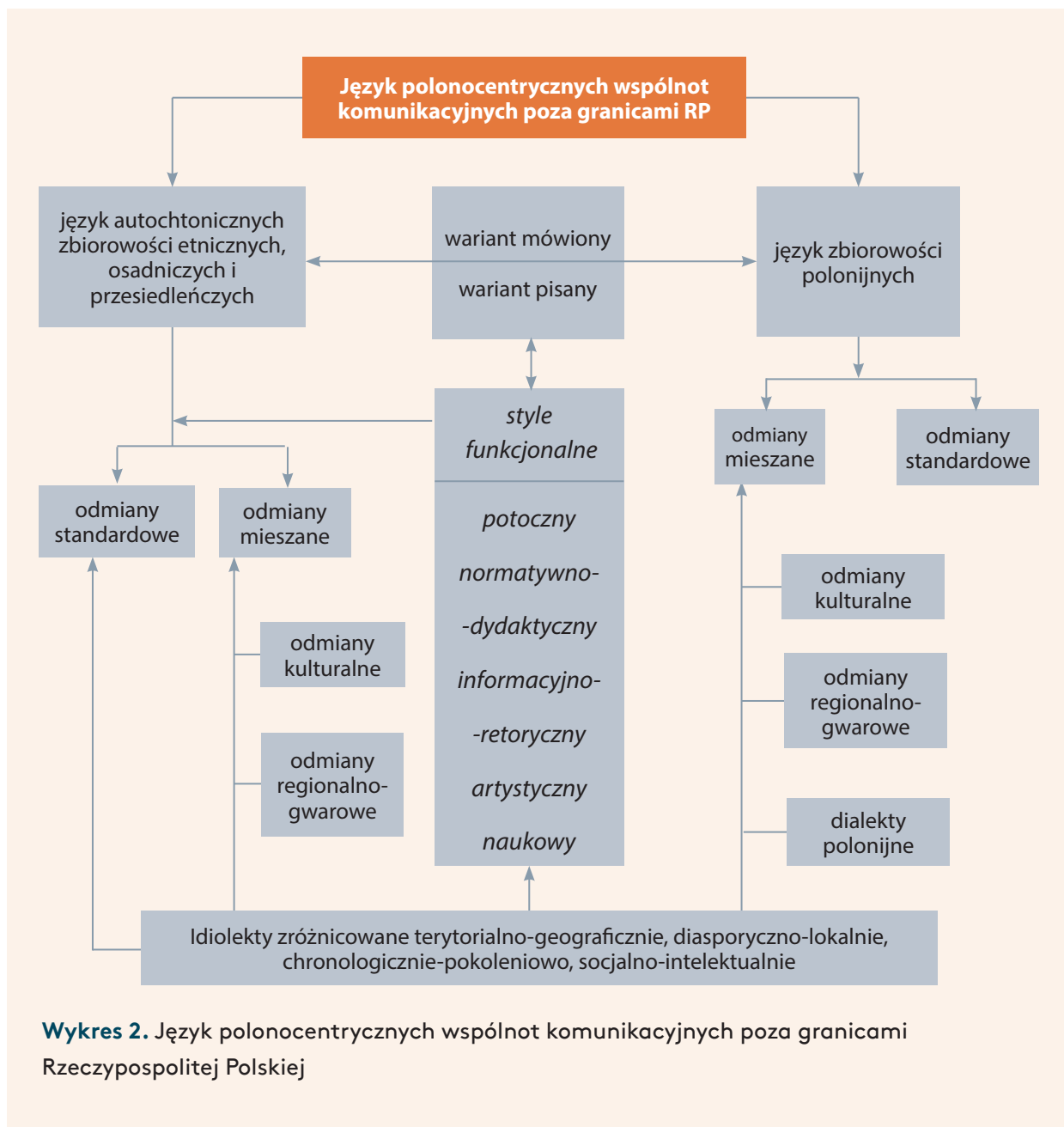
3.1. Odmiany języka polskiego

Pod względem wariantowości funkcjonalnej polszczyzna na Litwie nie jest dokładnie zbadana, jej odmiany nie zostały wyczerpująco opisane. Stan współczesny gwar polskich na Litwie omawiają Halina Karaś (2002: 22–25), Anna Zielińska (2002), zróżnicowanie terytorialne opisuje Krystyna Rutkowska (Rutkowska 2016: 1–11). Badania języka polskiego w zróżnicowaniu społecznym znajdziemy w opracowaniach Jolanty Mędelskiej (1993), Ireny Masojć (2001) i innych pracach dotyczących poszczególnych warstw użytkowników języka polskiego.

Podział na odmiany gatunkowe i style funkcjonalne języka polskiego na Litwie przeprowadzimy zgodnie z przyjętymi zasadami opracowywania języka polonocentrycznych wspólnot komunikacyjnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej. Stratyfikację polszczyzny na Wileńszczyźnie obrazuje lewa część wykresu 2 (cyt. za: Dubisz 1997: 24).

Konkretny język istnieje na pewnym terenie, charakteryzuje rzeczywiste osoby i stanowi ich właściwość konstytutywną – język możemy traktować jako pewną sumę idiolektów. **Idiolekt** to zespół właściwości języka (fonetycznych, leksykalnych) danej osoby w określonym momencie jej rozwoju, wiążących się z jej przynależnością do grupy społecznej, wykształceniem, tradycjami rodzinnymi, środowiskowymi itp. Idiolekty osób dwujęzycznych, używających polszczyzny poza granicami Polski, są zróżnicowane. W zależności od potrzeb i możliwości osoby te używają odmiany standardowej lub mieszanej języka polskiego i innych języków, potrzebnych do funkcjonowania w kraju zamieszkania. Idiolekt istnieje tak długo, jak długo „istnieje” człowiek, który się nim posługuje (zob. wykres 2).

Odmiana standardowa jest zgodna z normą polszczyzny ogólnej obowiązującej w kraju, występuje w odmianie mówionej i pisanej. W odmianie standardowej języka polskiego na Litwie można wyróżnić wszystkie style funkcjonalne (potoczny, normatywno-dydaktyczny, informacyjno-retoryczny, artystyczny, naukowy) oprócz urzędowego. Jest to przede wszystkim język wykształconej części społeczności polskiej na Litwie, która zabiera głos w mediach, a także język używany na zajęciach w szkole z polskim językiem wykładowym, język podręczników napisanych stylem normatywno-dydaktycznym i wydanych na Litwie po polsku. Codziennie w prasie polskiej na Litwie powstają teksty dziennikarskie w stylu informacyjno-retorycznym, który pozostaje pod dużym wpływem stylu potocznego. W odmianie standardowej wydaje się na Litwie utwory w stylu artystycznym oraz naukowym (np. „Magazyn Wileński”).

Odmiana kulturalna i regionalno-gwarowa języka polskiego na Wileńszczyźnie różnią się między sobą stopniem nasycenia efektami interferencji języków pozostających w kontakcie. Obie należą do odmiany mieszanej, która przeciwstawia się odmianie standardowej języka polskiego (Dubisz 1997: 13–24). **Odmiana kulturalna** jest odnoszona do języka mówionego tej części polskiej społeczności lokalnej, która ukończyła szkoły z polskim językiem wykładowym i ma wyższe wykształcenie humanistyczne. Ta odmiana nie jest bezpośrednią kontynuacją kulturalnego dialektu północnokresowego, który, zgodnie z historycznym rozumieniem tego terminu wprowadzonym przez Zofię Kurzową (1985: 104; 1993: 62), oznacza odmianę języka ogólnopolskiego, cechującą się zespołem innowacji powstałych podczas asymilacji ponadgwarowego języka polskiego do obcego substratu językowego. Współczesna odmiana kulturalna wykształciła się jako język nowej inteligencji humanistycznej wychowanej w latach powojennych i jest

przekazywana kolejnym pokoleniom jako „język polski” (nie gwara). Ta odmiana najczęściej występuje jako mówiona, można w niej również wyróżnić wszystkie style funkcjonalne oprócz stylu urzędowego. **Odmiana regionalno-gwarowa** jest właściwa różnym pokoleniom ludności pochodzenia polskiego: w pokoleniu starszym posługują się nią ludzie pochodzenia wiejskiego lub niewykształceni, w pokoleniu młodszym przede wszystkim ci, którzy ukończyli szkoły z językiem litewskim czy rosyjskim wykładowym. Odmiana gwarowa podlega badaniu przez dialektologów (Karaś 2002; Rutkowska 2016). Językoznawcy rozróżniają kilka typów odmiany regionalno-gwarowej języka polskiego na Litwie: np. odmiany gwarowe na południu Wileńszczyzny pozostające pod silnym wpływem tzw. mowy prostej, którą posługują się mieszkańcy wsi, a także odmianę regionalną (język inteligencji) bardziej zbliżoną do polszczyzny standardowej, jednak z fonetyką rosyjską i licznymi interferencjami leksykalnymi (por. Masojć 2001: 33).

Odmiany mieszane nie podlegają ocenie normatywnej, więc nie można w nich wyróżnić regionalizmu jako cechy terytorialno-środowiskowego wariantu ogólnej odmiany polszczyzny ani dialektyzmu jako cechy gwarowej. W języku uczniów szkół na Wileńszczyźnie regionalno-gwarowe nawyki językowe są usprawiedliwione uwarunkowaniami historyczno-społecznymi, jednak nie zwalniają mówiących z dążenia do opanowania norm polszczyzny standardowej i stosowania jej w sytuacji oficjalnej.

3.2. Regionalizmy

Anna Piotrowicz (1991: 21) sformułowała definicję **regionalizmu** jako elementu językowego spoza współczesnego języka ogólnopolskiego, powszechnie znanego w danym regionie, obecnego także w języku ludzi wykształconych, którego występowanie jednakże nie zawsze jest ograniczone wyłącznie do tego regionu. W odmianie regionalno-gwarowej języka polskiego na Litwie granica między regionalizmem wywodzącym się z dawnego dialektu kulturalnego a dialektyzmem z gwar ludowych przełomu XIX/XX wieku obecnie się zatarła. Do odmiany regionalno-gwarowej należą np. następujące różnice leksykalne, wynikające z różnic kulturowych: na Wileńszczyźnie znana jest tradycja *odwiedziny* ‘wizyty w domu u matki z dzieckiem wkrótce po jego urodzeniu’. Zarówno znaczenie wyrazu, jak i sam zwyczaj są regionalne. *Odwiedziny* w języku ogólnopolskim mają znaczenie ‘przybycia do kogoś, by się z nim zobaczyć, przybycie do chorego w szpitalu’, por. *Lekarz prowadzący zabronił jakichkolwiek odwiedzin*. W dodatku na wzór wyrazu *odwiedziny* powstały innowacje regionalno-gwarowe: **wnosiny*, **wchodziny*, **wprowadziny*, które oznaczają ‘zamieszkanie w nowym domu czy mieszkaniu’ i nie mieszczą się w granicach normy językowej.

Regionalizmy frekwencyjne – wyrazy ogólnopolskie, które przez wsparcie ze strony języka rosyjskiego, dialektalnego białoruskiego i obecnie również litewskiego w zasadzie wykluczają swoje inne polskie synonimy, np. *marszruta* ‘trasa’. Może to być zarówno frekwencja *in plus*, jak i *in minus* (Karaś 2017: 42). Są one bardzo swoistym przykładem interferencji językowej, która wzmacnia lub hamuje pewne tendencje w kontaktujących się językach (por. Handke 1997: 205–216).

3.3. Socjolekt młodzieżowy

Do odmiany mieszanej, czyli wariantów niestandardowych, stosowanych tylko w sytuacjach nieoficjalnych, zaliczymy żargon młodzieżowy, którego jednak nie należy utożsamiać z dialektem. Jest to typ socjolektu młodzieżowego, który powstał i funkcjonuje w wielojęzycznym środowisku miejskim. Socjolekty to odmiany języka narodowego związane z istnieniem trwałych grup społecznych połączonych jakimś rodzajem więzi. W lingwistyce odmiany takie nazywa się rozmaicie: językami grupowymi, językami zawodowymi, gwarami środowiskowymi, slangiem, żargonem (Grabias 2001: 235–253). Używanie pojęcia „socjolekt” jest najbardziej stosowne w odniesieniu do języka młodzieży polskiej na Litwie, posługującej się środowiskową odmianą mieszaną języka na bazie artykulacyjno-gramatycznej dialektu północnokresowego z wpływami innych języków (litewskiego, rosyjskiego, a także rosyjskiego i angielskiego żargonu młodzieżowego), ujawniającymi się najbardziej na płaszczyźnie leksykalnej. Badania językoznawców dowodzą, że zarówno polski, jak i litewski język młodzieży pozostaje pod wpływem slangu rosyjskiego (Dawlewicz 2000: 113).

3.4. Język familijny

Do odmiany mieszanej należy język stosowany w kręgu rodzinnym, gdzie język potoczny jest najbardziej spontaniczny i najmniej przez nas kontrolowany, a rozmowy noszą nieoficjalny i zindywidualizowany charakter i wyrażają emocje. We wszystkich sytuacjach rodzinnych używamy „**języka familijnego**”, który jest odbiciem relacji panujących w rodzinie (Handke 1995: 66). Z punktu widzenia normatywnego w polskim języku familijnym na Litwie jest dużo form gwarowych, w tym charakterystycznych zdrobnień i neosemantyzmów. Stosowanie ich jest związane z pamięcią rodzinną o języku dziadków i tradycją ustnego przekazu informacji o rodzinie. Zdania wypowiedane przez dziecko i skierowane do dziecka zawierają wyrazy, których zwykle nie używa się w sytuacji oficjalnej, jednak funkcjonują one w potocznej polszczyźnie regionalnej. Przykładem są wykrzykniki dźwiękonaśladowcze, które pojawiają się przede wszystkim w języku mówionym i są charakterystyczne dla języka familijnego (por. Geben 2013: 65–75). Nie są one ważnymi wyrazami w rozmowie, lecz niejednokrotnie ubarwiają mowę i przekazują emocje mówiącego. Wykrzykników najczęściej uczymy się w dzieciństwie, później ich zasób tylko nieco wzbogacamy. Jeżeli dziecko rośnie w rodzinie wielojęzycznej, to rozróżnia, że pies po polsku „szczeka” *hau hau*, po rosyjsku *gaw gaw*, po litewsku *am am*, stąd często w języku dziecka są obecne onomatopeje z trzech języków. Przytoczę przykładowe zdania z rozmowy z dzieckiem, w których są stosowane onomatopeje: *wrony kraczą kra kra* (nie: **kar kar*), *gęsi gęgają gę gę* (nie: **ga ga*), *żaba kumka kum kum* (nie: **kwa kwa*), *kaczka kwacze kwa kwa* (nie: **kria kria*).

3.5. Pojęcie interferencji językowej

Interferencja językowa (ang. *interference* z łac. *inter* ‘między’, *ferens* ‘niosący, przynoszący’) to wzajemne oddziaływanie dwóch lub więcej systemów (odrębnych języków lub też dialektów

należących do tego samego języka), wywołane kontaktem językowym i dwujęzycznością. Terminem tym określa się także ślady wzajemnego oddziaływania dwóch języków na różnych poziomach językowych (podsystemach). Zjawisko interferencji językowej jest częste w środowiskach wielojęzycznych.

Odmianę standardową języka uczniowie często opanowują dopiero w szkole. Można to porównać do dwujęzyczności sukcesywnej, kiedy osoba opanowuje kolejny język (odmianę językową) w wieku późniejszym, po nabyciu podstawowych kompetencji w języku pierwszym. Użycie języka w sytuacji oficjalnej zobowiązuje do stosowania zasad normy językowej i przestrzegania określonych konwencji językowych, np. do zachowania odpowiedniego stylu wypowiedzi. W domu dziecko mówiło po polsku gwarą, stąd wybór właściwego wariantu fonetycznego, gramatycznego czy leksykalnego w rzadziej spotykanej sytuacji oficjalnej pociąga za sobą potrzebę „przełączania kodów”. Następuje zjawisko przenoszenia form odmiany mieszanej (gwarowych, potocznych, archaicznych, przestarzałych) do tekstów reprezentujących odmianę standardową, zwane interferencją. Wykroczenie poza normę językową w sytuacji oficjalnej (np. na lekcji w szkole) jest traktowane w kategorii błędu językowego.

W ostatnich dziesięcioleciach wiele uwagi poświęcono językowi uczniów szkół polskich na Litwie. Efekty interferencji obcojęzycznych w idiolektach młodzieży polskiej na Litwie omówiono m.in. w opracowaniach Haliny Karaś (1999: 47–55, 2009: 83–93), Kingi Geben (2003; 2013), Henryki Sokołowskiej (2004), Mirosława Dawlewicza (2000), Ireny Masojć (2010). Jak sami uczniowie szkół polskich na Litwie postrzegają swój język polski? Przede wszystkim mają świadomość, że ich polszczyzna różni się od ogólnopolskiej. Z jednej strony sądzą, że mówią „gorszym językiem”, stawiając gwarę w pozycji niższej wobec języka ogólnego, z drugiej strony wyrażają przywiązanie do gwary i przekonanie, że tak należy mówić „do swoich” (Geben 2003: 62–64).

Polacy mieszkający na Litwie mają intensywne kontakty językowe, ponieważ często naprzemiennie używają aż trzech języków: polskiego, litewskiego i rosyjskiego. Z badań nad świadomością Polaków na Litwie wynika, że poziom sprawności w posługiwaniu się językami zależy przede wszystkim od sytuacji językowej w rodzinie respondenta, od języka ukończonej szkoły, poziomu wykształcenia oraz wieku. W deklaracjach dotyczących znajomości używanych języków Polacy z Wilna wyrażają przekonanie o bardzo dobrej znajomości wszystkich stosowanych na co dzień języków. Polacy mieszkający na Litwie twierdzą, że rozumieją języki rosyjski (99% badanych), litewski (98%) i polski (96%) (Geben 2011: 124).

ZADANIA:

- 1. Jakie odmiany języka wyróżniamy na podstawie kryterium terytorialnego, a jakie na podstawie kryterium społecznego?**
- 2. Czym się różnią gwara młodzieżowa (socjolekt) i gwara wiejska?**
- 3. Na podstawie *Słowniczka współczesnej gwary uczniowskiej* (Kresa 2016) proszę wypisać 10 określeń szkoły w socjolekcie uczniowskim młodzieży z Polski. Proszę porównać ze znanymi odpowiednikami litewskimi.**

- 4. Na podstawie *Leksykonu terminów i pojęć dialektologicznych* (Karaś 2010a) proszę zdefiniować terminy: „dialekt”, „gwary mieszane”, „polszczyzna północnokresowa”.**
- 5. Proszę przeczytać rozdział „Puryzm i liberalizm – dwie postawy wobec języka” z opracowania Dubisz 2017: 300–310. Proszę opisać swój stosunek do języka polskiego ogólnego i języka regionalno-gwarowego Polaków mieszkających na Litwie.**
- 6. Jakie jest miejsce regionalizmów w normie języka polskiego?**
- 7. Proszę dodać do poniższych wyrazów rzeczowniki, z którymi mogą się one łączyć.**
- a) inteligentny – inteligencki
 - b) kulturowy – kulturalny
 - c) wieczny – wiekowy
 - d) owocny – owocowy
 - e) wieczorny – wieczorowy
 - f) humanistyczny – humanitarny
 - g) duchowny – duchowy
 - h) spis – spisek
- 8. Proszę określić styl poniższych fragmentów tekstu. Proszę wskazać gramatyczne, leksykalne i inne formalne wykładniki poszczególnych stylów.**
- a) Gmina Koniecpol działając na podstawie art.35 ust.1 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U.z 2016 r., poz.2147 z późn. zm.) podaje do publicznej wiadomości wykaz nieruchomości przeznaczonych do sprzedaży na okres 21 dni od dnia 01.06.2017 do dnia 22.06.2017 r.
 - b) Na boisku WLKS Krakus odbył się w sobotę pierwszy Międzydzielnicowy Turniej w Piłce Nożnej o Puchar Przewodniczącego Rady Miasta Krakowa. W rozgrywkach wzięli udział przedstawiciele 14 dzielnic Krakowa. Najlepszymi piłkarzami okazali się radni Zwierzyńca. W finałowym meczu z reprezentantami dzielnicy Bieżanów-Prokocim wygrali 4:3.
 - c) Jak trafiłam do korpo? Znajoma dała mi cynk, że jest rekrutacja. Byłam wtedy naprawdę młodzieńca, bo 20 lat, ale wybrano właśnie mnie. Zupełnie nie miałam świadomości, w co się pakuję. Mój pierwszy dzień wyglądał tak, że stałam na środku sali i zastanawiałam się, co ja tutaj robię. Nigdy też nie ciągnęło mnie do takich wielkich korporacji. A jednak stało się, jak się stało.
 - d) W artykule przedstawiono wyniki badań symulacyjnych przeprowadzonych dla zjawisk zachodzących na rozjeździe kolejowym w chwili przejazdu pojazdu kolejowego. Testy przeprowadzono dla różnych prędkości pojazdu szyna–tor. Ponadto zaprezentowano również modele matematyczne opisujące ruch przejazdu pociągu przez rozjazd kolejowy oraz omówiono rozważania matematyczne opisujące ugięcie belki pod wpływem toczącego się po niej koła.
 - e) Chcemy przedłożyć te propozycje społeczeństwu, chcemy, by rozpoczęła się dyskusja nad przyszłością naszej ojczyzny. Są elementy kontynuacji – to naturalne, bo nasz system wartości się nie zmienił – zawsze w centrum naszego myślenia jest człowiek. Człowiek, jego niezbywalna godność i niezbywalne prawa.

9. Proszę przeczytać objaśnienia kwalifikatorów z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* 2006 (dalej: USJP) (XXXIX–XLV). Proszę wypisać z USJP po dwa wyrazy oznaczone kwalifikatorami ekspresywnymi, stylistycznymi i chronologicznymi. Na przykład medyk 1. *pot.* «student medycyny» Zdolny medyk. Klub medyka. 2. *przestarz.* «lekarz» Medyk królewski. (kwalifikatory stylistyczne i chronologiczne)

10. W którym zestawie występują wyłącznie wyrazy należące do polszczyzny potocznej?

- a) koleżeństwo, strona, Bóg, szajbus, robić w konia;
- b) samochód, marchew, dziewczyna, ojciec, dyrektor;
- c) więzienie, brzydal, cham, skandal, pójść na całość;
- d) jełop, gapowaty, dureń, drzeć gardło.

11. Co wspólnego mają poniższe porównania stosowane w języku potocznym? Jakie jest ich znaczenie?

biały jak śnieg, czarny jak noc, potulny jak baranek, głodny jak wilk, uparty jak osioł, wierny jak pies, twardy jak kamień, zdrowy jak ryba, silny jak tur, zły jak osa, odważny jak lew, pracowity jak mrówka

4. Zagadnienia poprawności fonetycznej

Regionalne cechy samogłoskowe i spółgłoskowe. Zmiany akcentu

Lektury: Markowski 2003 (dalej: *Poradnik profesora Markowskiego*): 257–285 (rozdz. „Trudna sztuka wymowy”); NSPP (hasło „Akcent”); Kłosińska 2013: §2.

Wymowa przedstawicieli młodego pokolenia Polaków zawiera wiele cech polszczyzny regionalnej. Jest to np. inna niż ogólnopolska realizacja samogłosek *o*, *e*, *a*, liczne redukcje głosek oraz łatwo wyczuwalny brak polskiej intonacji. Omawiam je na przykładach z artykułu Haliny Karaś (2009: 83–93).

4.1. Samogłoskowe cechy regionalno-gwarowe, które ujawniają się w standardowej polszczyźnie młodzieży:

- a) **Labializowane *o***, które pojawia się w wyniku interferencji gwary i używanych na co dzień innych języków (litewskiego i rosyjskiego), np. [^uokno, x^uodźi, p^uov'edz'ec']. W brzmieniu przypomina ono zarówno litewskie dyftongiczne [^uo], jak i rosyjski sposób wymowy labializowanego [o], np. [*Pòlski, pòv'edz'ec', opòv'em, pumòcy, vysòko, jeżòro*].
- b) **Gwarowa realizacja samogłosek nieakcentowanych** polega na redukcji samogłosek. **Redukcję *e* > *i*/*y*** najczęściej słyszymy w partykule i przedrostku *nie*, na przykład [*ńi bardzo, ñidavno, ñicałyx, ñilatvo, ñiv'el'ke*] oraz w pozycji przedakcentowej w różnych wyrazach, np. [*kol'izanka, l'ikażem, jiśeńq, tyl'ev'izji, przyzydent, pojixała, jiżel'i, m'iškał'i, jizora*]. Redukcja zachodzi także w końcówkach mianownika liczby mnogiej rzeczowników męskich i żeńskich miękkotematowych, np. [*učennicy, łabendzi, ruży*] oraz w 3 osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego, np. [*łam'i śe, pożałuji, pracuji, fstaji, miñi*]. **Redukcję *o* > *u***, czyli tzw. **ukanie** obserwujemy w wyrazach: [*rusyjsk'ego, p'usenkaży, upov'adałam, gurònce, cukolv'ek, kul'izanka*].
- c) **Akanie, czyli utożsamianie nieakcentowanego *e* oraz *o* (lub odnosowionego *ę* w wygłosie) z *a***, zachodzi przede wszystkim w wygłosie w kilku pozycjach morfologicznych (tzw. akanie zmorfologizowane): w bierniku liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich samogłoskowych i ich określeń przymiotnikowych, np. [*na dyskoteka, grać f p'iłka nożna, f śatkufka, dał m'i taka karta*], oraz w 1 osobie czasu teraźniejszego czasowników, np. [*pujda, ñe lubà*]. Akanie jest bardzo wyrazistą i żywą cechą gwarową polszczyzny na Litwie.

- d) **Mieszanie zakresu o/ó.** Samogłoska *o* zamiast *u* pojawia się w następujących przykładach [*sostr, sol, skoł, rovešnicy, do vrot, stoł*]. Odwrotnie formy z osobliwym [*u*] pojawia się zamiast [*o*] w wyrazach: [*młutšy, cus', vujska*].
- e) **Odnosowienie samogłosek w niewłaściwych pozycjach.** Samogłoska *ą* w wygłosie czasem ulega odnosowieniu w 3 osobie liczby mnogiej, np. [*ońi pracujo, vruco, začynajo, spełńo še, potšebujo*], oraz w narzędniku rzeczowników [*z dzełčyno, z mamó i sòstro*]. Natomiast samogłoska *ę* w 1 osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasowników ulega dekompozycji, np. [*xcem, lubëm, śpiem*]. Okazjonalnie pojawia się również literowa wymowa *ą ę* przed *ł*, np. [*minęło, wzięła, kichnął*]. Forma z hiperpoprawną nosowością występuje w słowie *uczęstniczyć 'uczestniczyć', np. *W spotkaniu uczestniczyły ekspertki*, oraz w słowie *uczęstnik 'uczestnik', np. *Spotkała nas życzliwość uczestników uroczystości*. Forma utrzymuje się w wyniku hiperpoprawności, czyli zjawiska przesadnej poprawności, która prowadzi do błędów (por. ros. *участник, участвова́ть*).

4.2. Spółgłoskowe cechy regionalno-gwarowe, które ujawniają się w polszczyźnie młodzieży:

- a) **Wymowa ł przedniojęzykowo-zębowego oraz h dźwięcznego** do niedawna charakteryzowała jeszcze polszczyznę ogólną, więc te dwie cechy są uznawane za regionalizm i nie są błędami fonetycznymi. Taka wymowa należy do polskiej tradycji, jeszcze w pierwszej połowie XX w. *ł* zębowe było zalecane w wymowie scenicznej.
- b) Natomiast wpływ artykulacji gwarowej oraz fonetyki rosyjskiej i litewskiej szczególnie silnie uwidacznia się w **wymowie spółgłoski l**, która jest wymawiana z przesadną miękkością, np. [*najl'epše, lecał, kól'eg'i, vesel'e, l'udžom, latem, l'ub'i, połške, al'bo, kul'tura*].
- c) **Niepełna miękkość spółgłosek: ś ź ć dź** są realizowane na wzór artykulacji rosyjskiej i litewskiej, np. [*jezdź'ic', byl'is'my, vłas'ne, s'měšne, ludz'i*]. Uczący się wymowy ogólnopolskiej wymawiają je czasem nie jako środkowojęzykowe, ale dźwiękowe miękkie *š', ž', č'* (jak w wyrazach *Chirac, režim, cappuccino*) – taka wymowa jest też niepoprawna. Spółgłoski zmiękczone zgodnie z normą występują w wyrazach zapożyczonych: *Zimbabwe, sinus, babysitterka*. Niektóre wyrazy mają w gwarze „indywidualne” formy zmiękczone. Typ wtórnych palatalizacji *s, z* przed spółgłoskami wargowymi (miękkimi i twardymi) był rozpowszechniony na dawnych Kresach, niektóre formy zachowały się do dzisiaj, np. **Piśmo Święte, żmiłuj się lub żwierzę*. Przykład z *Pana Tadeusza* (ks. IV: Łowy): „Bo na Litwie kto żwierza wypuści z obławy,/ Długo musi pracować, nim poprawi sławy”, utrwała taką archaiczną wymowę.
- d) Polaków z Litwy z łatwością można rozpoznać według **wymowy grup spółgłoskowych [sv, śv, tv, kv, čv]**, ponieważ zachowują dźwięczność spółgłoski *v*, która w języku ogólnopolskim ulega ubezdźwięcznieniu, np. [*na Litvė, svoje, kvasny, śvət, Švecji, čvartek*].
- e) Na wzór rosyjski czasem jest ubezdźwięczniany przyimek *z* przed sonornymi, np. [*s nosa, s rana*].

4.3. Zmiany akcentu

W połączeniach przyimka z jednosylabowym rzeczownikiem zazwyczaj akcent pada na wyraz główny: *do siostr*, *nad staw*. Regionalne przesunięcia akcentu dotyczą zestrojów akcentowych z przyimkami w następujących kontekstach: *idę na mszę do dominikanów* (nie: **idę na mszę*; nie: **idę na msza*), ale w s frazeologizowanym zwrocie *dać na mszę* (nie: **dać na mszę*; nie: **dać na msza*) akcent wyjątkowo pada na przyimek. W konstrukcjach z jednosylabowym zaimkiem akcent również należy do przyimka: *do was*, *od niej*, *dla nich*. W połączeniach partykuły *nie* z jednosylabowymi czasownikami akcent powinien padać na partykułę: *nie pij*, *nie śpij*, *nie dam*, *nie wiem* (nie: **nie pij*, **nie śpij*, **nie dam*, **nie wiem*).

Ewolucja systemu fonetycznego języka polskiego jest nastawiona na ujednoczenie różnic regionalnych i uproszczenie artykulacji, stąd w pełni poprawne akcentowanie przez Polaków z Litwy trzeciej sylaby od końca czasowników w czasie przeszłym np. *byliśmy*, *zrobiliśmy*, *zawołaliśmy* jest odbierane wśród młodzieży w Polsce jako dziwne i nienaturalne w potocznej rozmowie. Z kolei dzieci z Litwy po krótkim pobycie w Polsce chętnie naśladują zmieniony sposób akcentowania.

ZADANIA:

1. Proszę poprawnie wymówić liczebniki:

- dwadzieścia [nie: *dwudzieście], dwanaście [nie: *dwunaście], dwudziesty [nie: *dwadziesty], dziesiąty [nie: *dziesiąty], dziewiąty [nie: *dziwiąty], dziewiętnaście [nie: *dziwiennaście], jedenasty [nie: *jidynasty], pięćdziesiąt [nie: *pińdziesiont], piętnasty [nie: *pintnasty], trzeci [nie: *czeci], trzydzieści [nie: *trzydzieście];
- 111, 222; 333; 444, 555; 666, 777, 888, 999.

2. Proszę przeczytać poprawnie ę w poniższych przykładach.

- ę: ciężar, ciężki, gęś, kęs, mięsień, tęsknić, węszyć, węzeł, więzień;
- em: tępy, kępa, gęba, zięba;
- en: rzędy, kręty, ręce, przedziej, więc, wędka, skręcać; męczyć, ręcznik;
- eń: pięć, cięcie, chęć, pięciu, będzie, pędzić;
- en: męka, Węgry, kręgi, tęgi, węgiel, błękitny;
- e: cięła, gięła, kaszlnęłam, napomknęłam, przycisnęłam, przygarnęli, zaczęłam, zasnęłam, zatrasnęłam, przyjęły, machnęła, brnęła; widzę, drogę, chcę, daję.

3. Proszę przeczytać poprawnie ą w poniższych przykładach.

- ą: wiązać, wąż, wachać, ciążyć, gałąź, mąż, usiąść; są, książką;
- om: rąbać, kąpiel, dąb, ziąb, gąbka;
- on: gorąco, kąt, pamiątka, ład, mądry; rączka, pączek, sączyć, mączny;
- oń: ciąć, piąć się, mącić, sądzić, kądział;
- oń: łąka, urągać, bąk, krąg, ciąg;
- o: ciął, giął, kaszlnąłem, napomknąłem, przycisnąłem, przygarnąłem, wziąłem, zacząłem, zatrasnąłem.

4. Proszę wymówić podkreślone wyrazy (uwaga: nie wolno wymawiać ą jako an).

Dzieci urządzają dzisiaj przyjęcie. Sprzątają w domu, włączają muzykę. Ich ojciec, kilkakrotnie okrą-
żając pokój, uważnie włącza do gniazdek potrzebne urządzenia elektryczne – nie chce, by któryś z
dzieci pociągnęło za sznur. Już za chwilę skończą przygotowania i będą czekać na gości.

5. Proszę wymówić ogólnopolskie u niezgłoskotwórcze.

- a) Mała Małgosia szła na służbę do Głuszyna przez gładką kładkę.
- b) Michał małpkę miał, którą mu Paweł dał.
- c) Małpka Michała gryzła, skakała i za kudły łba targała.
- d) Pchła pchłę pchała, pchła płakała.
- e) Stół z powyłamywanymi nogami.
- f) Spadł bąk na strąk, a strąk na pąk. Pękl pąk, pękl strąk, a bąk się zląkł.
- g) Szaławiała grał na bałajajce, połykając ser półtłusty.

6. Proszę zmienić wymowę właściwą gwarze wileńskiej na poprawną (zapis półfonetyczny uwzględnia rozbieżności w wymowie).

[a dzis' vo tego zjem m'ęsa albo cukolek tak'ego / byli gos'ci, postprzantała, no tak uot trocha żjadła /
potym s Ryginko do matki pujda]

7. Proszę przeczytać głośno poniższe wyrażenia i omówić sposób realizacji podkreślonych połączeń.

- a) z rana, z Rygi, z nosa, z nogi, z lasu, z lisa, z manny, z mowy;
- b) lekki [nie: *letki], miękki [nie: *miętki], wanna, buddysta, narrator, brytfanna, mammografia;
- c) legginsy, hobby, lobby, collage, graffiti.

8. Proszę zaznaczyć akcenty i krótko opisać zasadę akcentowania poniższych zbiorów wyrazów:

- a) astronautyka, batalistyka, cybernetyka, polonistyka; na polonistyce, polonistykami;
- b) arcymistrz, wicekról, eksmąż;
- c) czterysta, czterystoma, czterystu, siedemset, siedmuset, dziewięćset, dziewięciuset;
- d) abyśmy, żebyście, jeżeliby, ponieważby, chociażbyśmy;
- e) maksimum, minimum.

9. Proszę zaznaczyć akcenty w wyrazach zgodnie z normą wzorcową:

biblioteka, repertuar, priorytet, uniwersytet, muzeum, republika, analiza, kronika, kamera, Watykan, festiwal, epoka, oficer, Izrael, nauka, klasycy, w Meksyku, prezydent, czytałbym, robiłbyś, zaniosłaby, poszłaby, jeślibym, abyśmy, gdybyście, chociażbyśmy, tysiącokroć, częstokroć, Rzeczpospolita, okolica.

10. Proszę poprawnie wymówić zestroje akcentowe:

przeczytam ci, proszę cię, doradzę mu, odwiedźcie nas, urządziłbym się, spodziewalibyśmy się; nie pomagaj, nie potępiajmy, nie zapomnij, nie żądajcie; do sądu, ku przyszłości, nad ranem, od maja, przed wschodem, przy wiosłach, u rodziców, trzymajcie go, zaproszmy ich, wyjaśnij im.

11. Proszę zaznaczyć akcenty podkreślonych wyrażeń:

a) Napisz do nas. b) Idę na mszę do Św. Ducha. c) Zbieramy ofiary na mszę za zmarłych. d) Wyjedziemy na wieś. e) Narzekała na wieś, w której się wychowała. f) Spójrz na krzyż i przysięgnij. g) Zawiąż pudełko wstążką na krzyż. h) „Na koń!” – rozkazał dowódca. i) Wyszła za mąż za Anglika. j) Nie krzycz na dzieci. k) Wrócił na noc do domu. l) Kupiłam krem na dzień. ł) Plecie trzy po trzy. m) We dnie i w nocy czuwała przy chorej.

12. Zapożyczenia w postaci cytatów mają zazwyczaj taki sam akcent, jak w języku źródłowym. Proszę zapisać wymowę (transkrypcję) wyrazów, zaznaczyć akcenty i podać krótki opis ich znaczenia.

á propos; attaché; dubbing; écrit; fair-play; bon ton; casting; déjà vu.

5. Zagadnienia poprawności fleksyjnej

Rodzaj gramatyczny rzeczowników, kłopotliwa fleksja rzeczowników i nazwisk, nazw narodowości i nazw miejscowych; wyjątkowe formy czasowników, zaimek zwrotny się.

Lektury: *Poradnik profesora Markowskiego*: 53–87; NSPP (hasła: „Rodzaj gramatyczny”; „Odmiana nazw miejscowych”; „Imiona”; „Nazwiska”; „Nazwy mieszkańców”); Kłosińska 2013: §6, §7, §9; Jadacka 2005: 36–75.

5.1. Ustalanie rodzaju rzeczowników

Polszczyzna jest językiem fleksyjnym, wyrazy trzeba odmieniać, a z tym wiążą się kłopoty poprawnościowe. Pierwszy z nich wiąże się z ustaleniem właściwej formy podstawowej wyrazu. Rodzaj gramatyczny rzeczowników jest przyczyną wahań poprawnościowych również w języku ogólnym, a w słownikach mamy przykłady, kiedy dwie formy są uznane za poprawne, np. *ta żołądź* oraz *ten żołądź*, *ten podkoszulek* oraz *ta podkoszulka* (NSPP). W języku polskim na Litwie pod wpływem innej formy rodzajowej w języku rosyjskim lub litewskim rzeczowniki bywają zaliczane nie do tego rodzaju, do którego należą, np. **cela* ‘cel’ (**Celą Słowackiego było przede wszystkim tworzyć*). W języku polskim wyraz *cel* jest rodzaju męskiego, np. *duży, największy cel w życiu* (nie: **duża cel w życiu*), natomiast wyraz *cela* (rzeczownik rodzaju żeńskiego) oznacza pomieszczenie więzienne lub klasztorne. Niektóre rzeczowniki rodzaju męskiego pod wpływem języka rosyjskiego i litewskiego w języku polskim na Litwie częściej niż w języku ogólnopolskim przybierają rodzaj żeński, np. *Tak wspaniały nastrój wskazuje nam cytata*. Forma gramatyczna *cytata* może być nazwana regionalizmem frekwencyjnym, w słownikach poprawnościowych jest opatrzona kwalifikatorem jako wyraz rzadki.

Podobna trudność w określeniu rodzaju dotyczy rzeczownika *żał* ‘smutek z powodu utraty kogoś, czegoś, z powodu doznanego zawodu’, który jest rodzaju męskiego, np. *głęboki, szczery żał*. W rodzaju męskim mówimy też o *piecu* (nie: **o piecy*), np. *piękny piec kaflowy*. W następstwie błędnego określenia rodzaju pod wpływem gwarowej formy z języka białoruskiego ten rzeczownik jest odmieniany nie tak, jak powinien. Odmieniamy *piec* w rodzaju męskim: *to jest piec, nie ma pieca, przyglądam się piecowi, widzę ten piec, interesuję się piecem i mówię o (wiejskim) piecu*. Pod wpływem języka rosyjskiego powstają błędy w określaniu rodzaju wyrazów *śledź* i *cień*. Są to rzeczowniki rodzaju męskiego: *ten słony śledź, nie ma śledzia i przyglądam się śledziowi; ten długi cień, lękać się własnego cienia, usiąść w cieniu*.

Przytoczę jeszcze kilka przykładów rzeczowników rodzaju męskiego, które sprawiają kłopoty, ponieważ ich spółgłoskowe zakończenie może być mylące: *mebel, miąsz, oręż i zamsz* (por. Karaś 1999b: 257–268). Powiemy poprawnie: *do salonu wniesiono nowy mebel* (nie: **nową mebel*). *Lubię soczysty miąsz arbuza* (nie: **soczystą miąsz*). *Słyszał było szczęk oręża* (nie: **oręży*).

bojowego. Mam pantofle z czarnego zamszu (nie: *z czarnej zamszy). Zapamiętajmy rzeczowniki rodzaju męskiego: *cel, żal, piec, śledź, cień, obwarzanek, ptaszek, mebel, miąższ, oręż* i *zamsz*.

Rzeczowniki *krtań, darń* i *kieszeń* są rodzaju żeńskiego, np. *Ktoś ma chorą krtań; Tu rośnie gęsta darń leśna*. Częsty rzeczownik *ta kieszeń* (nie: **ten kieszeń*) jest rodzaju żeńskiego i wymaga szczególnej uwagi ze względu na rozchwianie form odmiany: *nie ma kieszeni* (nie: **kieszenia*); *kładziemy lub wsuwamy coś do kieszeni* (nie: **do kieszenia*).

Zastanówmy się, jak powiemy: *ta gorycz czy ten gorycz? Ostra gorycz*, tak jak *łagodna słodycz*, jest rodzaju żeńskiego. Poprawnie powiemy, np. *Czy nie ma tu wygodnej poręczy? Ta poręcz* (nie: **ten poręcz*, nie: **to poręcze*) jest rodzaju żeńskiego, w mianowniku liczby mnogiej uzyskuje końcówkę *-e*: *to są dwie poręcze* (nie: **dwa poręcza*). Na interferencje są narażone polskie rzeczowniki rodzaju żeńskiego *metoda, kontrola*, które uzyskują rodzaj męski pod wpływem „fałszywych przyjaciół” rodzaju męskiego w języku rosyjskim i litewskim.

Na końcówki rzeczowników rodzaju nijakiego wpływa gwarowy fonetyczno-morfologiczny proces akania. Wraz ze zmianą końcówki *-o* na *-a* może nastąpić błędne przeniesienie żeńskiego paradygmatu odmiany. Jednak gwarowe formy (np. **lustra, *wiadra, *jeziora*) są z łatwością usuwane i do polszczyzny standardowej nie przenikają.

Semantyczny wpływ języka rosyjskiego w zakresie rodzaju można dostrzec w doborze końcówek przypadków zależnych rzeczowników *winogrono* i *obuwie*, np. *Z winogron* (nie: **z winogronów*) *robi się rodzynki*. *Przywieziono obuwie letnie* (nie: **obuw letnią*). Podsumujmy. Wyrazy: *darń, krtań, gorycz, słodycz, kieszeń, poręcz* i *młodzież*, są rzeczownikami rodzaju żeńskiego, *lustro, wiadro, jezioro, winogrono* i *obuwie* mają przypisany rodzaj nijaki.

5.2. Trudności związane z odmianą rzeczowników w liczbie pojedynczej

Kłopoty z doбором końcówki przy odmianie dotyczą zwłaszcza **dopełniacza** liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego, który oferuje dwie końcówki: *-a* i *-u*, ale wybór jednej z nich odbywa się według dość skomplikowanych zasad. Spośród rzeczowników rodzaju męskiego w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę *-a* zawsze przybierają rzeczowniki męskoosobowe (np. *lekarza, ojca*) oraz rzeczowniki męskożywotne (np. *kota, psa*, wyjątki: *wołu, bawołu*). Rzeczowniki męskonieżywotne mogą mieć zakończenia *-u* lub *-a*. W NSPP (hasło „Dopełniacz”) i w *Poradniku profesora Markowskiego* (61–64) znajdziemy szczegółowe zasady dystrybucji końcówek. Zakończenie *-a* przybierają najczęściej:

- Nazwy tworzone tak samo jak rzeczowniki żywotne: *semafora* (jak *konstruktora*), *ułamka* (por. *Janek – Janka*), *budulca* (por. *krogulec – krogulca*);
- Nazwy narzędzi i przedmiotów jednostkowych: *młotka, noża, widelca, skalpela, czajnika, talerza, sekatora, papierosa, piórnika* (poza złożeniami: *korkociągu, śrubokrętu*, i zapożyczeniami: *telefonu, mikroskopu*);
- Przede wszystkim nazwy rodzime – na tej podstawie polskie wyrazy miejscowe kończą się najczęściej na *-a*, por. *Krakowa, Poznań* (ale: *Białegostoku, Krasnegostawu*);
- Nazwy miar, wag, miesięcy: *hektara, metra, kilograma, litra, marca, kwietnia, listopada*;
- Nazwy zdrobniałe: *chlebka, medalika, stolika* (ale: *piaseczek – piaseczku*);
- Nazwy tańców: *krakowiak – krakowiaka, mazurek – mazurka*.

Końcówkę **-u** w dopełniaczu liczby pojedynczej przybierają:

- Nazwy abstrakcyjne: (*brak*) *geniuszu, strachu, zachwytu, zamętu*;
- Nazwy substancji, przedmiotów sypkich i nazwy zbiorów: (*nie ma*) *budyniu, cukru, kisielu, miodu, piasku, proszku, pułku, tłumy*;
- Nazwy pierwiastków chemicznych: *chromu, fosforu, glinu, kobaltu, molibdenu*;
- Wyrazy zapożyczone: *biznesu, koncentratu, koncertu, makijażu, uniwersytetu*;
- Nazwy utworzone od czasowników (abstrakcyjne lub konkretne), w których podstawa czasownikowa została pozbawiona zakończenia: *biegu, czołgu, pociągu, płaczu, przypląwu, ruchu*;
- Skrótowce: *PIS-u, PIW-u, AWPL-u, ZPL-u*.

Odstępstwa od normy ogólnopolskiej dotyczą niepoprawnego użycia dopełniaczowej końcówki **-a** na wzór języka rosyjskiego: **stoła, *torta, *piaska, *przystanka* (poprawnie: *stołu, tortu, piasku, przystanku*) oraz końcówki **-u** zamiast ogólnopolskiej **-a** w wyrazach: **akademiku, *fotelu, *kąciku, *pasu, *szpitalu* (poprawnie: *akademika, fotela, kącika, pasa, szpitala*).

Celownik liczby pojedynczej rodzaju męskiego w polszczyźnie ogólnej oferuje dwie końcówki: regularną **-owi** oraz zanikającą **-u**, zachowaną zaledwie w kilkunastu wyrazach o dużej frekwencji: *Panu, Bogu, bratu, ojcu, chłopcu, diabłu, księciu, księdzu, psu, lwu, kotu i światu*. Kilka rzeczowników ma podwójną możliwość odmiany: *orłu – orłowi, osłu – osłowi*. W języku polskim na Litwie odczuwa się brak końcówki **-owi**; w celowniku rodzaju męskiego zachowywana jest gwarowa postać końcówki **(-u)**, której użycie utrwała się pod wpływem języka rosyjskiego, np. (*obiecałam coś*) **dyrektoru, (powiedziałam coś) Jarku i Marku, (oddam dług) *sąsiadu*.

Szczególnie często błędy powstają przy czasownikach wymagających celownika: *dziękować komuś* i *dawać coś komuś*. Konstrukcja *dla* + dopełniacz jest powszechna i przyczynia się do mniejszej frekwencji stosowania celownika. Błędy dotyczą rzeczowników zarówno żywo-tych, jak i nieżywo-tych, np. poprawnie powiemy *uczeń dziękuje swojemu nauczycielowi* (nie: **nauczycielu* i nie: **dla nauczyciela*), *swój sukces zawdzięcza reżimowi* (nie: **dla reżimu*). Zapamiętajmy: prawie wszystkie rzeczowniki rodzaju męskiego mają w celowniku końcówkę **-owi**, np. (*przyglądam się*) *Jarkowi, Jasiowi, nauczycielowi, mężowi, sąsiadowi, przyjacielowi, misiowi, samochodowi* oraz (*przyglądam się*) *Krakowowi, Gdańskowi, obrazkowi, pniowi* i *dobremu stopniowi* (Geben 2018).

5.3. Trudności związane z odmianą rzeczowników w liczbie mnogiej

W **mianowniku liczby mnogiej** rzeczowniki męskoosobowe, zależnie od zakończenia tematu, znaczenia i wartości stylistycznej, przybierają jedną z kilku końcówek. Końcówkę **-owie** przybierają rzeczowniki zakończone na **-ek, -f, -ł, -m, -ch**, np. *marszałek – marszałkowie, fotograf – fotografowie, szef – szefowie, radykał – radykałowie, astronom – astronomowie, druh – druhowie*, oraz rzeczowniki o różnym zakończeniu (twardotematowe i miękkotematowe) oznaczające stopnie pokrewieństwa: *ojciec – ojcowie, syn – synowie*; tytuły, np. *mistrz – mistrzowie, wieszcz – wieszczowie*; osoby zajmujące wysokie stanowiska, np. *senator – senatorowie, król – królowie*,

minister – ministrowie. Zwyczajowo tę końcówkę mają również inne rzeczowniki, np. *uczeń – uczniowie, pasażer – pasażerowie*. Niektóre rzeczowniki mogą przybierać końcówki oboczne, np. *geolog – geolodzy / geologowie, reżyser – reżyserzy / reżyserowie*. Rzeczowniki męskoosobowe zakończone na spółgłoskę miękką lub stwardniałą *cz, ż, rz, sz, l* przybierają końcówkę *-e*, np. *gość – goście, zbieracz – zbieracze, pisarz – pisarze, właściciel – właściciele, listonosz – listonosze*.

Dobór końcówek w mianowniku nastrocza uczniom wiele kłopotów. Mieszają się tu końcówki *-e* oraz *-owie*, np. **żołnierzowie* ‘żołnierze’, **nauczycielowie* ‘nauczyciele’. W tekstach można zauważyć brak rozróżnienia kategorii męskoosobowości i niemęskoosobowości, np. **czytelniki* ‘czytelnicy’. Końcówki formy niemęskoosobowych są błędnie używane zamiast męskoosobowych bez nacechowania negatywnego, np. *chłopy, Polaki, sąsiady*, co świadczy o zaburzeniach w ukształtowaniu kategorii męskoosobowości takiej jak w języku ogólnopolskim, jak również o braku rozróżniania form nacechowanych i nienacechowanych (*chłopi – chłopcy*).

Błędy w **dopełniaczu** liczby mnogiej powstają w końcówkach nazw wag i miar: *gram, kilogram, metr, centymetr, kilometr, litr*. Zapamiętajmy, że w dopełniaczu stosujemy końcówkę *-ów*: *gramów, kilogramów, metrów, centymetrów, kilometrów, litrów* (por. *standardów* i *pomidorów*). Zwróćmy uwagę na zdania: *Ile kilometrów (nie: *kilometry) przebiegłeś? Ile litrów (nie: *litry) wypiliśmy?* Prawdopodobnie źródłem błędnych form są tu połączenia z liczebnikiem. Wymagania składniowe liczebników w stosunku do łączących się z nimi rzeczowników są dwojakie: liczebniki zakończone na 2, 3, 4 tworzą związek zgody, np. *cztery kilogramy*, liczebniki od 5 wzwyż tworzą związek rzędu, np. *sześć kilogramów*.

Nie używamy końcówki *-ów* w dopełniaczu rodzaju męskiego po tematach miękkich i spółgłoskach stwardniałych. Stosujemy wówczas końcówkę *-i* lub *-y*: *nie ma gości* (nie: **gościów*), *liści* (nie: **liściów*), *nauczycieli* (nie: **nauczycielów*). Rzeczowniki zakończone na *-erz, -arz* przybierają końcówkę *-y*: *nie ma (kogo?) żołnierzy, malarzy, aptekarzy, marynarzy*. Istnieją podwójne formy dopełniacza, które możemy stosować w następującej grupie wyrazów: *sluchaczy / sluchaczów, towarzyszy / towarzyszków, pokoi / pokojów, złodziei / złodziejów*. W XIX w. istniała oboczność końcówki *-ów/-i* w wyrazie *uczniów/uczni* (Mędelska 1993: 100), dzisiaj jednak forma **uczni* jest przestarzała, zapamiętajmy więc zdanie poprawne: *witamy nauczycieli i uczniów* (nie: **uczni*).

Uczący się języka polskiego ogólnego muszą zapamiętać, że rzeczowniki rodzaju żeńskiego miękkotematowe zakończone na *-a, -i* w **mianowniku liczby mnogiej** przybierają końcówkę *-e*: np. *ulica – ulice* (nie: *dwie *ulicy*), *babcia – babcie, pani – panie, gospodyni – gospodynie, niania – nianie*. Natomiast rzeczowniki miękkotematowe zakończone na spółgłoski *-ść* mają końcówkę *-i*, np. *powieść – powieści, czynność – czynności*. Wariantywne formy dotyczą rzeczowników: *postacie / postaci, wsie / wsi, baśnie / baśni, pieczęcie / pieczęci, płcie / płci, garście / garści*. Zapamiętanie poprawnej końcówki mianownika jest szczególnie ważne, ponieważ rzeczowniki niemęskoosobowe w bierniku liczby mnogiej mają końcówkę równą mianownikowi, np. *widzę te dziewczynki, te babcie, te niemowlęta, te konie* (nie: **widzę tych dziewczynek, babć, niemowląt, koni*).

W **dopełniaczu** liczby mnogiej rzeczowników rodzaju żeńskiego nie stosujemy końcówki *-ów*, np. *jagód, malin, poziomek, czernic* (nie: **jagodów, *malinów, *poziomków, *czarniców*). Nadużywanie końcówki *-ów* ujawnia się w gwarowej odmianie rzeczowników rodzaju nijakiego: *jezior, bagien, wiader* (nie: **jeziorów, *bagnów, *wiadrow*). Wyrazy rodzaju żeńskiego i nijakiego (*-o, -e*) nie przybierają końcówki *-ów*.

5.4. Rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na -um

Wszystkie rzeczowniki rodzaju nijakiego pochodzenia łacińskiego zakończone na -um, np. *akwarium*, *centrum*, *stipendium*, *seminarium*, *kolegium*, *gimnazjum* w liczbie pojedynczej się nie odmieniają. We wszystkich przypadkach liczby pojedynczej wystąpi ta sama forma, np. *nie widzę ładnego akwarium* (nie: **akwariuma*), *mówię o dużym akwarium* (nie: **akwariumie*), *jadę do centrum* (nie: **do centra*), *nie ma stipendium* (nie: **stipendii*). Taką końcówkę -um mają też wyrazy: *gimnazjum* (nie: **gimnazja*) i *seminarium* (nie: **seminar*). Pewnego razu do oficjalnego przemówienia wkraśli się tego rodzaju błędy morfologiczne: **W naszej gimnazji po raz kolejny zorganizowano seminar dla nauczycieli*. W poprawnym zdaniu użyjemy wyrazów rodzaju nijakiego: *W naszym gimnazjum po raz kolejny zorganizowano seminarium dla nauczycieli*. Podobne błędy powstają w rzeczownikach: *audytorium* (nie: **ta audytoria*), *kolegium* (nie: **ta kolegia*) i *technikum* (nie: **ten technikum*).

Zwróćmy uwagę na poprawną odmianę w liczbie mnogiej: *dwa akwaria*, *dwa centra*, *dwa stipendia*, *dwa gimnazja* i *dwa seminaria*, *dwa muzea*, *dwa audytoria* i *dwa technika*, nie ma: *dwóch akwariów*, *centrów*, *stipendiów*, *seminariów*, *muzeów*, *audytoriów* i *techników*. W liczbie mnogiej pomija się częśćkę -um i dodaje końcówki typowe dla rodzaju nijakiego, natomiast w dopełniaczu – końcówkę -ów. Często spotykanym błędem w odmianie jest pozostawianie części -um lub wprowadzanie odmiany z języka rosyjskiego, np. *W Wilnie były dwa technika* (nie: *dwa *technikumy*), *studenci nie otrzymali stipendiów* (nie: **stipendij*).

5.5. Odmiana nazwisk, nazw narodowości, nazw geograficznych

Na Litwie znajdziemy na cmentarzach wiele pomników z polskimi napisami. Współczesne napisy nagrobne utrwalają charakterystyczne wahania końcówki formy męskoosobowej w mianowniku liczby mnogiej. Zauważyłam następujące formy mianownika liczby mnogiej tego samego nazwiska na pomnikach stojących obok siebie: *Stankiewiczze*, *Stankiewiczzy*, *Stankiewiczowie*, *Wiszniewscy* i *Wiszniewskie*. Takie wahania świadczą o tym, że w polszczyźnie litewskiej nawet w wariantcie pisanym występują obocznie formy regionalno-gwarowe i ogólnopolskie.

Formę męskoosobową mianownika liczby mnogiej nazwisk rzeczownikowych tworzymy z końcówką -owie, np. *To są państwo Stankiewiczowie* (nie: **Stankiewiczze*), *Kisielowie* (nie: **Kisiele*) i *państwo Wilkowie* (nie: **Wilki*). Kończącą -owie w mianowniku liczby mnogiej przybierają również nazwiska kończące się na -o oraz -a, np. *Stanisław i Aleksandra Moniuszkowie*, *Andrzej i Karolina Wajdowie*, *Jan i Anna Rymszowie*. Taką końcówkę w zapisie polskim powinny przybierać również nazwiska pochodzenia litewskiego: *Staniszkis* – *Staniszkisowie*, *Perwenis* – *Perwenisowie*.

Nazwiska odmieniające się według deklinacji przymiotnikowej w liczbie mnogiej uzyskują zakończenie -scy, np. *Jan Kowalewski* – *Jan i Maria Kowalewscy* (nie: **Kowalewskie*). Paradigmat odmiany przymiotnikowej stosujemy do nazwisk zakończonych na -ski, -dzki, -cki, np. *Zieliński* – *Zielińscy*, *Zabłocki* – *Zabłocky*, *Zawadzki* – *Zawadzcy*. Formę niemęskoosobową tych nazwisk stosujemy tylko w odniesieniu do kobiet: *to są siostry Jasińskie*, *Anna i Maria Kowalewskie*.

Nazwiska w liczbie mnogiej w formie męskoosobowej należy odmieniać przez przypadki. Zapisując nazwiska na wypominki za zmarłych, podajmy do wygłoszenia z ambony poprawną formę: *za rodzinę Silków* (nie: *za rodzinę *Silko*), *za rodzinę Iwanowów, Kondraszowów, Toczyłowów*. Kiedy mówimy po polsku, nazwiska rosyjskie również przybierają końcówki polskie. Rosyjską końcówkę w formach dopełniacza: **Iwanowych, *Toczyłowych, *Kondraszowych*, uważamy za błędną. Stosujemy w liczbie mnogiej odmianę rzeczownikową: *to są Iwan i Maria Iwanowowie, nie ma Iwana i Marii Iwanowów, przyglądam się Iwanowi i Marii Iwanowom, widzę Iwana i Marię Iwanowów, interesuję się Iwanem i Marią Iwanowami, mówię o Iwanie i Marii Iwanowach*.

W tekstach polskich cytujemy oryginalne nazwiska litewskie w wersji niezmienionej, np. *arcybiskup wileński Gintaras Grušas i mer Wilna Remigijus Šimašius*. W odmianie zachowujemy całość litewskiego tematu i końcówki, natomiast koniecznie musimy dodać polskie końcówki: *nie ma Remigijusa Šimašiusa, przyglądam się Remigijusowi Šimašiusowi, widzę Remigijusa Šimašiusa, interesuję się Remigijusem Šimašiusiem, mówię o Remigijusie Šimašiusie*. Cytowanie odmiany nazwiska z języka litewskiego jest niepoprawne: *uczniowie zwiedzili również Dom-Muzeum Marii i *Jurgio Šlapelių* (popr. *Jurgisa Šlapelisów*).

W celowniku rodzaju męskiego pod wpływem języka rosyjskiego upowszechnia się końcówka *-u*. Wszystkie nazwiska rodzaju męskiego zakończone na spółgłoskę mają w celowniku końcówkę *-owi*, np. *Wieczorek poświęcony Mickiewiczowi* (nie: **Mickiewiczzu*). *Hołd Puszkiniowi* (nie: **Puszkinu*), *zawdzięczamy Giedyminiowi* (nie: **Giedyminu*, nie: **Gedyminasu*).

Nazwy narodowości w języku polskim są pisane wielką literą. Wielką literą piszemy: *Polacy* (nie: **Polaki*), *Litwini*, *Rosjanie*, *Białorusini*, *Łotysze* (nie: **Łotyszy*). Szczególnie trudny dobór końcówek jest w nieregularnych formach mianownika liczby mnogiej nazw narodowości: *Hiszpan – Hiszpanie, Łotysz – Łotysze, Rosjanin – Rosjanie, Austriak – Austriacy, Anglik – Anglicy, Słowak – Słowacy, Grek – Grecy, Niemiec – Niemcy, Ukrainiec – Ukraińcy, Węgier – Węgrzy, Holender – Holendrzy, Szwed – Szwedzi, Włoch – Włosi, Czech – Czesi, Norweg – Norwegowie, Fin – Finowie, Serb – Serbowie, Arab – Arabowie*.

Problem pojawia się w odmianie nazw *Rosjanin* i *Amerykanin*. W liczbie pojedynczej oba wyrazy mają zakończenie *-anin*, którego podczas odmiany nie skracamy: *nie znam Rosjanina i Amerykanina, widzę Rosjanina i Amerykanina* (nie: **Rosjana, *Amerykana*). W mianowniku liczby mnogiej oba wyrazy mają jednakowe zakończenia: *Rosjanie i Amerykanie*. Różnice ujawniają się w dopełniaczu i bierniku: *nie znam Amerykanów i Rosjan* (nie: **Rosjanów*). Zasadą dystrybucji końcówki staje się tematowe *-k-*, które jest w wyrazach: *Amerykanów, Afrykanów, Meksykanów*, natomiast brakuje go w zwykłym zakończeniu *-an*: *Rosjan, Egipcjan, Słowian*. W innych przypadkach końcówki są jednakowe: *przyglądam się Amerykanom i Rosjanom, mówię o Amerykanach i Rosjanach*. W niektórych rzadziej używanych nazwach powstają trudności w utworzeniu form żeńskich, które mogą być nieregularne, np. *Grek – Greczynka* (nie: **Greczka*), *Turek – Turczynka* (nie: **Turka*), ale: *Estończyk – Estonka, Duńczyk – Dunka*.

Nazwy mieszkańców miast piszemy małą literą (nie: **z małej litery*). Mieszkańcy Wilna – to *wilnianie*, Kowna – *kownianie*, Trok – *troczenie*, Połagi – *połężanie*, Podbrodzia – *podbrodzianie*. Forma *wilniuk, wilniuki* jest nacechowana gwarowo i emocjonalnie, więc raczej nie stosujemy jej w sytuacji oficjalnej w odniesieniu do współczesnych mieszkańców Wilna. Zdanie: *To jest znany człowiek – wilniuk z pochodzenia, może się odnosić jedynie do osoby urodzonej na Wileńszczyźnie, która obecnie tam nie mieszka*. Paradigmat odmiany *wilnianin* jest taki, jaki reprezentuje

wyraz *dworzanin*: *nie ma wilnianina* (jak *dworzanina*), *przyglądam się wilnianinowi, to są wilnianie, nie ma wilnian*. Mieszkańca Moskwy określimy *moskwianin* (nie: *moskwicz*), mieszkańca Warszawy oficjalnie zwiemy *warszawianinem*, potocznie – *warszawiakiem*.

Ustalanie **nazw geograficznych** w języku polskim jest w gestii Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, działającej w Polsce przy Ministrze Spraw Wewnętrznych i Administracji. Drugą taką instytucją jest Komisja Ustalania Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej, która działa przy Głównym Geodecie Kraju. Nazwy dużych miast litewskich mają utrwalone odpowiedniki w języku polskim i nie ma problemów w ustaleniu ich poprawnych nazw, np. *Wilno*, *Kłajpeda*, *Poniewież*, *Soleczniki*. Z kolei toponimy mniejszych lub mniej znanych miejscowości na Litwie mają w języku mówionym wiele wariantów różniących się zarówno morfologicznie, jak i fonetycznie, np. lit. *Lentvaris* – pol. *Landwarów / Landwarowo*, lit. *Paluknys* – pol. *Połuknia / Połuknie*, lit. *Moletai* – pol. *Malaty / Molaty*, lit. *Meikštai* – pol. *Mejszty / Mejkszty* (por. Karaś 2019). Tendencją w języku Polaków litewskich jest dodawanie polskich końcówek do tematów litewskich, powstają wówczas niepoprawne formy, np. **do Wisaginas*, **w Wisaginasie* (zamiast: *do Wisagini, w Wisagini*), **do Palangi*, **w Palandze* (zamiast: *do Połagi, w Poładze*), **do Nowej Wilni* (zamiast: *do Nowej Wilejki*). Większość nazw miejscowych z terytorium litewskiego jest opisana w dokumentach wydanych przez wspomniane instytucje normujące nazewnictwo polskie (UWPNGŚ 2013).

Osobną kwestią jest tworzenie form przymiotnikowych od toponimów litewskich, o których tu wspomnimy z racji opisanego ich w *Normatywnym słowniku polskich nazw miejscowych z obszaru Litwy* (Karaś 2019). Zaleca się postacie tradycyjne, utworzone od ustabilizowanych w polszczyźnie odpowiedników litewskich toponimów, dlatego też za godne rozpowszechnienia uznaje się formy *jezioroski, janowski, wilkomierski*, a nie przymiotniki pochodne od niezaadaptowanych podstaw litewskich, więc przymiotniki **zarasajski, *jonawski, *ukmergski* są niepoprawne. Szczególnie dużo niepoprawnych przymiotników jest tworzonych od nazw zakończonych na *-szki*, np. *ejszyski* (nie: **ejszyszski*), *ławaryski* (nie: **ławaryszski*).

Jak utworzyć przymiotnik od nazw z tematem kończącym się na *ch, g, k*? Tak jak od nazwy miasta *Ryga* tworzymy przymiotnik *ryski*, np. *traktat ryski, wieża ryska* (nie: **ryżski, *ryżska*), *Praga – most praski* (nie: **prażski*), *Czechy – piwo czeskie* (nie: **czeszkie*), tak też podobne uproszczenia obejmą przymiotniki od innych nazw miast: *Poniewież – poniewieski* (nie: **poniewieźski*), *Irkuck – irkucki* (nie: **irkutski*), *Morąg – morąski*, *Malbork – malborski*, *Bydgoszcz – bydgoski*, o języku Kazacha powiemy *język kazaski* lub *kazachski* (nie: **kazaszski*).

Aby wyrazić stosunki przestrzenne, stosujemy odpowiednie przyimki *do* lub *na*. Przyimek *na* łączy się z wieloma nazwami geograficznymi:

- 1) z nazwami wysp i półwyspów, np. *jadę na Kubę, na Sycylię*;
- 2) z nazwami pewnych regionów geograficznych, np. *mieszkam na Śląsku, na Mazurach, na Żmudzi, na Wileńszczyźnie, na Syberii*;
- 3) z nazwami niektórych państw, z którymi stosowanie przyimka *na* jest uwarunkowane historycznie, np. *jadę na Litwę, na Łotwę, na Ukrainę, na Białoruś, na Słowację, na Węgry*.

Używanie przyimka *na* z nazwami tych krajów jest umotywowane wielowiekową tradycją, której nie ma powodu zmieniać, chociaż słowniki poprawnej polszczyzny dopuszczają połączenia *do Litwy* i *do Łotwy*.

5.6. Nieregularne formy czasownikowe

Nieregularne formy odmiany są przyczyną kłopotów poprawnościowych w wyborze końcówki czasownika. Końcówki i sposoby odmiany czasowników o różnym stopniu trudności omawia Viktorija Ušinskienė (2017).

Błędna postać bezokolicznika towarzyszy czasownikom, które w czasie przeszłym tworzą formy zakończone na **-arł**: *przetarł, startł, wydarł, oparł, umarł*. Bezokolicznik tych czasowników zakończony jest na **-rzeć**, np. *przetrzeć, zetrzeć, wydrzeć, oprzeć, umrzeć* (nie: **przetarć, *starć, *wydarć, *oparć, *umarć*). Nie przekształcamy bezokolicznika tego typu czasowników na wzór tematu czasu przeszłego. Zapamiętajmy zdania poprawne: *Znów podarł spodnie. Czy musiał je podrzeć* (nie: **podarć*?); *Ktoś umarł w tym roku. To smutne umrzeć* (nie: **umarć*) *tak młodo; Starłam tablicę. Czy jeszcze raz zetrzeć* (nie: **starć*)? Te same czasowniki sprawiają kłopoty w odmianie w czasie przyszłym: *Ona zetrze tablicę, ja też zetrę* (nie: **zetrzę*); *On to na pewno rozedrze. Jestem ciekaw, czy ja to rozedrę* (nie: **rozedrę*). Postać z **-r-** pojawia się w 1 osobie liczby pojedynczej i w 3 osobie liczby mnogiej: *ja zetrę* i *oni / one zetrą*, we wszystkich innych formach mamy temat kończący się na **-rz-**: *ty zetrzesz, on zetrze, my zetrzemy, wy zetrzecie*. W czasie przyszłym powiemy: *ja umrę* (nie: **umrzę*), *oni umrą* (nie: **umrzą*).

Szczególnością formę mają bezokoliczniki *piec* i *tluc* (nie: **piekć*, nie: **tlukć*). Odmieniamy te czasowniki z uwzględnieniem wymiany *k* na *cz*, np. *(ja) piekę ciastka i tłukę szklanki, (ty) pieczesz ciastka i tłuczysz szklanki*. Bezokoliczniki, które są podobne do innych wyrazów, zwłaszcza do swych podstaw słowotwórczych, przez swoją wyjątkową formę sprawiają kłopoty poprawnościowe: *nienawidzić* (nie: **nienawidzieć*, por. *widzieć*), *domyślić się* (nie: **domysleć się*, por. *myśleć*), *wymyślić* (nie: **wymysleć*, por. *myśleć*).

Która forma jest poprawna *wziąć* czy *wziąść*? Większość Polaków mówi *wziąść* przez analogię do takich czasowników, jak: *usiąść, trząść*. Tymczasem jest to błąd gramatyczny. Czasownik *wziąć* z historycznego punktu widzenia ma związek z takimi bezokolicznikami, jak: *przyjąć, zająć, wyjąć, zdjąć*. Współcześnie jedynie forma *wziąć* jest poprawna. Wystarczy przypomnieć sobie postać rzeczownikową: *coś jest do wzięcia* (nie: **do wzięścia*).

Który bezokolicznik jest poprawny *kaszeleć* czy *kaszlać*? Forma *kaszlać* jest przestarzała. Odmieniamy czasownik *kaszeleć* następująco: *(ja) kaszlę, (ty) kaszlesz, on kaszle, (my) kaszlemy, (wy) kaszlecie, oni / one kaszlą*. Odmiana: **kaszlam, *kaszlasz, *kaszla*, jest niepoprawna! Co znaczy zdanie: *Czknął w połowie wyrazu? Dostać czkawkę? Czkać* oznacza 'wydawać ustami charakterystyczne urywane odgłosy w następstwie ostrych wdechów, spowodowanych nagłymi, krótkimi skurczami przepony'. Zapamiętajmy: przeziębiony człowiek kaszle i kicha, najedzony zaś czka.

Wśród innych błędów czasownikowych występują m.in. wyraźnie gwarowe bezokoliczniki: **wypuskać* 'wypuszczać', **zabiwać* 'zabijać', **wstanąć* 'wstać', **płyć* 'płynąć'. Czasownik *kłaść* ma w czasie teraźniejszym następującą odmianę: *ja kładę, ty kładziesz, on / ona / ono kładzie, my kładzimy, wy kładzecie, oni / one kładą*. Gwarowa forma **kładnę, *kładniesz* jest niepoprawna.

Poprawnymi formami czasownika *iść* w czasie przeszłym są formy żeńskie: *szłam, szłaś, szła, szłyśmy, szłyście* i *szły*, oraz formy męskie: *szedłem, szedłeś, szedł, szliśmy, szliście, szli*. Czasownik *iść* tworzy parę aspektową z czasownikiem *pójść*. Chłopiec powie: *poszedłem, zszedłem, obszedłem, wszedłem*, dziewczyna: *poszłam, zszłam, obeszłam, weszłam*.

Odnotujmy jeszcze **problem zaimka się**. Niektóre czasowniki polskie zawsze występują z zaimkiem zwrotnym *się*, np. *bląkać się, gimnastykować się, kłaniać się, namyślać się, opiekować się, podobać się, spieszyć się, spóźniać się, starzeć się, stęsknić się, wstydzić się, zdrzemnąć się*. Regionalne zaburzenia czasowników najczęściej wiążą się z brakiem cząstki *się*, np. częste i niepoprawne formy: **Stęskniłam za Warszawą; *Czy ja już tak postarzałam?; *Ludzie spieszą z pomocą*. Z kolei Elżbieta Janus (2011: 62–63) opisuje nadużycie *się* w konstrukcjach nieagentywnych, np. **W szkole zapisy przyjmują się; *Karty telefoniczne sprzedają się w kiosku; *Dokumenty załatwiają się bardzo długo*. W kronikach szkolnych wystąpił podobny przykład **planuje się*, np. **W 2016/2017 r.sz. grupa przygotowawcza planuje się z grupą przedłużonego dnia* ‘planujemy, że zerówka będzie miała zajęcia w świetlicy’. Elżbieta Janus (2014: 401) traktuje nieagentywne formy z *się* jako archaizm rozpowszechniony w polszczyźnie północnokresowej, przedstawiający czynność jako samorzutną, niezależną od woli nadawcy czy adresata.

ZADANIA:

1. Proszę podkreślić poprawną formę.

- a) Moim celem / moją cełą jest nauka języka polskiego.
- b) Ogarnął mnie żal / ogarnęła mnie żal.
- c) W rogu chaty widzimy wiejski piec / wiejską piec.
- d) Dlaczego śledź jest słony / słona?
- e) Upalne dni spędzał w cieniu / cieni.
- f) Na kiermaszu kupiliśmy obwarzanek / obwarzankę.
- g) W złotej klatce zamknięto ptaszka / ptaszkę.
- h) Do nowego mieszkania przywieziono nowe meble / nową mebel.
- i) Soczysty / soczysta miąższ tego owocu przypomina mi lato.
- j) Kupiłam nowe pantofle z zamszu / zamszy.
- k) Z miąższu / miąższy brzoskwini przyrządziła pyszny deser.
- l) To była ostatnia kropla goryczy / goryczu.
- m) Schował dokumenty do bocznej kieszeni / bocznego kieszenia.
- n) Dzieci, nie zjeżdżajcie po poręczy / poręczu.
- o) Zjadł kwaśny winogron / kwaśne winogrono.

2. Proszę wpisać odpowiednie zakończenie wyrazu.

- a) Nie widzę ani żadnych ryb, ani żadnego akwar.....
- b) Student otrzymuje stypend.....
- c) W tym gimnaz..... po raz kolejny zorganizowano seminar..... dla nauczycieli.
- d) Naukę można było kontynuować w dwóch technik.....
- e) Studenci nie otrzymali stypend..... socjalnych.
- f) Po szkole będę studiował w koleg.....

3. Proszę utworzyć mianownik liczby mnogiej rzeczowników:

- a) **r.ż.:** kość, baśń, ość, postać, wieś, mysz, wesz, śmierć, twarz, noc;
- b) **r.m.:** liść, gość, dzień;
- c) **r.n.:** forum, centrum, akwarium.

4. Na podstawie NSPP proszę rozstrzygnąć, które wahania są dopuszczalne w odmianie wyrazu *procent*:

- a) Prosimy o oddanie **jednego procenta** dochodów na działalność organizacji pożytku publicznego. / Prosimy o oddanie **jednego procentu** dochodów na działalność organizacji pożytku publicznego.
- b) Ten typ piwa nie ma wysokiego **procentu** zawartości alkoholu. / Ten typ piwa nie ma wysokiego **procenta** zawartości alkoholu.

5. Proszę zapisać wyrazy we właściwym przypadku i liczbie.

- a) Bracia Jaś i Staś (Kowalski) przyszli na spotkanie z (Barack Obama) i (Abraham Lincoln).
- b) Mieliśmy się zwrócić do pana (Antoni Kozioł).
- c) Spotkałem państwa Michaiła i Raisę (Gorbaczow [Im]).
- d) Jakie znacie utwory autorstwa (Kazimiera Iłakowiczówna)?
- e) Uroczyście obchodzono kolejną rocznicę śmierci zamordowanego (ksiądz Jerzy Popiełuszko).
- f) Czytałem interesującą powieść (George Orwell).
- g) Chciała napisać esej o, i (Turgieniew, Gogol i Tołstoj).
- h) Czy wiesz coś o (książę Władysław Jagiełło)?
- i) Czy pamiętasz (Antanas Smetona)?
- j) Znam melodyjne utwory (Stanisław Moniuszko).
- k) Wylądowaliśmy na lotnisku imienia (Lech Wałęsa).
- l) Zaproszenia na bal dano (komu?),,, (Natalia, Patrycja, Olga, Tamara).
- m) Tu są pochowani (Im Stankiewicz) i (Im Kowalewski).
- n) Msza święta była celebrowana przez arcybiskupa metropolitę wileńskiego (Gintaras Grušas), księdza (Žydrius Kuzinas) i księdza (Wiktor Kudriaszow).

6. Proszę utworzyć nazwy mieszkańców państw w liczbie pojedynczej (r. męski i żeński) oraz w liczbie mnogiej. Wzór. *Litwa – Litwin, Litwinka, Litwini, Litwinki.*

Anglia, Białoruś, Włochy, Słowacja, Grecja, Ukraina, Dania, Niemcy, Finlandia.

7. Proszę utworzyć ogólnopolskie odpowiedniki gwarowych form nazw narodowości:

Polaki, Litwiny, Ruskie, Białorusy, Łotyszy, Arabi, Turki.

8. Proszę utworzyć przymiotniki od następujących nazw miejscowych:

Bydgoszcz – Czechy – Gniezno – Połąga – Praga –
 Wiktoryszki – Ejszyszki – Żmudź – Podbrodzie – Łotwa –

9. Proszę odmienić następujące nazwy osobowe i geograficzne:

- a) Lech Wałęsa, Maryla Wereszczakówna, Michaił Gorbaczow, Jules Verne [żul vern], Antoni Wiwulski, Stanisław Moniuszko;
 b) Bielsko-Biała, Skarżysko-Kamienna, Zakopane, Petersburg, Paryż, Londyn, Berlin, Czarnolas, Nowogród, Nowogródek, Rzym, Białystok, Wrocław, Kraków, Bydgoszcz, Troki, Turgiele, Bujwidze, Święciany, Taurogi.

10. Proszę utworzyć przymiotniki od podanych w nawiasach rzeczowników.

- a) traktat (Ryga); b) most (Praga); c) piwo (Czechy); d) śledź (Norwegia); e) drużyna (Poniewież); f) uroda (Kazach); g) wspomnienia (Irkuck).

11. Proszę poprawnie użyć przyimka *do* lub *na* z następującymi nazwami geograficznymi:

Wzór: *Jadę na Litwę, jadę do Estonii.*

Chiny, Syberia, Żmudź, Ukraina, Białoruś, Kuba, Zakopane, Słowenia, Austria, Łotwa, Rosja, Niemcy, Mińsk, Kijów, Pomorze, Suwalszczyzna.

12. Proszę wybrać poprawne formy czasowników i ułożyć z nimi zdania.

stęsknić / stęsknić się; zdrzemnąć / zdrzemnąć się; spieszyć / spieszyć się; spodobać / spodobać się; postarzeć / postarzeć się; pochorować / pochorować się; błąkać / błąkać się.

6. Poprawność składniowa

Naruszanie związku zgody pod względem liczby i rodzaju, zakłócenia w rekcji czasowników wywołane wpływem języków wschodniosłowiańskich i języka litewskiego, regionalne konstrukcje z bezokolicznikiem, imiesłowowy równoważnik zdania, użycie tautologiczne cząstki *-by* w trybie warunkowym, spójniki.

Lektury: *Poradnik profesora Markowskiego*: 147–205; *Jadacka* 2005: 138–163; NSPP (hasła: „Związki składniowe”; „Zdanie”); *Kłosińska* 2013: §11, §12, §14; *Klebanowska* 1985: 169–241.

6.1. Błędy składni zgody

Składnia zajmuje się połączeniami form wyrazowych, które tworzą związki wyrazowe i zdania. Wiemy, że np. podmiot zwykle występuje w mianowniku, orzeczenie do niego jest dopasowane pod względem liczby i rodzaju. W większości wypadków nie mamy wątpliwości, jaką formę orzeczenia połączyć z podmiotem, np. *dziecko bawiło się, dzieci bawiły się, uczeń uczy się, uczniowie uczą się*. Powstają jednak błędy w zakresie związku zgody wynikające z zaburzeń w tworzeniu form męskoosobowych, np. **pisarze, które* ‘którzy’ i gwarowych form nieróżnicujących rodzaju, np. **kobiety byli* ‘były’.

Błędy interferencyjne w orzeczeniu pojawiają się w konstrukcjach z liczebnikami, np. **W naszej klasie uczy się dwadzieścia jeden uczeń* (zam. *dwudziestu jeden uczniów*). Nawet w wypowiedziach pisemnych zdarzają się takie błędy, w których nie następuje odpowiednie powiązanie rodzaju rzeczownika z liczebnikiem *ilu/ile, wielu/wiele, tylu/tyle*, np. **wiele z nas to przeżyło* (zam. *wielu z nas*); **wiele innych pisarzy było* (zam. *wielu innych pisarzy*).

Ustalanie formy orzeczenia przy podmiocie wyrażonym rzeczownikiem *państwo* (w znaczeniu ‘pan i pani’), *państwo młodzi, wujostwo* (‘wuj i jego żona’) tradycyjnie uwzględnia znaczenie rzeczownika, a nie jego formę, więc poprawnie powiemy: *Państwo zwiedzili najstarszy uniwersytet w Europie Wschodniej, Państwo młodzi zaprosili gości do wspólnego zdjęcia, Wujostwo mieszkają w Niemczech*. Tu wyjątkiem są wyrazy *małżeństwo* i *rodzeństwo*, wymagające orzeczenia w liczbie pojedynczej.

Na ustalanie formy kilku przydawek odnoszących się do jednego rzeczownika ma wpływ język rosyjski i litewski, w których obowiązuje liczba mnoga rzeczownika. W języku polskim powiemy: *język polski i rosyjski należą do języków słowiańskich*. Niepoprawna liczba mnoga rzeczownika wynika z wpływu składni litewskiej i rosyjskiej (por. **języki polski i rosyjski, lit. lenkų ir rusų kalbos, ros. польский и русский языки*). Użycie rzeczownika w liczbie mnogiej jest możliwe tylko w zdaniu z wyliczeniem po dwukropku: *uczymy się języków: polskiego, litewskiego, rosyjskiego*. Podobne problemy w opanowaniu składni zdania polskiego mają uczący się języka polskiego na Ukrainie (Krawczuk 2011: 262).

Do związków zgody należy zaliczyć użycie orzecznika wyrażonego przymiotnikiem, liczebnikiem, zaimkiem lub imiesłowem. Orzecznik w orzeczeniu imiennym może być wyrażony rzeczownikiem w narzędniku (*On jest nauczycielem*) lub występuje w mianowniku (*On jest dobry. On taki jest*). Błędy w składni orzecznika przymiotnikowego są notowane również w języku studentów polskich. Odpowiednie reguły użycia znajdziemy w akademickich wydawnictwach poprawnościowych (Jadacka 2005: 164–166). Błędy uczniowskie polegają na użyciu formy narzędnikowej przymiotnika, zamiast obowiązującego we współczesnej polszczyźnie mianownika. Oczywiście, w pracach uczniów na takie niepoprawne wypadki użycia narzędnika ma wpływ forma narzędnika utrwalona w gwarze, ale mogą też wystąpić przypadki skrótu myślowego, np. **Taka miłość nigdy nie była szczęśliwą*. W zamierzeniu ucznia poprawne zdanie mogłoby brzmieć: *Taka miłość nigdy nie była miłością szczęśliwą*.

Jeśli orzecznik jest wyrażony samym przymiotnikiem, powinien być użyty w mianowniku: *Ela jest mądra i piękna; Nasza klasa jest najlepsza; Zwycięstwo było nasze; Mój dziadek jest chory*. Ale: 1) jeżeli orzecznik jest przymiotnikiem substancywizowanym, to może mieć formę narzędnika: *Faustyna jest świętą*; 2) jeżeli łącznik ma formę imiesłowową (*będąc*), to orzecznik wystąpi w narzędniku: *Będąc starym, pisał wiersze*; 3) narzędnikowy orzecznik przymiotny wystąpi również w konstrukcjach o charakterze nieosobowym: *Jak się jest bogatym, to się jest niezależnym; Nie trzeba być głupim lub nieszczęśliwym*.

6.2. Błędy składni rzędu

Rekcja (rząd) czasownika polega na tym, że czasownik determinuje przypadek członów zależnych. Zakłócenia w rekcji wywołane wpływem języków wschodniosłowiańskich obserwujemy w czasownikach, np. **boleć komu* ‘boleć kogoś’, **głosować za kogoś* ‘głosować na kogoś’, **czekać kogo, czego* ‘czekać na kogoś, na coś’, **dzwonić komuś* ‘dzwonić do kogoś’, **żenić się na kim* ‘żenić się z kimś’. Poprawność w zakresie tych związków wymaga opanowania ich jako całości strukturalnych.

W języku polskim biernik jest zastępowany przez dopełniacz, jeżeli czasownik zostaje zaprzeczony, np. *zjeść coś – nie zjeść czegoś*. Takiej wymiany nie zna język rosyjski, stąd powstają liczne błędy składniowe. Dopełniacza powinniśmy używać również w konstrukcjach bezokolicznika z zaprzeczonym orzeczeniem modalnym: *nie musi skończyć pracy, nie chce podać przyzyny, nie powinien brać tych rzeczy*.

Najliczniejsze są kalki składniowe dotyczące konstrukcji przyimkowych. Zmianę łączliwości składniowej, która zachodzi pod wpływem języka rosyjskiego, obserwujemy w następujących przykładach: **zakochany w kogo* ‘zakochany w kim’: **był zakochany w Ludmiłę (sic!) Śniadecką, jednak to nie była wzajemna miłość*; **szukać co* ‘szukać czego’: **Nie szuka je gdzieś w szalonym biegu życia*; **boleć komuś* ‘boleć kogoś’: **Z tej cytaty powstaje wrażenie, że „ja” liryczne cierpi i mu boli*.

Wśród wykolejeń składni rzędu występujących w wypracowaniach uczniowskich notujemy szereg mniej lub bardziej indywidualnych zjawisk, wiążących się z indywidualnymi błędami użycia konkretnych leksemów. Mimo wszystko, szczególnie istotne przy powstawaniu błędów rzędu jest działanie analogii do składni rosyjskiej. Przykłady: **podoba się dla niego* ‘podoba mu

się' (np. **Dla niego bardziej podoba się być jednemu, samotnemu*); **miłość komu* 'miłość do kogo': (np. **Bezwzajemna miłość starszej kobiecie Ludwice Śniadeckiej go także bardzo pognębiała*); **dostrzec czego* 'dostrzec co': (np. **Możemy dostrzec również rymów, których typ jest przeplatany*).

Szczególnie niszczący wpływ na konstrukcję zdań polskich wywierają błędy w wyrażeniach przyimkowych utrwalonych w gwarze, np. **zaczynać się z czegoś* 'zaczynać się od czegoś'; **pracuję z ósmej do piątej* 'pracować od ósmej do piątej'; **film z 18 lat* 'film od 18 lat); **ukradł u niego* 'ukradł mu'; **radził się u niej* 'radził się jej'.

Pod wpływem języka rosyjskiego modyfikacji ulegały wyrażenia przyimkowe, np. rozszerzenie użycia przyimka *na* w określeniach miejsca związanego z wodą, jak **na rzecze* (zam. *nad rzeką*), **odpoczywali na morzu* (zam. *nad morzem*), **jedziemy na jezioro* (zam. *nad jezioro*) itp. Podobne przyimkowe kalki składniowe widoczne są w następujących wyrażeniach: *mnożyć *na pięć* i *dzielić *na pięć*. Poprawnych połączeń wyrazów uczniowie używają m.in. na lekcjach matematyki: *Mnożymy jakąś liczbę przez jakąś liczbę i dzielimy liczbę przez liczbę. Dziesięć podzielić przez pięć* (nie: **na pięć*) *równa się dwa*. Używajmy miejscownika w zdaniu: *Na czerwonym świetle* (nie: **na czerwone światło*) – *stoimy, na zielonym świetle* (nie: **na zielone światło*) – *jedziemy lub przechodzimy przez ulicę*. Można jednak jeździć rowerem i na rowerze, ponieważ siedzimy bezpośrednio na nim. Zapamiętajmy konstrukcję: *jeżdżę* (czym?) *autobusem, trolejbusem* lub własnym autem. Zdanie *jadę na autobusie* znaczy dosłownie, że 'jadę na dachu autobusu'.

Regionalne konstrukcje przyimkowe, np. **dla z dopełniaczem** zamiast celownika, można usłyszeć na co dzień w zdaniach: **daj dla mnie zeszyt* (zam. *daj mi zeszyt*), **oddał dla niego pieniądze* (zam. *oddał mu pieniądze*). Irena Masojć (2001: 60) dostrzega, że stosowanie formy *dla* z dopełniaczem w funkcji dopełnieniowej „jest właściwością odmiany kolokwialnej: dość powszechna jest w języku mówionym na wsi”. Ta konstrukcja jest szeroko rozpowszechniona także w Polsce północno-wschodniej, gdzie występuje również w języku inteligencji (Karaś 2002: 244). Interferencje leksykalno-gramatyczne obecne w odmianie mieszanej przenikają do języka wypowiedzi publicznych inteligencji wileńskiej, np. **Dziękujemy dla licznych przybyłych na koncert* często słyszymy z ust prowadzących imprezy w Domu Kultury Polskiej w Wilnie. Szablon składniowy **dziękować dla kogo* ujawnia się również w tekstach kronik szkolnych, np. **Dziękujemy dla Rodziców i Nauczycieli!*; **Dziękuję dla Inesy za udział w tym konkursie, za to że pomimo składanania „małej matury”, miała chęć i czas na podszycowanie się do konkursu*. Rozpowszechnienie konstrukcji *dla* z dopełniaczem na całym obszarze północnokresowym skłania Masojć (2001: 60) do określenia jej jako regionalizmu frekwencyjnego.

Świadomość nadużywania omawianej struktury *dla kogo czego* zamiast ogólnopolskiej formy w celowniku prowadzi do hiperpoprawności i wykolejeń składniowych, ponieważ proces usuwania przyimka obejmuje niewłaściwe konteksty (Mędelska 2000: 198). W języku uczniów (Geben 2017a: 241–248) zaobserwowano brak formy analitycznej w kontekstach, które tego wymagają, np. **Słowa wdzięczności wychowawczyni klasy 4 przebrzmiały z ust rodziców i uczniów*; **Wszystko w tym dniu było przeznaczone kobietom naszej społeczności*; **Główną zmianą będzie wprowadzony obowiązek uczęszczania do grup przygotowania przedszkolnego wszystkim dzieciom*; **Odblaski uczniom 1 klasy*. Proces można wytłumaczyć nie tylko hiperpoprawnością, lecz także oddziaływaniem składni języka litewskiego i rosyjskiego (Mędelska 2000: 199).

Unikanie struktury z dopełniaczem *dla kogo czego* warunkuje powstanie błędnego połączenia składniowego rzeczownikowego w celowniku **życzenia komu* oraz **gratulacje komu*, co

szczególnie często występuje w formach życzeń i gratulacji zebranych z kronik szkolnych, np. *Najpiękniejsze życzenia Nauczycielom w dniu ich święta!*; *Gratulacje Mistrzom Parafiady!*; *Gratulacje sportowcom i trenerowi!* Podobnie zeskanowane dyplomy uczniów, które można obejrzeć w kronikach szkolnych, zawierają kalkę konstrukcji litewskiej **dyplom komu*, np. *Dyplom Mistrzowi Rachunków*; *Dyplom Marii N. za przyszykowanie ucznia do konkursu recytatorskiego*. Konteksty hiperpoprawnej składni dotyczą akurat tych rzeczowników, które w użyciu ustnym wypełniane są przez konstrukcję *dla kogo czego* z czasownikiem *zyczyć*, *gratulować*, *dać coś*.

Omówimy **nadużywanie bezokolicznika** po formach osobowych i nieosobowych czasownika zamiast rzeczownika odsłownego oraz używanie bezokolicznika zamiast zdania podrzędnego. Wybór bezokolicznika lub gerundium (rzeczownika odsłownego) jako dopełnienia czasownikowego nie jest przypadkowy. Przy niektórych czasownikach poprawne jest użycie obu form, np. *kończyć czytać* lub *kończyć czytanie*, *zdecydować się kupić* lub *zdecydować się na kupno*, *pozwolić wyjechać* lub *pozwolić na wyjazd*.

Zapamiętajmy szczególnie często występujące czasowniki, które wymagają rzeczowników odczasownikowych:

kontynuować co (np. *proszę kontynuować czytanie*, nie: **kontynuować czytać*);
namawiać do czego (np. *namawiali uczniów do ucieczki z lekcji*, nie: **uciec z lekcji*);
odmówić czego (np. *odmówił pójścia do szkoły*, nie: **odmówił [się] pójść do szkoły*);
proponować co (np. *proponuję wniesienie zmian*, nie: **proponuję wnieść zmiany*);
prosić o co (np. *proszę o spotkanie o szóstej*, nie: **proszę spotkać się*);
zmusić do czego (np. *zmusili mnie do pójścia na imprezę*, nie: **zmusili pójść*).

Niektóre czasowniki w języku rosyjskim i litewskim znacznie częściej łączą się z bezokolicznikiem, jak zauważyła Irena Masojć (2001: 116), w wymienionych językach „infinitivus znacznie częściej występuje w funkcji dopełnienia przyczasownikowego” w kontekstach, w których w języku polskim występuje konstrukcja przyimkowo-rzeczownikowa. Nadużywanie bezokoliczników w języku prasy wileńskiej notuje Jolanta Mędelka (1993: 153–154). W następujących zdaniach zakres stosowania bezokoliczników nie mieści się w granicach wyznaczonych przez normę ogólną, np. **zachęcać co robić* ‘zachęcać do czego’, **przeszkodzi co robić* ‘przeszkodzi w czym’, **możliwość co zrobić* ‘możliwość czego’, **zaprosić co zrobić* ‘zaprosić do czego’.

6.3. Błędne użycie zwrotów imiesłowowych

Błędem najczęściej wytykanym przez wydawnictwa poprawnościowe jest nietożsamość podmiotu zdania głównego i imiesłowowego równoważnika zdania. Podmiot zdania głównego i podmiot równoważnika powinien być ten sam i oznaczać wykonawcę czynności, np. *Idąc przez most, obserwował na rzece statek*, nie: **Idąc przez most, rzeką płynął statek*. Na dodatek w niektórych zdaniach z równoważnikiem imiesłowowym jest naruszany stosunek czasowy, np. **Wiedząc o tym, że poeta był bardzo nielubianym przez krytyków literackich, Słowacki bardzo cierpi*. Czynność wyrażona w zdaniu głównym musi zachodzić jednocześnie z czynnością wyrażaną przez imiesłów przysłówkowy współczesny zakończony na *-ąc*. W wyniku błędów w użyciu

imiesłowów powstają anakoluty, czyli takie wykołajenia składniowe, w których piszący traci wątek, zapomina o napisanej części zdania i nie dopasowuje końca zdania do jego początku.

Jako charakterystyczną cechę gwar polskich na Litwie Halina Karaś (2002: 251) wymienia użycie imiesłowów przysłówkowych na *-(w)szy* w funkcji czasu przeszłego, np. *moja babcia *urodziwszy się w Trokach*. Upowszechnienie się imiesłowu przysłówkowego w znaczeniu czasu przeszłego w języku gwarowym upatruje się w oddziaływaniu języka litewskiego (Kurzowa 1993: 288–289). Uczniowie świadomie unikają konstrukcji z imiesłowem uprzednim w wyniku wykształconej przez szkołę hiperpoprawności, stąd rzadko stosują w wypracowaniach konstrukcje imiesłowowe na *-(w)szy*. Są one poprawne, jeśli jest zachowana zgodność podmiotu i imiesłów przysłówkowy oznacza czynność, która odbyła się wcześniej od innej czynności wyrażonej w zdaniu głównym, np. *Zjadłszy śniadanie, wyszedł z domu*.

6.4. Błędne użycie 2 os. liczby pojedynczej w znaczeniu bezosobowym

W zdaniach bezpodmiotowych (np. *Jadąc przez most, widzi się rzekę*) użycie imiesłowu jest uprawnione, jednak często w wypracowaniach uczniowie wygłaszają sądy ogólne, w których używają drugiej osoby liczby pojedynczej w znaczeniu ogólnym zamiast *ktoś, człowiek* (np. *Jadąc przez most, widzisz rzekę*). Podobnie błędne użycie 2 os. lp w znaczeniu bezosobowym (por. Masojć 2001: 88) występuje w zdaniu: **jeżeli jesteś uświadomiony tego, co robisz, to (...)* ‘jeśli się jest świadomym tego, co się robi’. Ujawnia się w ten sposób kalkowanie składniowe struktury zdania rosyjskiego, pozwalającej na wyrażanie znaczeń ogólnych przez czasownik w formie „ty”: **Jeśli dążysz do celu, to go osiągniesz* ‘jeśli się dąży do celu, to się go osiąga / kto dąży do celu, ten go osiąga’.

6.5. Użycie tautologiczne cząstki *-by* w trybie warunkowym

Sporo błędnych konstrukcji gramatycznych pojawia się w trybie warunkowym (Karaś 2010b: 299–314). Następujące zdania ilustrują stosowanie końcówek osobowych i cząstki *by* w niepoprawnej kolejności: *Czy *mogłabym się poczęstować cukierkiem?*; *Czy *poczęstowałaśby cukierkiem?* W czasownikach, w których końcówki osobowe poprzedzają cząstkę *by*, powstaje rażący błąd gramatyczny: **chciałabym, *mogłabym*. Kończówki osobowe *-m, -ś, -śmy, -ście* muszą być przyłączane do partykuły *by*, np. *Mogłabym się poczęstować*; *Poczęstowałałabym się*. Utworzone w ten sposób cząstki *bym, byś, by, byśmy, byście* są ruchome. Mogą występować zarówno po czasowniku (*mogłabym*), jak i po innym wyrazie znajdującym się przed czasownikiem (*ja bym mogła; co byś powiedziała*). Jednak nie mogą być oddzielone od czasownika cząstką *się* w następujący sposób: **czuł się by ‘czułby się’ (*Czuł się by wolnym, gdyż zmógłby uwolnić się od uczuć), *uniósł się by wysoko ‘uniósłby się’*.

W wypracowaniach spotkałam się jeszcze z jednym błędem, opisanym przez badaczy polszczyzny litewskiej (Mędelska 1993: 132–133, Karaś 1999a: 52), którym jest podwojenie cząstki *by*, np. *czyby mogłaby pani pożyczyć?* ‘czy mogłaby pani pożyczyć’, *by nie poddawałoby się* ‘by nie

poddawali się; *gdybyśmy uśmiechnęlibyśmy się* ‘gdybyśmy się uśmiechnęli’; **Gdybyśmy każdego dnia po wyjściu na podwórko uśmiechnęlibyśmy się jedynie dlatego, że jest dobra pogoda*. Dublowanie partykuły *by* w trybie warunkowym występowało już w pismach filomatów, jest to zjawisko stale obecne w polszczyźnie regionalno-gwarowej i przenika do wariantu pisanego polszczyzny standardowej uczniów. W zdaniu podrzędnie złożonym, zaczynającym się od spójników *gdyby, żeby, częstka by* przy czasowniku jest zbędna, np. *Gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała* (nie: **toby nóżki nie złamały*).

Ruchomą końcówkę czasu przeszłego umieszczamy przy spójniku *żeby+ście*, więc nie należy jej powtarzać przy czasowniku. Pozostawianie końcówek przy czasowniku, jeżeli używamy go wraz ze spójnikiem *żeby*, jest rażącym błędem składniowym, np. **żebym byłabym szczęśliwa*. Poprawne składniowo konstrukcje brzmią: *żebym była szczęśliwa, żebyś była szczęśliwa, żebyśmy były szczęśliwe* i *żebyście byli szczęśliwi*.

W języku polskim częstka *by* z czasownikiem jest pisana łącznie, do wyjątków należą nieosobowe formy czasownika: *postanowiono by, trzeba by, można by*.

6.6. Spójniki

Spójniki skorelowane *zarówno..., jak i ...; nie tylko..., lecz także...; im..., tym...; o ile..., o tyle* muszą być odtwarzane właśnie w takiej postaci. Jeżeli nie użyjemy poprawnie drugiego członu spójnika skorelowanego, to powstanie zdanie niekompletne i niezrozumiałe dla odbiorcy. Częstym błędem jest występowanie konstrukcji porównawczej **czym..., tym...*, zamiast poprawnej *im..., tym...*, np. **Czym dalej w las, tym więcej drzew* ‘im dalej w las, tym więcej drzew’. Kalkowaniu strukturalnemu podlegają także wyrażenia o funkcji spójnikowej lub przysłówkowej, np. **póki co* ‘dotychczas; jak dotąd’, **a to dlatego* ‘ponieważ’, **tylko co* ‘ledwo, dopiero co’. Refleksem składni rosyjskiej jest użycie spójnika *a* w funkcji przeciwstawnej (np. **To nie ja pisałem, a mój brat* ‘ale’; **Ma nie 16, a 15 lat* ‘ale’) oraz nadużywanie spójnika *i* w funkcji wynikowej (np. **Przepowiadano burzę, tak się i stało; tak i zrobił*).

ZADANIA:

1. Proszę poprawić błędny celownik użyty zamiast biernika po czasownikach, np. boleć, swędzić.

- a) *Boli mi dziś głowa.*
- b) *Zaczęły mi swędzić dłonie.*
- c) *Chłopak uderzył Jankowi w bok.*
- d) *Martwiła się, aż serce jej zabołało.*
- e) *Krzyczał tak głośno, że aż nam uszy bolały.*

2. Proszę poprawić błędny celownik użyty zamiast dopełniacza z przyimkiem dla.

- a) *Niezdrowemu sercu palenie jest szkodliwe.*
- b) *Występujemy o dodatkowe pieniądze dziecku.*
- c) *Był on dostawcą materiałów robotnikom pracującym przy budowie.*
- d) *Nasi uczniowie przygotowali prezenty rodzicom i nauczycielom.*
- e) *Zobaczycie, ta przyjemność skończy wam się źle.*

3. Proszę poprawić błędny celownik użyty zamiast dopełniacza z przyimkiem do.

- a) *Pisałam im listy.*
- b) *Zadzwoń jej po powrocie.*
- c) *Czy mogę zatelefonować rodzicom?*
- d) *Napisałam podanie dyrektorowi szkoły.*

4. Proszę poprawić błędną konstrukcję na + miejscownik użytą zamiast ogólnopolskiego narzędnika.

- a) *Na czym jeździsz do pracy?*
- b) *Papież przyleciał na samolocie.*
- c) *Mój ojciec jeździ na autobusie.*

5. Proszę poprawić błędną konstrukcję u + dopełniacz użytą zamiast ogólnopolskiego celownika.

- a) *Czy wystarczy u niej sił przetrwać trudności?*
- b) *U niej urodziła się córeczka.*
- c) *W kuchni założono u nas nowe liczniki.*
- d) *U niego ukradli samochód.*

6. Proszę poprawić błędną konstrukcję u + dopełniacz użytą zamiast ogólnopolskiej struktury (ja) mam.

- a) *U nas jest gaz i prąd.*
- b) *U kotki było sześć kociąt.*
- c) *Czy u was w pracy jest wolny etat?*
- d) *Co to u niej na czole?*
- e) *U mnie w sobotę randka.*

7. Proszę poprawić błędy w rekcji czasowników.

- a) *poradzić się z kimś 'poradzić się kogoś': Trzeba poradzić się z lekarzem.*
- b) *pracować kimś 'pracować jako ktoś': Kim pracuje twój ojciec?*
- c) *odmawiać w czymś 'odmówić czegoś': Nigdy w życiu w niczym sobie nie odmawiałem.*
- d) *opierać się na coś 'opierać się na czymś': Wygłaszał mowę, opierając się na stół.*
- e) *pożyczać u kogoś 'pożyczać od kogoś': Sąsiad pożycza u niego samochód.*
- f) *wymyć się z czymś 'wymyć się czymś': Wymył się z mydłem*
- g) *bawić się z czymś 'bawić się czymś': Dziewczynki bawią się z lalkami.*
- h) *czekać czegoś 'czekać na coś': Ludzie na przystanku czekali autobusu.*

8. Proszę uzupełnić zdania, wstawiając odpowiedni przyimek (do, dla).

- a) Sekretarka położyła na stole dokumenty dyrektora podpisu.
- b) Przyjęli mnie pomocy w gospodarstwie.
- c) Przedszkole jest potrzebne dzieciom ich rozwoju.
- d) To są przyrządy gimnastyki. Trzeba na nich ćwiczyć zdrowia.
- e) To jest samochód przewożenia mebli.
- f) Kupiłem farbę emulsyjną malowania ścian, żeby odnowić mieszkanie.
- g) ułatwienia pracy sekretarce oddałem rękopis przepisania na maszynie.
- h) Przesłano dokumenty podpisania.
- i) Kierowane do nas listy skłoniły nas podjęcia tematu ludzi samotnych.
- j) Powołano komisję badań nad czytelnictwem.
- k) tego są potrzebne dodatkowe środki finansowe.
- l) To jest bardzo ważne Zosi.
- m) Ta fabryka nie jest przystosowana naszych potrzeb.
- n) Wydajemy książki szkół.
- o) Ostatnio przekazaliśmy nowe podręczniki użytku szkół.
- p) Muszę się zabrać pracy, już najwyższy czas.
- q) Szkoła ma odpowiednie warunki uprawiania sportu.
- r) Te kryteria trzeba stosować oceny każdej pracy.
- s) Chłopcy przynieśli kabel zasilania reflektorów.
- t) Słowa te kierują was, was się zwracam.
- u) Prezydent Litwy wystosował depeszę gratulacyjną prezydenta Polski.
- v) Zrobiłem to zabawy.
- w) Kupiłem klocki zabawy dzieci.
- x) To jest młynek kawy, a tamten jest mielenia pieprzu

9. Proszę wstawić brakujące przyimki lub spójniki do poniższych zdań.

- a) Jurek nie chce nic robić, wszystkiego umywa ręce.
- b) Wołodyjowski był dzielnym rycerzem polu bitwy.
- c) Jan trząsał się strachu, pocił się zdenerwowania i nie wiedział, co robić sobą.
- d) naszej rozmowy dzieci same bawiły się ogrodzie.
- e) Dużo czytałem choroby.
- f) Musimy posprzątać, wrócą rodzice.
- g) Możesz z nami mieszkać, nie skończysz studiów.
- h) Nie lubię tego dziecka, jest krzykliwe i nie pozwala spać.
- i) Stanisław wyjechał Paryża, dostał stypendium.
- j) Nie pójdę dziś do kina, mam dużo pracy. Wczoraj też nigdzie nie byłam twojego spóźnienia.

10. Proszę uzupełnić zdania wyrazami w odpowiedniej formie umieszczonymi w nawiasach. Tam, gdzie to potrzebne, proszę dodać odpowiedni przyimek.

- a) Jest to sprawa zrozumiała (czytelnik).
- b) Te listy były ważne (pisarka).
- c) Dziewczęta uczono (gra na fortepianie).
- d) Fakty te dowodzą (słuszność naszych przewidywań).
- e) Pasterz pilnuje (swoje owce), broni (owce).
- f) Na obrazie Pan Jezus trzyma (baranek) w swoich dłoniach.
- g) Posłuchajmy (ten tekst) i opowiedzmy innym (ta bajka).

11. Proszę ułożyć zdania z konstrukcjami:

a. głosować na kogoś

ostatnie, wybory, oni, głosować, kandydat, partia chrześcijańsko-demokratyczna;
ostatnie, wybory, głosować, swój, kandydat, prezydent;
głosuj, najlepszy, kandydat, burmistrz !

b. głosować przeciw/przeciwko komuś

posłowie, opozycja, głosować, kandydat, lewicy;

c. głosować za czymś

sejm, głosować, przyjęcie, ustawa;
parlament, głosować, odrzucenie wniosek;
posłowie, głosować, nowelizacja, ustawa;

d. głosować nad czymś

posłowie, głosować, poprawki, konstytucja;
sejm, głosować, poprawki, konwencja, przemoc.

12. Proszę ułożyć zdania.

- a) oni, przyjść, podpisać, umowa;
- b) sekretarka, wziąć, legitymacja, podstemplowanie;
- c) kierownik, zmusić, my, wykonać, ta, praca;
- d) ministerstwo, przybyć, wiele, urzędnik;
- e) partnerzy, nie wykorzystywać, wiele, idealny, okazja, porozumienie;
- f) wiele, organizacja, potrafić, rozwinąć, swoja, działalność.

13. Proszę poprawić rekcję czasowników.

- a) *bawić się z czym,*
- b) *chorować czym,*
- c) *ograniczyć się czym,*
- d) *śledzić za kimś,*
- e) *dzielić, mnożyć na co,*
- f) *pożyczyć u kogo,*
- g) *zrobić coś za kogoś.*

14. Proszę odpowiedzieć na pytania, wykorzystując podane w nawiasach informacje.

Wzór: *O co Zosia cię prosiła? Prosiła, żebym jej pomogła w lekcjach.*

- a) Co napisała do ciebie mama? (przyjechać do domu);
- b) Dlaczego biegłyście? (zdążyć na pociąg);
- c) O co poprosiła cię koleżanka? (zatelefonować do niej);
- d) Co powiedziałyście rodzicom? (nie martwić się o mnie);
- e) Co powiedział ci Kazik? (zwiedzić miasto).

7. Wybrane zagadnienia poprawności w zakresie słotwórstwa

Regionalne formacje słotwórcze. Innowacje słotwórcze. Uniwerbizmy. Zdrobienia.

Lektury: Jadacka 2005: 98–137; Kłosińska 2013: §19; NSPP (hasła: „Formant”; „Stopniowanie przymiotników i przysłówków”).

7.1. Innowacje słotwórcze

Innowacje słotwórcze są pod wyraźnym wpływem języków, z którymi polszczyzna wileńska jest w kontakcie. Niektóre innowacje, np. *zespolak* ‘członek zespołu’ (por. Mędelska 2004: 905; Mędelska 1993: 293), *fryzjernia* ‘zakład fryzjerski’ (por. Mędelska 2004: 193), są znane w literaturze przedmiotu i na trwałe weszły do języka Polaków na Litwie. Za upowszechnieniem się wyrazów *fryzjernia* ‘zakład fryzjerski’, *szaszłyczarnia* ‘smażalnia szaszłyków’ przemawia ich przejrzysta budowa słotwórcza, zgodna z systemem słotwórczym języka polskiego. Inne innowacyjne wyrazy mogą być nazwane wyrazami okazjonalnymi, defektywno-deformacyjnymi. Powstały one w wyniku rozchwiania znaczeniowego niektórych przedrostków i przyrostków (por. Mędelska 2000: 58), np. **urealizować* ‘zrealizować’ (*jesteśmy w stanie to urzeczywistnić, urealizować*); *wypaść* ‘spaść’ (*wypadł pierwszy śnieg*); **animacyjny* ‘animowany’ (*Ten film animacyjny w większości krajów europejskich spotkał się z negatywną reakcją*, por. lit. *animacinis*); **środki transportowe* ‘pojazdy, środki transportu’ (*zostały uszkodzone środki transportowe*, por. ros. *транспортные средства*).

Za pomocą formantu -ość tworzymy rzeczowniki abstrakcyjne od podstaw przymiotnikowych: *wysoki* – *wysokość*, *mądry* – *mądrość*, *szary* – *szarość*. Jednak wyrazy abstrakcyjne mogą być tworzone jeszcze za pomocą mniej popularnych formantów, np. *słodki* – *słodycz*, *dobry* – *dobroć*, *biały* – *biel*. Formant -ość jest nadużywany w następujących przykładach: **Autor wyraża piękność* ‘piękno’ *przyrody*; **niewiadomość* ‘niewiedza’. Błędy są następstwem odwzorowywania częstszych derywatów na -ość, nieznamomości normy oraz utrzymywania się w gwarze wyrazów przestarzałych, np. *gorącość* ‘upał’.

7.2. Uniwerbizmy

Uniwerbizmy, czyli jednowyrazowe określenia zastępujące ustabilizowaną nazwę wielowyrazową o tym samym znaczeniu, powszechne w Polsce już w latach 80. i 90. XX wieku (Satkiewicz 2000: 70), trafiają do tekstów dziennikarskich w polskich mediach na Litwie. W stylu informacyjno-retorycznym są używane np.: *zerówka*, *podstawówka*, *reklamówki* ‘spoty reklamowe’, *razowiec* ‘chleb razowy’, *drogówka*, *kablówka*, *masówka*. Niektóre uniwerbizmy są zgodne z

normą ogólną, np.: *jednopasmówka* ‘droga jednopasmowa’ (np. *Co roku dla wielu ludzi ta dobrze wyasfaltowana jednopasmówka w kierunku białoruskiej Lidy jest jak wstęga na wieńcu pogrzebowym*); *syrokomlówka* ‘szkoła im. W. Syrokomli’, *mickiewiczówka* ‘szkoła im. A. Mickiewicza’ (np. *Po tym, gdy „mickiewiczówka” została przekształcona w gimnazjum, klasy początkowe w przedszkolu wygasły*). Te początkowo potoczne wyrazy z formantem *-ówka* ustabilizowały się w normie polszczyzny standardowej. Jednak na ich podstawie tworzone są innowacje regionalne, wyrazy nieistniejące w języku polskim. W systemie oświaty litewskiej istnieje *szkoła początkowa*, więc jej jednowyrazową nazwę skonstruowano na wzór *podstawówki* – **początkówka* (np. **reorganizacja szkoły ośmioletniej w Szklarach do początkówki*). Szkoła, która jest finansowana przez powiat, zyskała nazwę **powiatówka* (np. **istnieje w rejonie sołecznickim podobno też gdzieś około tego [np. około 10] szkół tzw. powiatówek*). Tendencja do tworzenia nowych wyrazów i skrótów jest zgodna z ogólnopolską – w polszczyźnie ogólnej obserwuje się znaczny wzrost liczby ekspresywizmów o genezie środowiskowo-gwarowej (Dubisz 2002: 40).

7.3. Przyrostki i przedrostki czasownikowe

Pewne **przyrostki i przedrostki czasownikowe** brzmią tak samo w języku polskim i rosyjskim, stąd trudność w rozróżnieniu ich znaczenia i możliwości wystąpienia. O wpływie słowotwórstwa języka rosyjskiego świadczą przykłady replik strukturalnych, np. *podszkowanie się* ‘przygotowanie się’ (ros. *подготовление*) oraz *odebrać* ‘wybrać’ (ros. *отбирать, выбирать*): **Na rejonowy konkurs zostały odebrane prace uczniów klas V*. Tworzone są też kalki słowotwórcze wyrazów litewskich z przyrostkiem *-ować*, którym w polszczyźnie odpowiadają określenia opisowe wielowyrazowe (dwuwyrazowe): **sportować* ‘uprawić sport’, **masażować* ‘robić masaż’.

W gwarze wileńskiej znane są wtórne formy iteratywne: **naciskiwać* ‘naciskać’, np. **coś naciskuje na nerw*; **wyciskiwać* ‘wyciskać’, **zaciskiwać* ‘zaciskać’; **wyciągiwać* ‘wyciągać’; **zaciągiwać* ‘zaciągać’; *skańcza się* ‘kończy się’: **Życie skañcza się bezwzględnie, nie zważając na nasze chęci*. Z kolei brak przedrostka odnotowano w czasownikach utrwalonych w odmianie mieszanej języka polskiego na Litwie: **późnić się*, **nerwować się*, **mieniac się*, **naleźć*. Z racji upowszechnienia się wymienionych form w gwarze pojawiają się zbędne lub błędne przedrostki i przyrostki również w języku pisanym, np. **osiągawanie* ‘osiągnięcie’: *On jest zupełnie pewny, że nikt mu nie jest w stanie przeszkodzić w osiągnięciu celu jego życia*; **zmóc* ‘móc’: *zmógłby uwolnić się od uczuć*. Niektóre formy są wynikiem indywidualnej nieporadności językowej: **dorównowuje* ‘porównuje’: *Dorównowuje siebie nawet do boga*.

7.4. Partykuły *-ś* i *-kolwiek*

Partykuły *-ś* i *-kolwiek* wyrażają nieokreśloność. Partykuła *-kolwiek* nigdy nie występuje samodzielnie, lecz jest dołączana do zaimków, takich jak *kto*, *co*, *gdzie*, *który*, *czyj*, *skąd*, *dokąd*. W formach typu *cokolwiek*, *ktokolwiek*, *czyjokolwiek* odmienia się tylko człon pierwszy, np. *czegokolwiek*, *kogokolwiek*, *czyjegokolwiek*. Na Litwie jednak zaimki z partykułą *-kolwiek* pojawiają się w takich kontekstach, w jakich w polszczyźnie ogólnej należy używać zaimków z afiksem *-ś*.

Jolanta Mędelska (1993: 242) analizuje formy *kiedykolwiek*, *gdziekolwiek*, *jakkolwiek*, w których jest odwzorowywana konstrukcja z języka rosyjskiego (-*нибыдѣ*) w znaczeniu 'kiedyś, gdzieś, jakoś', np. **wszędzie jedzie, kiedykolwiek i kark skręci* (zam. *kiedyś kark skręci*).

7.5. Stopniowanie

Formy stopnia wyższego i najwyższego bywają zaliczane do słowotwórstwa ze względu na ich nieregularność. Wyrażenia o funkcji stopnia wyższego mogą być tworzone przy użyciu konstrukcji składniowych, np. *bardziej inteligentny*, *mniej inteligentny*. Jednak na Wileńszczyźnie podczas stopniowania przymiotników i przysłówków powstają redundantne formy **bardziej jaśkrawiej* czy **bardziej lepszy*, np. **Juliusz Słowacki w swym utworze mówi, że życie jego kiedyś było bardziej weselsze i ciekawsze*. Jest to błędna forma wynikająca z połączenia stopniowania syntetycznego (*weselszy*) i analitycznego (*bardziej wesoly*). Stopniowanie syntetyczne jest uważane za właściwe dla normy wzorcowej (*mądry*, *mądrzejszy*, *najmądrzejszy*), natomiast w polszczyźnie potocznej częściej pojawiają się formy analityczne (*ciekaw*, *bardziej ciekaw*, *najbardziej ciekaw*). Błędem interferencyjnym jest dodanie do przymiotnika w znaczeniu stopnia najwyższego wyrazu *samy*, np.: **samy większy* / **samy największy*.

7.6. Zdrobnienia

Deminutiva są najczęściej tworzone za pomocą przyrostków *-ek*, *-eczek*, *-uszek*, oznaczają rzecz albo osobę mniejszą od nazywanej wyrazem podstawowym. Zdrobnienia mają zabarwienie emocjonalne: przeważnie pozytywne, czasem ironiczne. Można zdrabniać imiona, pieszczotliwie nazywać osoby i zwierzęta, do których czujemy miłość lub sympatię. W języku uczniów piszących teksty na stronach internetowych swoich szkół dostrzegłam częste odstępstwa od normy (Geben 2017a: 241–248), np. używają oni nieznanego w Polsce zdrobnienia **zuszek* 'zuch z ciebie' oznaczającego pochwałę: **Zuski!* (popr. *Jesteście wspaniali!*). Jednak zdrabnianie takich wyrazów, jak: *pieniążki* 'pieniądze', *jogurciki* 'jogurty', *mleczko* 'mleko', *dyplomik* 'dyplom', jest problemem znanym w języku ogólnopolskim. Przesada w zdrabnianiu jest też charakterystyczna dla języka standardowego na Wileńszczyźnie. Nie mają uzasadnienia zdrobnienia: *aparacik do produkcji bimbru*, *balkonik*, *rondelek* i *baniaczek*. Są to rzeczy o dużych kształtach, ich zdrabnianie nie wnosi nowego sensu do wypowiedzi.

Zdrabniane są nazwy zwierząt domowych, np. **kaciuczek* i **psiuczek*. Tak brzmią wyrazy gwarowe, dodatkowo są spieszczone przez przyrostek *-ek*. Sympatia do zwierząt wyrażona w zdrobnieniu jest uzasadniona emocjonalnie. Wszystkie wymienione zdrobnienia należą do słownictwa regionalno-gwarowego, w szczególności do języka familijnego (np. **durniuczek*). Dodatkową przyczyną stosowania przyrostka *-ek* jest prawdopodobnie chęć spolszczenia wyrazów gwarowych, które w takiej postaci w odczuciu mówiących zabrzmiały „bardziej po polsku”.

ZADANIA:**1. Proszę utworzyć rzeczowniki abstrakcyjne od następujących przymiotników:**

mądry, głupi, głęboki, płytki, piękny, brzydki, dobry, zły, biały, czarny, upalny, chłodny, wilgotny, suchy.

2. Proszę przeczytać wyjaśnienia i wybrać poprawną formę czasownika.

- a) W czasownikach *wypuścić* i *odpuścić* przedrostek nadaje inne znaczenie: *odpuścić winy* 'przebaczyć' i *wypuścić podejrzanego (z aresztu)* 'pozwolić odejść', *odpuścić sobie* 'pot. zrezygnować, darować sobie coś, machnąć na coś ręką'. Który z nich pasuje w zdaniu: *Proszępuścić mnie z lekcji?*
- b) Podobnie czasowniki *wyświęcić*, *poświęcić* mogą wystąpić tylko w sobie wyznaczonych kontekstach: *poświęcić kościół*, *wyświęcić na księdza*. Proszę właściwie uzupełnić zdanie: *W niedzielę w samo południe odbyła się ceremoniaświęcenia nowo wybudowanego kościoła pw. św. Rafała Kalinowskiego.*
- c) Formy: **sporządkować książki* 'ustawić, ułożyć', **sporządkować ubrania* 'złożyć ubrania', **sporządkować pokój* 'sprzątnąć w pokoju' są błędne, *uporządkować* zaś możemy swoje myśli. Jakiego wyrazu użyjemy w następującym zdaniu: *.....porządkuj swoje rzeczy! Masz straszny bałagan.*
- d) W wyrażeniu **wyjść na emeryturę* 'odejść, przejść na emeryturę' jest kalka słowotwórcza z języka rosyjskiego. Pamiętajmy: *wychodzimy* z pokoju na chwilę, a *odchodzimy* na zawsze. Jakiego przedrostka użyjemy w kontekstach: *Janszedł z pracy ze względu na niskie zarobki. Onszedł na emeryturę.*
- e) Różnice znaczeniowe między *ugotować* i *zgotować* obrazuje motto z książki Zofii Nałkowskiej *Medaliony*: „Ludzie ludziom zgotowali ten los” i nazwa serii poradnikowej „Ugotuj mi, mamo”. Którego z czasowników użyjemy w zdaniu *.....gotowałam zupę grzybową i bigos?*
- f) Czasownika *popaść* 'znaleźć się w trudnym położeniu, zostać opanowanym przez jakieś negatywne uczucia' możemy użyć np. w wyrażeniach: *ktos popadł w dług, chłopci popadli w nędzę*. Jakiego czasownika należy użyć w kontekście wypadku drogowego: *Dzieckopadło pod przejeżdżający samochód.*
- g) Wyrazu *napomnieć* możemy użyć w znaczeniu 'upomnieć': *Komisja może napomnieć rząd, który prowadzi politykę niezgodną z przyjętymi wytycznymi*. Którego czasownika *przypomnieć* czy *napomnieć* użyjemy w zdaniu: *Ten faktpomina nam o dawnych dziejach miasta.*
- h) Czasowniki *wezwać* i *wyzwać* są używane w różnych kontekstach, np. *wezwać lekarza*, ale: *wyzwać na pojedynek* i *wyzwać od ladacznic*. Który z nich pasuje w zdaniu: *.....zwijcie pogotowie!?*

3. Proszę dodać odpowiedni przedrostek do niepełnych form czasownika zgodnie z treścią zdania.

- a) Chcęznaczyć spotkanie na wtorek.
- b) Ewarabiła sobie na korepetycjach.
- c) Połowa października, a jużpadł obfity śnieg.
- d) Nigdy niedziałał poglądów politycznych Jerzego.
- e) Nawet swojemu przyjacielowi niewierzę wszystkich tajemnic.
- f) Czy jużredagowałaś ten artykuł?

- g)szyć mi sukienkę! Nie mam w czym iść na wesele.
 h)boleć tego nie mogę! Znowu mnie minęła taka okazja!
 i) Karol mówił, żemści się za to.
 j) Niewiele dziśtargowała.
 k) Trzeba cośmyślić na te urodziny.
 l)bierz numer telefonu.
 m) Nie mogęczytać tego słowa, bo jest napisane nieczytelnie.
 n) Nieznajomyreagował przyjaźnie na nasze zaproszenie.
 o)przedziłam studentów, że nie będzie w środę wykładu.
 p) Uczniowie naszej szkołystawili sztukę Fredry.
 q) W domu mieliśmy dużo czasu, żebyprawić błędy w wypracowaniu.
 r)mówiłam się z wami na jutro. Pamiętacie o tym?
 s) Jeszcze raz muszęmyśleć ten problem.
 t) Obiecał, że jutrodzwoni do ciebie.
 u) Ola niedała dziś egzaminu iprosiła profesora, żeby pozwolił jejdawać jutro.
 v) Nie mogłamówić się od tego wspaniałego poczęstunku.
 w) Zrobiła wszystko: podłogęmyła i włosy, twarz, ręcemyła.
 x) Znana sprawa,pił się na weselu.
 y) Czy możesz niepóźnić się na spotkanie?

4. Proszę poprawić użycie zaimka nieokreślonego.

- a) *Jeszcze do kogokolwiek zajdziecie?*
 b) *Może gdziekolwiek o tym słyszeliście?*
 c) *Chciałbym jakkolwiek mu pomóc.*
 d) *Piorun kiedykolwiek strzeli w tę sosnę.*
 e) *Kup sobie cokolwiek.*

5. Proszę utworzyć wyrazy pokrewne.

rzeczownik	czasownik	przymiotnik	przysłówek
huk	huczeć	huczny	hucznie
		błady	
słowo			
	zbawić		
wiek			
szczyt			szczytnie
	wierzyć		
wdzięk			
krewny			
cena			–
	cierpieć		
światło			–

6. Proszę podać konteksty użycia następujących wyrazów:

- a) pogląd – wzgląd – wyglą – przegląd;
- b) oddział – wydział – przedział – przedziałek – rozdział – przydział;
- c) usługa – zasługa – wysługa – przysługa – obsługa;
- d) dorobek – zarobek – wyrób – przeróbka – obróbka;
- e) budowa – budowla – budynek;
- f) próżnia – próżność.

7. Proszę użyć w zdaniach podanych rzeczowników, uwydatniając różnice znaczeniowe między nimi.

kreda – kredka; kłoda – kłódka; próba – próbka; biuro – biurko; żelazo – żelazko; udo – udko; widły – widełki; wieczór – wieczorek; miara – miarka.

8. Proszę utworzyć przymiotniki od następujących wyrazów:

skóra.....; szkło; owca; filozof; ksiądz; mysz;
 drzewo; kancelaria; cegła; kapusta; seminarium;
 kaczką; kartofel; ocean

9. Proszę ocenić stopniowanie przymiotników pojawiające się w polskich reklamach jako zamierzona twórczość słowna.

„Warzywko” – najwarzywniejsze z warzyw; Wszystkiego smaczniejszego (...) życzą Winiary; Teraz nowa mocno ziołowa Vegeta; Konto mocno oszczędzające – Polbank; Świat bardziej Bueno – Kinder Bueno; Przeładny, wszystkomający, najsam lepszejszy Samsung X; Pożyczka przekorzystna banku Pekao SA.

8. Zagadnienia poprawności leksykalnej

Pojęcie zapożyczenia, „fałszywi przyjaciele”, właściwe posługiwanie się wyrazami i częstkami zapożyczonymi. Słownictwo o ograniczonym zasięgu terytorialnym i społecznym. Archaizmy, potoczmy. Wyrazy modne, internacjonalizmy.

Lektury: NSPP (hasła: „Zapożyczenia”; „Słownictwo środowiskowe”; „Anglicyzmy”); Kłosińska 2013: §20, §26 (ćw. 1), §28; Waszakowa 2005: 55–65; Dubisz 2017: 212–238.

8.1. Zapożyczenia

Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Terence’a Odliną zapożyczanie rozumiemy jako „wpływ, który wynika z podobieństw i różnic między językiem docelowym a jakimkolwiek innym językiem, który wcześniej (i być może niedoskonale) został nabyty” (cyt. za: Jarvis 2000: 251). Mianem pożyczek (zapożyczeń) określa się wszystkie obce w strukturze danego języka wyrazy, związki frazeologiczne, formy słowotwórcze i fleksyjne oraz konstrukcje składniowe. Są to wyrazy i formy, które w jakiś sposób już się zadomowiły w polszczyźnie i tym się różnią od cytatów przeniesionych z innego języka w niezmienionej postaci graficznej i fonetycznej.

W polszczyźnie młodego pokolenia na Wileńszczyźnie, uczącego się języka ogólnopolskiego w szkole, utrzymuje się sporo cech leksykalnych odbiegających od normy języka ogólnego. Na pytanie, czy istnieją różnice między językiem polskim na Wileńszczyźnie (regionalnym) i ogólnopolskim, 88,6% uczniów szkół polskich na Litwie odpowiada twierdząco, jedynie 3,8% ankietowanych dostrzega różnice w słownictwie (Geben 2003: 65). Słownictwo jest podsystemem języka najmniej podatnym na kształcenie poprawnościowe.

Podobieństwo języków polskiego i rosyjskiego w procesie uczenia się oddziałuje dwojako: z jednej strony ułatwia uczenie się tych języków, ale z drugiej utrudnia poprawne posługiwanie się nimi. Problemem stają się wyrazy o pozornej zbieżności znaczeniowej, które nazywane są np. „**fałszywymi przyjaciółmi**” (ang. *false friends*) (Kaleta 2017: 71). Takie wyrazy szczególnie często występują wśród internacjonalizmów i w słownictwie języków ze sobą spokrewnionych – są **homonimami międzyjęzykowymi**. W języku polskim znaczenia są mylone pod wpływem innych języków, np. *drugi* pod wpływem błr. *дpyzi* ‘inny’, *krzesło* pod wpływem ros. *кресло* ‘fotel’. Z punktu widzenia psycholingwistyki jest to szczególny przypadek interferencji (zwany transferem negatywnym), polegający na negatywnym użyciu pewnej posiadanej wprawy do wykonania innego zadania (Kaleta 2017: 74).

Ryszard Lipczuk (1992: 137) do „fałszywych przyjaciół” zalicza również:

- a) wyrazy o tym samym znaczeniu, ale nieco różniące się pisownią, np. pol. *lilia* i lit. *lelija*;
- b) wyrazy charakteryzujące się różnymi cechami gramatycznymi, np. rzeczowniki o różnym rodzaju gramatycznym: pol. r.ż. *metoda* i ros. r.m. *метод*;

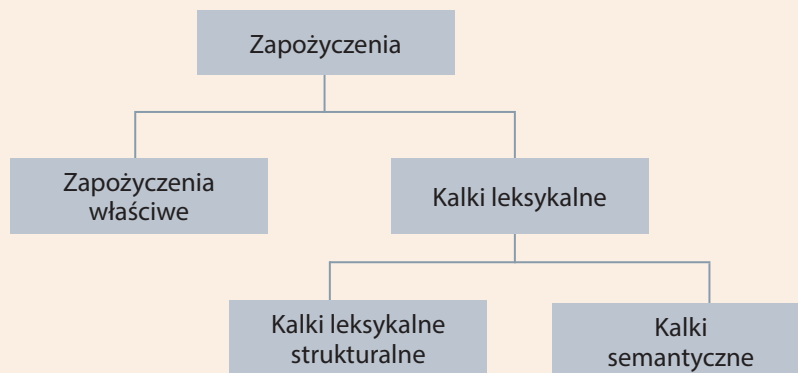
- c) wyrazy różniące się pod względem struktury słowotwórczej, np. pol. *podlewać* i ros. *поливать*;
- d) wyrazy o tym samym kształcie formalnym, ale różnej postaci graficzno-fonetycznej i odmiennym znaczeniu, np. pol. *pensja* i lit. *pensija* ‘emerytura’;
- e) frazeologizmy o podobnej strukturze formalnej, ale różniące się znaczeniem, np. pol. *biały kruk* ‘rzadkość bibliofilska’ i ros. *белая ворона* ‘osoba dziwna, niedostosowana do sytuacji’;
- f) wyrazy tego samego języka, które w różnych okresach historycznych wykazywały odmiennie znaczenia, np. *bielizna* dawniej ‘białe płótno’, dziś ‘kolorowa lub biała odzież noszona bezpośrednio na skórze’.

Ze względu na cechy formalne Halina Karaś (1996: 54–55) wyróżnia zapożyczenia właściwe (formalnosemantyczne) i kalki leksykalne:

- a) **zapożyczenia właściwe** – wyrazy (zestawienia) zachowujące obcą formę, jednak zaadaptowane fonetycznie i gramatycznie, np. **fary* ‘reflektory’ (ros. *фары*); **apilinka* ‘gmina’ (lit. *apilinkė*); **dziażka* ‘pas’ (błr. *дзяжка*). Zapożyczenia z języka rosyjskiego i litewskiego możemy zaobserwować w ogłoszeniach administracji szkolnej, np. wyraz **seminar* ‘seminarium’ uzyskuje rodzaj męski pod wpływem języka rosyjskiego i litewskiego (ros. *семинар*, lit. *seminaras*): **Uwaga! Seminar dla nauczycieli*; **Anna N. przeprowadziła zajmujący seminar*. Wpływem obu języków tłumaczymy zapożyczenia: **gimnaziści* ‘gimnazjaliści’ (ros. *гимназисты*, lit. *gismazistas*): **Gimnaziści kolejny raz wykazali się swoimi talentami*; **genocyd* ‘ludobójstwo’ (ros. *геноцид*, lit. *genocidas*): **Zwiedziliśmy Muzeum Ofiar Genocydu*; **guas* ‘gwasz’ (ros. *гуашь*, lit. *guašas*): **Rysowali na twarzy guaszem*.
- b) **kalki leksykalne** – wyrazy (zestawienia, związki frazeologiczne) charakteryzujące się obcą budową lub semantyką.

Kalki leksykalne strukturalne to wyrazy (frazeologizmy) powstałe w wyniku kopiowania budowy (struktury morfologicznej) obcych jednostek leksykalnych i zastępowania obcych morfemów lub wyrazów elementami rodzimymi. Dzieli się na **kalki strukturalne wyrazowe** (tzw. *słowotwórcze*), np. **jakiniebądź* ‘jakikolwiek’ (błr. *які-небудзь*), **przeduprzedzić* ‘uprzedzić’ (ros. *предупредить*), oraz **kalki strukturalne frazeologiczne**, np. **łać jak z wiadra* ‘łać jak z cebra’ (ros. *как из ведра лить*), **na łbie ma to napisane* ‘ma to wypisane na czole’ (ros. *на лбу написано что-нибудь у кого-нибудь*, lit. *ant kaktos užrašyta*).

Kalki semantyczne (znaczeniowe) to wyrazy o strukturze morfologicznej zgodnej z polszczyzną (wyrazy polskie), ale o semantyce ukształtowanej na wzór ich odpowiedników obcojęzycznych. Wyróżniamy **kalki semantyczne wyrazowe**, np. **myć* ‘prać bieliznę’ (błr. *мыйць*), oraz (rzadkie) **kalki semantyczne frazeologiczne**, np. **okręcić wokół palca* ‘oszukać, okpić kogoś’ (ros. *обвести вокруг пальца*). Podstawowe typy zapożyczeń ilustruje wykres 3.

Wykres 3. Główne typy zapożyczeń wyróżnione na podstawie kryterium formalnego

8.2. Słownictwo przestarzałe

Regionalizm frekwencyjny *szykować się* ‘przygotowywać się’ notuje Jolanta Mędelska (2000: 425, 602) i kwalifikuje go jako jednostkę w języku polskim recesywną, przestarzałą. Trzeba dodać, że na Wileńszczyźnie czasownik *szykować, przyszykować* ma nacechowanie bardziej podniosłe niż czasownik *przygotować, przygotowywać*, który kojarzy się mówiącym z czynnością gotowania. Zjawiska hiperpoprawności i dywergencji z językiem rosyjskim (por. ros. *готовить, подготавливать* ‘przygotowywać, przygotować’) sprawiają, że we wszystkich sytuacjach oficjalnych i uroczyste nacechowanych kontekstach używa się na Wileńszczyźnie czasownika *szykować*: *Wspaniale przyszykowani pierwszoklasiści oraz recytatorzy klas 2–4 stali się twórcami nadzwyczajnego święta poezji; Apel szykowali uczniowie klas 7.; Młodzi miłośnicy poezji szykowali recytację wierszy; Panie przyszykowały wystawę prac uczeni*. Potoczny wyraz *szykowanie się*, który jest synonimem *przygotowywanie się*, na Litwie jest jednak uznawany za wzniosły i stosowny do sytuacji oficjalnych. W języku ogólnopolskim jest odwrotnie: w kontekście egzaminów, konkursów, zajęć należy używać wyrazu *przygotowujemy się*, np. *przygotowujemy się do przedstawienia* (nie: **szykujemy się*); *przygotowujemy się do świąt i do egzaminów*; *Uczeń jest przygotowany do lekcji* (nie: *przyszykowany na lekcję*).

Archaizm to element leksykalny, który wyszedł z powszechnego użycia, np. *Bożyc* ‘Bóg’, *białogłowa* ‘kobieta’, *szczyt* ‘tarcza’ (Kłosińska 2013: 120). W języku uczniów i nauczycieli utrzymuje się **archaizm peryferyczny** *obcować* (z *kimś*) ‘przebywać z kimś’, podtrzymywany przez znaczenie rosyjskiego czasownika *общаться* ‘rozmawiać’. Słowo to jest uznawane przez uczniów za poprawne, nacechowane podniosłe, stąd rzeczownik *obcowanie* (ros. *общение*) jest stosowany jako ‘rozmowa’, np. **Wtorek – dzień obcowania*; **Przyjemnego i ciepłego obcowania i wzajemnej uwagi nigdy nie bywa za dużo*. Wystąpił tu rusezm strukturalno-semantyczny **poobcować* (z *kimś*) ‘porozmawiać’ (ros. *пообщаться*): **Jej celem było zaprzyjaźnić się, bliżej poobcować z ludźmi, którzy są tacy jak my, ale jednocześnie inni*. Elementy przestarzałe lub archaiczne (np. *szykować*), mające dziś odpowiedniki w języku rosyjskim (np. **obcować*), rusycyzmy (np. **seminar*) oraz cytaty z języka litewskiego nie należą do odmiany standardowej i są traktowane jako błędy językowe.

8.3. Słownictwo nacechowane ekspresywnie i stylistycznie

Nie wszystkie polskie wyrazy są stosowne w każdej sytuacji. Wyrazów nacechowanych należy używać w zależności od stylu wypowiedzi. W oficjalnej sytuacji mówienia powinno się również unikać potocyzmów. **Potocyzm** (inaczej kolokwializm) to element językowy używany tylko w bezpośrednich kontaktach między nadawcą a odbiorcą, zwłaszcza wtedy, kiedy obaj występują w tych samych lub zbliżonych rolach społecznych, np. *jadaczka* ‘usta’, *na tip top* ‘najlepiej’ (Kłosińska 2013: 120).

Pewna studentka powiedziała: *Pani doktor, dzisiaj wpadnę, jeśli się wyrobię*. Wyrazy: *wpaść* ‘wbiec gdzieś gwałtownie, z rozpędem’ lub ‘przyjść gdzieś, do kogoś na krótko’, *wyrobić się* ‘zdażyć ze zrobieniem czegoś w określonym terminie’, mogą być stosowane w mowie potocznej, jednak do wykładowcy należałoby powiedzieć: *Pani doktor, przyjdę dzisiaj, jeżeli zdążę*. Podobnie, nie zawsze pasuje takie sformułowanie studenckie: *chcę zrobić magisterkę*. Można przecież powiedzieć to na kilka różnych sposobów: *chcę skończyć studia magisterskie, otrzymać dyplom magistra, napisać pracę magisterską* (nie: *zrobić magisterkę).

Ekspresywno-emocjonalne słownictwo ujawnia się w dwojaki sposób: wyrazów można użyć ze świadomością ich nacechowania lub bez takiej świadomości. Innowacją stylistyczną jest świadome posługiwanie się w języku prasy cytataми z języka rosyjskiego, by osiągnąć ekspresywność wypowiedzi, np. *ona pierwsza „krasawica” w klasie; domy wyższych urzędników i prokuratorów*. Na popularność niektórych wyrazów potocznych ma wpływ język rosyjski, w którym są podobnie brzmiące wyrazy, np. *walać się* (*Dlaczego walają się te rzeczy?*). W pytaniu skierowanym do osób spoza kręgu bliskich przyjaciół należy usunąć ten wyraz potoczny i zapytać: *Dlaczego te rzeczy są rozrzucone? Nieelegancki wyraz buchnąć funkcjonuje w polszczyźnie potocznej w znaczeniu ‘ukraść’ pod wpływem slangu młodzieżowego, np. Kto mi buchnął długopis?*

Neutralizacja nacechowania stylistycznego i ekspresywnego w słownictwie współczesnego języka ogólnopolskiego (Satkiewicz 2000: 70) ma swój odpowiednik w języku polskim na Wileńszczyźnie. Nadmiar wyrazów użytych w sytuacji oficjalnej sprawia, że wypowiedź uzyskuje nacechowanie potoczne. Szczególna pozycja stylu potocznego wynika z popularności przede wszystkim mówionego wariantu polszczyzny na Litwie.

Zdanie: *zmęczony klapnął na krzesło*, pasuje do języka potocznego, ale na pewno reprezentuje niski styl i nie nadaje się do zastosowania w sytuacji oficjalnej, nawet żartem, np. *drodzy goście, klapnijcie na krzesła*. Do niskiego stylu należy również młodzieżowy frazeologizm *mieć przerąbane* ‘znajdować się w beznadziejnej sytuacji, nie mieć żadnego wyjścia’. *Olewać, olać* jest wyrazem pospolitym w znaczeniu ‘lekceważyć kogoś lub coś’, np. *zwykle olewał swoich kolegów z klasy; olać obowiązki i naukę*. W dodatku jest to słowo nieestetyczne, kojarzy się bowiem z czynnością fizjologiczną. Wyrazy o silnym zabarwieniu uczuciowym, potoczna metaforyka, konstrukcje skrótowe – te cechy polszczyzny potocznej nie pasują do sytuacji oficjalnych.

8.4. Słownictwo środowiskowe

Socjolekt młodzieżowy nie należy do odmiany normatywnej i nie będzie przeze mnie oceniany zgodnie z kryteriami podziału na formy poprawne lub błędne. Socjolekt uczniowski jest zróżnicowany w zależności od wieku użytkowników: można dostrzec różnice między sposobem posługiwania się językiem przez dzieci w młodszym wieku szkolnym (np. w czteroletniej szkole podstawowej) a językiem maturzystów, w którym wyrazy ogólnopolskie przeplatają się z wyrazami socjolektalnymi z języka rosyjskiego, np. *tusowka* ‘impreza’, *gliuczyć* ‘mieć w zasięgu’, *pa prikołu* ‘dla zabawy’, *wo*, *czuiuju* ‘sądzę’, *czista* ‘naprawdę’. Przykładem zapisu gwary środowiskowej jest twórczość internetowa, np. *Wstaja niedziela rano. Ja niedzieli nigdy ni lubił, ale zawsze musiał niedzieli przeżywać tak czy inaczej. W niedziela robił lekcji, jeżeli np. na tusowka gdzie chodził, bo w piątek lekcji robił tylko kiedy gliuczyla chata albo to dziwnie naukowo jakoś czuł się albo nawet kiedy przed radakami chciał zarisawatsa, to siedział w chacie i rozwiązywał matematyka*. Stosowanie ekspresywnego słownictwa młodzieżowego niesie poczucie prestiżu i solidarności z grupą, tym samym wyznaczając członków grupy, użycie zaś tego języka na zewnątrz grupy jest postrzegane jako niewłaściwe i niezrozumiałe. Młodzież z reguły rozumie, że należy stosować wariant ogólny poza grupą społeczną i terytorialną, ponieważ tylko w ten sposób może wyrazić dystans społeczny i okazać szacunek dla odbiorcy (por. Geben 2015: 160).

8.5. Moda językowa. Internacjonalizmy. Hybrydy

Moda językowa to zjawisko polegające na upowszechnianiu się użycia wyrazów (związków wyrazowych, związków frazeologicznych, formantów, konstrukcji składniowych) uchodzących za bardziej przydatne i współczesne, cieszących się z jakichś powodów prestiżem społecznym (zwykle nietrwałym, przemijającym). Inna definicja mówi, że moda językowa to powszechnie przyjęty sposób wyrażania się lub powszechne naśladowanie sposobu wypowiedzania się osoby lub grupy osób. Bezkrytyczne uleganie modzie językowej przynosi szkody zarówno językowi, jak i jego użytkownikom (NSPP: 1683–1684). Dlaczego użytkownicy języka łatwo poddają się modzie językowej? Przyczyną jest przekonanie, że nazwanie np. niektórych zjawisk społecznych modnymi wyrazami nadaje im wyższą rangę.

Globalizacja i integracja europejska przejawiają się w słownictwie, a także w słowotwórstwie, w istnieniu wspólnej grupy zapożyczeń leksykalnych, głównie o anglo-amerykańskim rodowodzie, np. *aquapark*, *bioterroryzm*, *celebryta*, *fax*, *hacker*, *Internet*, *SMS*, *jacuzzi*, zwanych **internacjonalizmami**. Internacjonalizacja słownictwa jest wynikiem procesu upodabniania się języków europejskich, a zarazem ich unifikacji. Nie jest to proces wzajemny, język polski występuje tu w roli „biorcy” pożyczek (Waszakowa 2005). W przekazach medialnych internacjonalizmy są uznawane za znane i rozumiane przez odbiorców. **Terminy naukowe** z wielu dziedzin przenikają do języka prasowego i często są traktowane jako niewymagające dodatkowych objaśnień, np. *audyt*, *barter*, *billing*, *indeksacja*, *lobbying*, *lobbysta*, *monitoring*, *menedżer*, *menedżerski*, *recykling*. To samo można powiedzieć o słownictwie związanym z komputerem i Internetem: *hacker*, *kliknąć*, *notebook*, *serwer*, *skaner*, *skanować*, *skonfigurować*, *zalogować (się)* zdomowały się w polszczyźnie jako pożyczki z języka angielskiego.

Coraz częściej w prasie pojawiają się **złożenia hybrydalne (hybrydy)**, które są wynikiem przyjmowania gotowych struktur z języka angielskiego i tworzenia na ich podstawie struktur analogicznych, np. z członami *bio-* i *eko-* (*biodiagnostyka*, *biokultury*, *bioterapia*, *ekokosmetyk*, *ekoprodukt*, *ekoprodukcja*, *ekożywność*). Jako internacjonalizmy należy traktować serię złożzeń z pierwszym członem *e-*, wzorowanych na międzynarodowym skrótce *e-mail*, w którym segment *e-* powstał w wyniku dezintegracji angielskiego przymiotnika *electronic*: *e-bank* ‘bank obsługujący klientów przez Internet’, *e-banking* ‘załatwianie spraw bankowych przez Internet’, *e-business/e-biznes* ‘biznes prowadzony przez Internet’. Segment *e-* oznacza najogólniej: ‘związany z siecią elektroniczną, Internetem, z komputerem’. Nie zawsze da się z całą pewnością stwierdzić, czy dana obca struktura słowotwórcza powstała na gruncie polszczyzny, czy została do niej zaadaptowana, a dopiero później nastąpiło wyodrębnienie elementu morfologicznego (Sękowska 2007: 48). O podobnych hybrydalnych złożeniach w prasie polskiej na Litwie pisze Mirosław Dawlewicz (2015: 88), który ich źródło widzi w internacjonalizacji polskiego systemu leksykalnego: *bioubikacja*, *e-deklaracja*, *elektroszoker*, *wideoochrona*, *eurodziecko*, *europolka*, *euroszturm*.

Obserwowany w polszczyźnie ogólnej intensywny proces internacjonalizacji słownictwa ma swoje odbicie w zapożyczaniu wyrazów angielskich również przez użytkowników języka polskiego na Wileńszczyźnie (Geben 2008). Z języka Polaków litewskich wypowiadających się w mediach wypisałam np. anglicyzmy związane z komputerem: *adres e-mailowy*, *blog*, *Internet*, *laptop*; anglicyzmy z dziedziny ekonomicznej i politycznej, np. *terminal*, *lobby*, *menedżer*, *consulting*, *dumping*, *biznesmen*, *badania marketingowe*; *impeachment*, *na topie*, *atmosfera undergroundu*, *polityczny news*, *military-show*. Z przykładów wynika, że słownictwo, które było kluczowe dla lat 80. i 90. XX wieku w Polsce (por. Waszakowa 1995: 3), upowszechniło się też w języku polskim na Litwie.

W mediach pojawia się nowe słownictwo z ekspansywnym przyrostkiem *-acja*, np. *gazyfikacja*, *kooperacja*, *rewitalizacja*, częstkami *tele-*, *euro-*: *telebomber*, *euronegociator*, *eurociężarówka* (por. Dawlewicz 2015: 93–95), można jednak twierdzić, że tempo przenikania internacjonalizmów jest wolniejsze, a zakres stosowania anglicyzmów mniejszy niż w języku ogólnym w Polsce. Wynika to z innego charakteru potrzeb komunikacyjnych w społeczności polskiej na Litwie. Inny jest proces przyswajania zapożyczeń niż w polszczyźnie ogólnej, w której „do zapożyczonych rzeczowników niemal od razu są dorabiane przymiotniki” (Waszakowa 1994: 54), np. na Litwie w polskiej prasie jest stosowany internacjonalizm *press attaché* częściej niż forma adaptowana *attaché prasowy*.

Wysoki poziom świadomości językowej w zakresie różnic i podobieństw leksykalnych kilku języków, których osoba wielojęzyczna używa lub na których interferencje jest narażona, pozwala na poprawne użycie słów należących do „fałszywych przyjaciół” i poprawne posługiwanie się wyrazami zapożyczonymi. Świadomość językowa pozwala na właściwą ocenę wyrazów modnych i dostosowanie wypowiedzi do sytuacji mówienia.

ZADANIA:

- 1. Proszę podać własne przykłady na potwierdzenie istnienia homonimii międzyjęzykowej.**
- 2. Na podstawie lektury haseł: „Neologizmy”; „Nowe znaczenia wyrazów” (NSPP) proszę określić, w obrębie jakich kręgów tematycznych dokonuje się największy przyrost słownictwa w XX i XXI wieku.**
- 3. Czym zapożyczenia różnią się od hybryd?**
- 4. Proszę określić różnice w dzisiejszym funkcjonowaniu wyrazów przestarzałych i archaizmów na podstawie USJP:**
arenda ‘dzierżawa’, akuratny ‘porządny’, kosa ‘warkocz’, waćpanna ‘pani’, lokaj ‘służący’, kajet ‘zeszyt’.
- 5. Proszę wytłumaczyć za pomocą synonimów znaczenia wyrazów z poniższej listy:**
 - a) pensja;
 - b) giełda;
 - c) akcja;
 - d) promocja.
- 6. Proszę użyć każdego wyrazu z pary we właściwym kontekście w zdaniu.**
 - a) krzesło – fotel;
 - b) pensja – emerytura;
 - c) remontować – naprawiać;
 - d) siny – niebieski;
 - e) złamać się – zepsuć się;
 - f) myć – prać;
 - g) odkryć – otworzyć.
- 7. Proszę podzielić poniższe zapożyczenia na 2 grupy:**
a) kalki słowotwórcze: ...; b) kalki znaczeniowe: ...
nagły ‘nachalny’, dopuścić ‘przypuścić’, multikino, eurogłosowanie, eurowybory, prezydent ‘dyrektor’, dokładnie ‘tak, potwierdzam’.
- 8. Proszę wykreślić niepoprawne zdania.**
 - a) Wyróżnieni zostali nauczyciele metodyści. / Wyróżnieni zostali nauczyciele metodycy.
 - b) Zebranie będzie na konto nauki uczniów. / Zebranie będzie na temat nauki uczniów.
 - c) Chcę zapytać na konto wyjazdu do Polski. / Chcę zadać pytanie dotyczące wyjazdu do Polski.
 - d) Nauka daje się jej łatwo. / Nauka przychodzi jej łatwo.
 - e) Przyniosłam zdjęcie na szkolną sprawkę. / Przyniosłam zdjęcie na legitymację szkolną.
 - f) Uczniowie chcą postąpić na studia. / Uczniowie chcą się dostać na studia.
 - g) Uczniowie potrzebują odświeżyć dokument. / Uczniowie potrzebują skserować dokument.
 - h) Co roku kupujemy nową formę gimnastyczną. / Co roku kupujemy nowy strój gimnastyczny.
 - i) Młodzi mają ślubne pierścionki. / Młodzi mają obrączki ślubne.

- j) Młodej parze życzymy cierpienia. / Młodej parze życzymy cierpliwości.
- k) To jest asystent pana młodego. / To jest asystentka prezesa.
- l) Na weselach można zakazywać piosenki. / Na weselach można zamawiać piosenki.
- ł) Moi rodzice rozprawdzają się. / Moi rodzice się rozwodzą.
- m) Po pogrzebie zaproszono nas na obiad żałobny. / Po pogrzebie zaproszono nas na stypę.
- n) Czy ksiądz spowiada w spowiednicy? / Czy ksiądz spowiada w konfesjonale?

9. Proszę wykreślić kalki znaczeniowe z języka rosyjskiego.

- a) Muszę pieczętować / wydrukować spisek / spis uczniów.
- b) Chciałabym skserować / odświecić dokument.
- c) Lubię wieczorami popatrzeć telewizor / oglądać telewizję.
- d) Czy oglądałeś kolejny odcinek / kolejną serię „M jak miłość”.
- e) Dorośli oglądają detektywy / kryminały.
- f) Drzwi do windy się zepsuły / złamały i się nie otwierają / odkrywają.
- g) Nabierz / wykręć jego numer.
- h) Na końcu rozmowy położył telefon / odłożył słuchawkę.
- i) Autobus idzie do parku / jedzie do zajezdni.
- j) Autobus złamał się / zepsuł się i nie mógł dalej jechać.
- k) Na drogach zdarza się dużo awarii samochodów / wypadków samochodowych.

10. Proszę połączyć zapożyczenia angielskie (a) i ich synonimy (b) w języku polskim.

- a) airbag; body building; blockbuster; baby boom; clip; check point; e-book; e-mail; energizer; gender; genocide; rollercoaster; teleshop; zoom.
- b) napój energetyzujący; płeć kulturowa, ludobójstwo; kolejka górską; telesklep; obiektyw zmiennoogniskowy; poduszka powietrzna; kulturystyka; punkt kontrolny; przebój; teledysk; książka elektroniczna; poczta elektroniczna; wyż demograficzny.

11. Proszę wytłumaczyć na przykładach z poniższego tekstu, na czym polega internacjonalizacja słownictwa.

Język Python pozwala na proste tworzenie programów wykorzystujących graficzny interfejs użytkownika dzięki modułowi Tkinter. Powyższy program stworzy nowe okno, umieści w nim etykietę, a następnie wyświetli okno z etykietą i przejdzie do trybu oczekiwania na akcję użytkownika. Spróbujemy teraz zmienić wygląd okna poprzez zmianę wybranych opcji wyświetlanych komponentów (cyt. za: <http://uoo.univ.szczecin.pl/> [dostęp: 12.11.2018])

12. Proszę znaleźć polskie odpowiedniki następujących anglicyzmów używanych w socjoleksie młodzieżowym:

Ok, kk, super, ignoring, wait, idk, btw, chat, done, nice, random.

9. Zagadnienia poprawności frazeologicznej

Typy frazeologizmów. Frazeologizm a frazem. Innowacja frazeologiczna. Kalki frazeologiczne.

Lektury: Markowski 2005: 231–265; Kłosińska 2013: §22, §24; NSPP (hasła: „Pleonazm”; „Tautologia”; „Szablon językowy”).

9.1. Typologia związków frazeologicznych

Związkiem frazeologicznym (frazeologizmem) nazywamy utrwalone połączenie co najmniej dwóch wyrazów. Podstawowym czynnikiem wiążącym te wyrazy jest znaczenie związku jako całości. Odstępstwa od normy nazywamy innowacjami frazeologicznymi. Za **błąd frazeologiczny** uważamy innowację, która wykracza poza normę języka, zmienia strukturę i znaczenie związku frazeologicznego, a przez to wypacza sens wypowiedzi (Bąba 1989).

Frazemem nazywamy taki związek frazeologiczny, którego łączliwość semantyczna jest do pewnego stopnia zrównoważona ze składniową. Sens całego wyrażenia mieści się w znaczeniu jednego z wyrazów. Wyraz taki nazywamy nadrzędnym (dominującym, określającym), bo to on jest określany przez pozostałe składniki frazeologizmu, np. *sezon ogórkowy* (słowo określane: *sezon*), *radosna twórczość* (słowo określane: *twórczość*) (Müldner-Nieckowski 2004).

Idiomem (związkiem idiomatycznym) nazywamy taki związek frazeologiczny, którego łączliwość semantyczna przeważa nad składniową. W idiomie suma znaczeń wyrazów oraz znaczenie każdego wyrazu z osobna są inne niż znaczenie całości związku frazeologicznego. Na przykład: *piąte koło u wozu* (‘coś, co jest zbędne’), *kubek w kubek* (‘identyczny’).

Do związków frazeologicznych, których autorzy są znani albo które występują w znanych tekstach anonimowych, zaliczamy **skrzydlate słowa**. Są to cytaty z dzieł, tytuły, strzępy przemówień, powiedzonka osób publicznych, np. *Kobieto, puchu marny!* (cytat z Adama Mickiewicza).

Do pogranicza frazeologii należą także **zestawienia**, takie jak:

- a) **terminy** (wielowyrzowe nazwy o specjalnym znaczeniu, stosowane w nauce, sztuce, sporcie, technice, medycynie itp.), np. *styl gotycki*, *rzut karny*, *znieczulenie miejscowe*;
- b) **rzeczowniki wielowyrzowe** (nazwy o znaczeniu ogólnym zbudowane z wielu słów, używane w języku ogólnym), np. *maszyna do pisania*, *taśma klejąca*, *telefon komórkowy*;
- c) **połączenia publicystyczne** (wielowyrzowe określenia, które są używane przez dziennikarzy, polityków), np. *kampania wyborcza*, *debata parlamentarna*;
- d) **komendy, rozkazy, dyrektywy** (wielowyrzowe wypowiedzenia, które ze względu na szczególną ważność przekazu mają ściśle ustaloną formę i są używane tylko w tej postaci i tylko w konkretnych sytuacjach, np. *biegiem marsz*, *droga wolna*).

Błędy wyrazowe z pogranicza frazeologii polegają na wprowadzaniu nieuprawnionych połączeń wyrazowych, które na pozór mają wygląd i strukturę frazeologizmu, ale z powodu wypaczonego znaczenia albo niewłaściwej budowy nie są związkiem frazeologicznym (Müldner-Nieckowski 2004). Są to **pleonazmy i tautologie**.

Konstrukcję, w której jeden wyraz powtarza część znaczenia drugiego wyrazu, nazywamy **pleonazmem**, np. **cofać się do tyłu* (zam. cofać się), **wracać z powrotem* (zam. wracać), **okres czasu* (zam. okres, czas), **akwen wodny* (zam. akwen). Podobnym błędem jest **tautologia**, która polega na dodaniu wyrazu bliskoznacznego (synonimu), czyli powtórzeniu całych znaczeń, np. **poprawa i polepszenie* (zam. poprawa, polepszenie), **ranga i znaczenie* (zam. ranga, znaczenie), **gospodarcze i ekonomiczne* (zam. gospodarcze, ekonomiczne).

9.2. Innowacje i interferencje frazeologiczne

Innowacje frazeologiczne polegają na tworzeniu nowych związków frazeologicznych, takich które nie występują w systemie polszczyzny, ale mogą nawiązywać do formy istniejącego związku. Takie innowacje, zwane **innowacjami uzupełniającymi** (por. rozdz. 1.4; Bąba 1989: 46), w języku polskim na Litwie występują najczęściej.

Odmiana kulturalna języka polskiego na Wileńszczyźnie nie może się uwolnić od znanych frazemów z czasów sowieckich, pojawiają się w niej sformułowania składniowe charakterystyczne dla języka litewskiego. Frazem **grupa przedłużona* ‘zajęcia w świetlicy’ jest kalką strukturalną z języka rosyjskiego, która funkcjonuje w języku starszego pokolenia i w języku prasy okresu sowieckiego (Mędelka 2000: 498). Frazem był znany przed kilkoma dziesięcioleściami, pojawił się obecnie w oficjalnym ogłoszeniu w mediach: **25 lipca [2018 r.] stołeczna rada ma przyjęc ostateczną decyzję czy grupa przedłużona dla uczniów klas początkowych będzie bezpłatna*. Frazemowe rusycyzmy są trudne do usunięcia, ponieważ po polsku należy użyć konstrukcji nieznannej w odmianie regionalno-gwarowej, np. **„Już podrośliśmy” – ostatnia lekcja wychowawcza w szóstej klasie* (ros. *мы уже подросли*, pol. *jesteśmy już o rok starsi*). Występują również frazemowe lituanizmy, np. **Książka „Moje imię – Marytė” zachęci nas do czytania* (lit. *kieno koks vardas*), a niektóre kalki składniowe z litewskiego powielają wzory z języka rosyjskiego, np. **Naszej szkole 15 lat* (por. lit. *kiek kam metų*, ros. *сколько кому лет*).

Wiele innowacji frazeologicznych odnosi się do sfery litewskich zjawisk społeczno-ekonomicznych, np. **śledztwo przedsądowe* ‘dochodzenie wstępne’, **pieniądze dziecka* ‘zapomoga na dziecko’. Frazemy *koszyk studenta* i *koszyk ucznia* ‘bony oświatowe’ (lit. *mokinio krepšelis*) pojawiły się podczas tłumaczenia realiów systemu oświaty litewskiej na język polski w 2002 roku i pisane były najpierw w cudzysłowie (por. Geben 2004: 65), np. *specjaliści proponują wprowadzenie „koszyka pacjenta” na wzór „koszyka ucznia”; uważa, że należy wprowadzić tak zwany „koszyk studenta” i ulepszyć system przyznawania kredytów*. Można uznać, jest to uzasadniona innowacja uzupełniająca, skoro w słowniku języka polskiego (USJP) mamy już poświadczony wyrażenie *koszyk świadczeń zdrowotnych*, z kolei *bony oświatowe* nie do końca odpowiadają sposobowi finansowania szkolnictwa na Litwie, więc w języku polskim potrzebny jest nowy termin do opisanie rzeczywistości litewskiej. W prasie używane jest jednak niepoprawne zdrobnienie **koszyczek ucznia*. Takie regionalne zdrobnienie jest nieuzasadnione, nawet jeśli ów *koszyk ucznia* jest naprawdę mały.

W zakresie innowacji frazeologicznych obserwujemy kontaminacje wyrażeń, które powstały w wyniku zaburzeń semantyczno-strukturalnych pod wpływem języka litewskiego i rosyjskiego. **Innowacje kontaminujące** polegają na połączeniu części dwóch poprawnych związków frazeologicznych w jeden niepoprawny. Ujawniają się one w sytuacji wypowiedzi oficjalnej w języku wykształconych osób sprawnie posługujących się polszczyzną, np.: **dom wielomieszkaniowy* ‘blok mieszkalny, blok wielopiętrowy, dom mieszkalny’ z lit. *daugiabutis namas* (np. **Prośbę o włączenie ogrzewania muszą przedstawić dla administratora domu wielomieszkaniowego*). Barbara Krucka (1997: 63) pisze, że błędy wynikające z wpływu języka rosyjskiego najczęściej powstają w wypadku istnienia ekwiwalencji częściowej między odpowiednimi frazeologizmami polskimi i rosyjskimi, np. **leżć nie w swoje sprawy* ‘wtrącać się w nieswoje sprawy’ (np. *Przewodniczący Sejmu Artūras Paulauskas (...) lezie nie w swoje sprawy*).

Frazeologizmy z rusycyzmami znane są w języku ogólnopolskim, zawierają bowiem zapożyczenia, które uzyskały aprobatę normatywną, np. *ciut, ciut; dla draki; czegoś jest na pudy, mieć czegoś na pudy, nudy na pudy; pójść w żołdacy; toczka w toczkę; i wsio!, wsio ryba; dać/zrobić komuś wygawor, dostać od kogoś wygawor*. Frazeologiczne wyrażenie *ciut ciut* pochodzenia rosyjskiego jest jednak nadużywane w znaczeniu przysłówków polskich: *odrobinę, nieco, bardzo mało*, np. *Nalej mi ciut ciut* ‘nalej mi bardzo mało, troszeczkę’. Podobnie nadużywany jest ekspresywny frazeologizm: *i wsio!*, np. *Zrobione i wsio!* Frazeologizm *i wsio* ‘koniec, finał, już po wszystkim, skończyło się’ wpleciony do języka polskiego zabawnie brzmi w hasle reklamowym w telewizji polskiej, mniej zabawnie, gdy używamy go na co dzień w znaczeniu ‘wszystko’, np. *zjadłam wsio, przeczytałam wsio, zabrałam wsio*. Nadużywanie zapożyczenia w żartach sprzyja powstawaniu błędów językowych. Również metafory nieuzasadnione funkcjonalnie należy zakwalifikować do błędów frazeologicznych, np.: *narąbany w bańkę* ‘pijany jak bela, narąbany jak bela’: *Narąbani w bańkę uczniowie szkół*.

Większość używanych na Litwie frazeologizmów z rusycyzmami jest nienormatywna. Zdarza się, że z języka rosyjskiego są kalkowane całe hasła: **Sporim, kto pierwszy!* O co tu chodzi? Tak dzieci mówią w sytuacji, kiedy chcą się ścigać. Dlaczego nie powiedzą: *Założymy się, który z nas pierwszy będzie na mecie*. Przypuszczam, że w ich odczuciu takie zdanie brzmi zbyt oficjalnie. Należy stwierdzić, że w języku młodzieży brakuje zwykłego czasownika: *ścigajmy się!* W tym samym znaczeniu ‘ścigajmy się!’ używana jest od dawna kalka z języka rosyjskiego: **kto pierwszy?* Podobne wyrażenie polskie ma szersze znaczenie: *kto pierwszy, ten lepszy*, czyli ‘ten, kto szybciej coś zrobi lub gdzieś dotrze, osiągnie więcej’.

**Jak raz* jest to wyrażenie przetłumaczone z języka rosyjskiego, używane zamiast polskiej partykuły *akurat*, np. *akurat przyjechał, właśnie przyjechał* (nie: **jak raz przyjechał*). Sformułowanie **podejmij trąbkę* zawiera kalkę semantyczną z języka rosyjskiego, ponieważ w polszczyźnie *trąbka* ‘dęty, blaszany instrument muzyczny’ służy do grania. Używajmy zwrotu frazeologicznego: *odebrać telefon*, które znaczy ‘podnieść słuchawkę dzwoniącego telefonu i wysłuchać przekazywanej wiadomości’. Można *odkładać, odłożyć słuchawkę telefoniczną*, tj. zakończyć rozmowę telefoniczną (nie: **położyć telefon*). Położyć telefon możemy na stole, natomiast w znaczeniu ‘skończyć rozmowę telefoniczną’ mówimy: *kłaść, odkładać słuchawkę* (nie: **łożyć słuchawkę*). Zwrot **patrzeć telewizor* możemy zrozumieć jako *patrzeć w telewizor*, czyli ‘gapić się w telewizor, nic nie rozumiejąc’. Po wiemy wówczas: *Siedzę przed telewizorem, patrzę w telewizor i nic nie rozumiem*. Jeśli oglądamy ze zrozumieniem różne programy, mówimy: *lubię oglądać lub obejrzyć telewizję*.

W języku mówionym nadal dużo jest rusycyzmów frazemowych, np. **idzie deszcz* ‘pada deszcz’, **podać na rozwód* ‘wystąpić o rozwód’, terminy, np. **duchowy orkiester* ‘orkiestra dęta’, **park autobusowy* ‘zajezdnia’, **postąpić na uniwersytet* ‘dostać się na studia’, **napieczętować na komputerze* ‘napisać na komputerze’. Stanowią one duży zbiór jednostek językowych o większym stopniu stałości, przez mówiących odtwarzanych najczęściej w takiej właśnie formie i znaczeniu.

Zapamiętajmy, nie można zmieniać składu słownego frazeologizmów. Frazeologizmy, tak jak poszczególne wyrazy, są utrwalone w normie w określonej postaci, nie można ich dosłownie tłumaczyć na inny język, ponieważ powstają wówczas błędy strukturalne i semantyczne kalki frazeologiczne.

9.3. Zestaw najczęściej występujących interferencyjnych błędów frazeologicznych:

- *a wszystko równo* ‘mimo wszystko’;
- *biegać na wyprzódki* ‘ścigać się’;
- *bilet przejazdowy* ‘bilet miesięczny’;
- *być w długu przed kimś* ‘mieć dług (wobec kogoś)’;
- *ciut ciut* ‘odrobinę, nieco, bardzo mało’;
- *co z tobą* ‘co ci jest’;
- *duchowy orkiester* ‘orkiestra dęta’;
- *durzyć komuś głowę* ‘zaprzątać kogoś czymś niepotrzebnie, zawracać komuś głowę’;
- *grupa dnia przedłużonego* ‘uczestnicy pozalekcyjnych zajęć świetlicowych’;
- *i wsio* ‘koniec, finał, już po wszystkim, skończyło się’;
- *idzie deszcz* ‘pada deszcz’;
- *jak raz* ‘akurat’;
- *jaka mucha cię ukąsiła* ‘co cię ugryzło?’;
- *kąsać sobie łokcie* ‘pluć sobie w brodę’;
- *koniec końców* ‘ostatecznie’;
- *kręcić komuś głowę* ‘zawracać komuś głowę’;
- *kto pierwszy!* ‘ścigajmy się!’;
- *łać jak z wiadra* ‘łać jak z cebra’;
- *na łbie ma to ktoś napisane* ‘ktoś ma to wypisane na czole’;
- *napieczętować na komputerze* ‘napisać na komputerze’;
- *ni be ni me ni kukareku* ‘milczy, bo nic nie rozumie’;
- *okrągła sierota* ‘sierota, dziecko bez ojca i matki’;
- *park autobusowy* ‘zajezdnia autobusowa’;
- *patrzeć telewizor* ‘oglądać telewizję’;
- *po cichutku* ‘powoli, spokojnie’ (np. **pracuj po cichutku, aż wszystko zrobisz*);
- *po mojemu* ‘moim zdaniem, według mnie’ (np. **po mojemu, trzeba zaczynać*);
- *po możliwości* ‘w miarę możliwości’;
- *podać na rozwód* ‘wystąpić o rozwód’;
- *podjąć trąbkę* ‘odebrać telefon’;

*pojechać na przyrodę 'wybrać się za miasto';
 *położyć telefon 'odłożyć słuchawkę';
 *postawić kogoś w kąt 'postawić do kąta';
 *postąpić na studia 'dostać się na studia';
 *prowadzić siebie 'zachowywać się';
 *przeczytać morały 'prawić komuś morały';
 *siadać na głowę 'wejść komuś na głowę' (np. *uczniowie jej na głowę siadają);
 *skryty w sobie 'zamknięty w sobie';
 *sporim, kto ... 'założmy się';
 *stanąć na kolano 'klęknąć';
 *telefon mobilny 'telefon komórkowy';
 *w gardle komuś stoi 'stoi kością w gardle';
 *wsio ryba 'to samo';
 *wstawiać mozgi 'moralizować, pouczać';
 *zachodzić komuś '(o gniewie, złym humorze) napadać';
 *zajmować się sportem 'uprawiać sport';
 *zawieść samochód 'uruchomić samochód';
 *ze świętem 'życzenia z okazji świąt';
 *zebranie rodzicielskie 'zebranie rodziców, wywiadówka'.

ZADANIA:

1. Na podstawie wstępu do WSF proszę wypisać podstawowe klasyfikacje frazeologizmów (frazy, zwroty, wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające, wskaźniki frazeologiczne; związki stałe, związki łączliwe i związki luźne; wyrażenia, zwroty i frazy).

2. Proszę podać, do jakich typów według klasyfikacji funkcjonalnej A.M. Lewickiego należą poniższe frazeologizmy i frazemy:

Zbijać bąki; do wesela się zagoi; całą gębą; chcąc nie chcąc; pieskie życie; cisza jak makiem zasiał; krótko i węzłowato; pies ogrodnika; stary wróbel; salomonowy wyrok; chodzić jak błędna owca; zejść na psy; na rzecz czegoś; w oparciu o coś; każda pliszka swój ogonek chwali; wprost przeciwnie; do bani; kukułcze jajo; janusowe oblicze; dać komuś czarną polewkę.

3. Proszę uzupełnić podane związki frazeologiczne, dopisując odpowiednio brakujące człony. Proszę je podzielić według klasyfikacji tradycyjnej Stanisława Skorupki.

- a) uniżyć się przed kimś – padać na.....;
- b) czyjaś słaba strona –Achillesa;
- c) próżnować – leżeć do góry.....;

- d) nie dorównywać komuś – nie dorastać komuś do.....;
- e) żałować po niewczasie – pluć sobie w.....;
- f) lekceważyć kogoś lub coś – mieć w.....;
- g) ktoś się boi –się pod nim uginają;
- h) uśmiechać się dyskretnie – uśmiechać się pod
- i) nie dawać komuś spokoju, chodząc za nim – deptać komuś po.....

4. Proszę wytłumaczyć znaczenie frazeologizmów. W razie wątpliwości proszę sięgnąć do słownika frazeologicznego.

1) coś spłynęło jak woda po kaczce; 2) drzeć z kimś koty; 3) kupować kota w worku; 4) kocie łby; 5) zjeść konia z kopytami; 6) końskie zdrowie; 7) zrobić kogoś w konia; 8) koń trojański; 9) zapędzić kogoś w kozi róg; 10) kozioł ofiarny; 11) mieć węża w kieszeni; 12) krokodyle łzy; 13) biały kruk; 13) wyglądać jak strach na wróble; 14) szczwany lis; 15) lwia część; 16) podrzucić komuś kukułcze jajo; 17) przyssać się jak pijawka; 18) mól książkowy; 19) ślimacze tempo; 20) mrówcza praca; 21) wybiera się jak sójka za morze; 22) chować jak struś głowę w piasek; 23) czuć się jak ryba w wodzie; 24) patrzeć jak cielę na namalowane wrota; 25) pieskie życie; 26) psia pogoda; 27) coś schodzi na psy; 28) wieszać na kimś psy; 29) sokoli wzrok; 30) pchli targ; 31) dzielić skórę na niedźwiedziu; 32) niedźwiedzia przysługa; 33) zachowywać się jak słoń w składzie porcelany; 34) słoń nadepnął komuś na ucho; 35) siedzieć jak mysz pod miotłą; 36) być biednym jak mysz kościelna.

5. Na podstawie poniższych przykładów proszę wskazać historyczne i współczesne źródła frazeologizmów.

- a) Kości zostały rzucone; szkoda czasu i atlasu;
- b) Salomonowy wyrok, zakazany owoc, niewierny Tomasz, wdowi grosz;
- c) Walka z wiatrakami; coś trafia pod strzechy, ktoś coś między bajki włożył;
- d) Wielki jak dąb, groch z kapustą;
- e) Pleść jak Piekarski na mękach, wyjść jak Zabłocki na mydle.

6. Proszę zastąpić peryfrazy właściwymi rzeczownikami.

- a) twórca „Pana Tadeusza” –, b) polska laureatka Nagrody Nobla –,
- c) król zwierząt –, d) gród Gedymina –

7. Proszę uzupełnić przysłowia:

- a) Jedna jaskółka wiosny; b) Tak krawiec kraje; c) Panu Bogu świeczkę.....;
- d) Na bezrybiu; e) Czym skorupka za młodu nasiąknie.....; f) Łaska pańska;
- g) Przyganiał kocioł garnkowi; h) Nie dla psa kiełbasa; i) Człowiek strzela

8. Proszę ułożyć frazy oznaczające początek lub narastanie emocji oraz jej osłabienie lub zanikanie.

- a) *wywołać, spotęgować, wzbudzić, zasiać, podsycić, nawiązać, stwarzać, obudzić, pogłębić, szerzyć;*
 b) *osłabić, zlikwidować, odebrać, zabić, nasycić, ugasić, przewyciężyć, łagodzić, zerwać, zatruć, roz-
 wiać, stłumić, uśpić, rozproszyć, opanować*

apetyt, głód, pragnienie, chęć, niechęć, wstręt, nienawiść, przyjaźń, zaufanie, nadzieję, złudzenia, wrażliwość, ból, czujność, podejrzenie, ciekawość, zainteresowanie, zamiłowanie, uwagę, wdzięczność, panikę.

9. Proszę dopasować odpowiedniki frazeologiczne w języku polskim i litewskim:

Bronić się rękami i nogami; bujać w obłokach; siedzieć pod pantoflem; jak szalony; kozioł ofiarny; pękać ze śmiechu; płec piękna; uparty jak osioł; wstać lewą nogą; zaciskać pasa, wyjątki potwierdzają regułę.

Atpirkimo ožys; plyšti juokais; gintis visomis keturiomis; ne ta koja iš lovos išlipti; užsispyręs kaip ožys; skrajoti padebesiais; būti po padu; kaip patrakęs; dailioji lytis; susiveržti diržus, nėra taisyklės be išimties.

10. Proszę uzupełnić porównania, np. *uparty jak osioł*.

- a)jak koń; b)jak ryba; c)jak rydz; d)jak palec; f)
 jak pies; g)jak cytryna; h)jak święty turecki; i)jak miód; j)jak
 Salomon; k) jak Krezus.

11. Proszę uzupełnić wyrażenia i zwroty nazwami narodowości lub przymiotnikami od nich utworzonymi.

- a) Kochajmy się jak bracia, liczymy się jak; b) Nie udawaj c); Goły jak święty
; d) Ryba po; e) Pierogi; f) Dla towarzystwa dał się powiesić;
 g)mur h)ciemności, i)ziele; j) Kawa po; k) Barszcz;
 l) Siedzieć po; ł) Orzech; m) Ciasto; n) Złapał Kozak, a
za łeb trzyma.

12. Proszę wytłumaczyć znaczenie pogrupowanych frazeologizmów.

- a) *komuś włosy stają dęba, skóra na kimś cierpnie, mrowie kogoś przechodzi, ktoś ma duszę na ramieniu;*
 b) *ktoś ma złote serce, kogoś do rany przyłóż, ktoś muchy nie skrzywdzi;*
 c) *ktoś ma serce z kamienia, ktoś jest zepsuty do szpiku kości, ktoś rodzonego ojca by sprzedał;*
 d) *ktoś odda komuś ostatnią koszulę, ktoś dałby sobie za kogoś rękę uciąć, ktoś poszedłby za kimś w ogień;*
 e) *ktoś rozpycha się łokciami, ktoś idzie po trupach do celu;*
 f) *ktoś ma za długi język, ktoś wylewa pomyje komuś na głowę, ktoś goni z językiem do kogoś.*

13. Proszę uzupełnić podane zwroty, wpisując odpowiednie czasowniki grać lub bawić się.

- a) w piłkę nożną; b) w szachy; c) jak kot z myszą; d) lalkami;
e) rolę; f) w chowanego.

14. W podanych wyrażeniach proszę wykreślić zbędne wyrazy.

w miesiącu lipcu; okres czasu; najlepiej sprzedający się bestseller; fakty autentyczne; spadać w dół; skręcić w bok; cofać do tyłu; akwen wodny; bardziej częstszy; wrócić z powrotem; nadal kontynuować; poprawić się na lepsze; potencjalne możliwości; przychylna akceptacja; kłopotliwe trudności; pełny komplet; unikatowy wyjątek; utarta reguła; fundamentalna baza; ostatni łabędzi śpiew; flora i szata roślinna; ekstremalnie niezawodny; wzajemna współzależność; drobny detal.

15. Proszę wykreślić nieprawne odpowiedzi.

- a) O kimś, kto znikł bez śladu, mówisz:
przepadł jak kamień w wodę / przepadł jak do wody
- b) O kimś, kto jest niespokojny, niecierpliwi się, mówisz:
siedzi jak na igłach / siedzi jak na szpilkach
- c) O kimś, kto siedzi długo, wytrwale, mówisz:
siedzi krukiem / siedzi kamieniem
- d) O kimś, kto bardzo wprawnie i łatwo kłamie, mówisz:
kłamie jak z nut / kłamie i nie czerwieni się
- e) Jeśli ktoś nie ma parasola, gdy pada deszcz, to potem:
wygląda jak mokra kura / wygląda jak zmokła kura
- f) Jeśli coś jest ci obojętne, mówisz:
mnie jest wszystko równo / mnie jest wszystko jedno
- g) Gdy coś jest już nieaktualne, spóźnione, mówisz:
łyżka po obiedzie / musztarda po obiedzie
- h) O matce, która ma dzieci, troszczy się o nie, pielęgnuje je, mówisz:
hoduje dzieci / wychowuje dzieci
- i) O kimś, kto nie umie dochować tajemnicy, mówisz:
ma za długi język / miele językiem
- j) O kimś, kto dochował twojej tajemnicy, mówisz:
milczał jak grób / zapomniał języka w gębie
- k) O kimś, kto okazuje swoje niezadowolenie, grymasi, mówisz:
kręci nosem / zadziera nosa
- l) Na widok ulewy za oknem mówisz:
leje jak z wiadra / leje jak z cebra
- m) O kimś, kto popełnił samobójstwo, mówisz:
nałożył na siebie rękę / odebrał sobie życie
- n) O kimś, kto jest zadbany, bardzo dobrze wygląda, mówisz:
patrzy za sobą / dba o siebie

16. Proszę wytłumaczyć mechanizm i powody użycia w haśle reklamowym innowacji frazeologicznych.

Zachowaj twarz (podkład do twarzy); *Chudnij z głową* (tabletki na odchudzanie); *Bo włosy powinny znać swoje miejsce* (rekl. żelu do włosów); *Sos dla smaku – czas dla ciebie* (Winiary); *Biust na medal* (kosmetyki z firmy Eris); *W zdrowym ciele zdrowy duch. I chuch* (syrop Klosterfrau); *Bądź w siódmym niebie!* (rekl. czekolady); *Postaw wszystko na głowie* (rekl. żelu do włosów).

17. Proszę poprawić błędy frazeologiczne w zdaniach:

Ogarnęła go ciemna rozpacz. Człowiekowi ręce i nogi opadają, kiedy dostrzeżga taki bałagan. Obejrzała go od stóp do głowy. Będziesz tam bezpieczny, jak to się mówi, włos ci z głowy nie spadnie. Jest mi wszystko równo, czy mój chłopak kupi mi prezent.

18. Proszę ułożyć zdania z poniższymi frazeologizmami:

Pi razy oko; mieć muchy w nosie; poczuć pismo nosem; ząb czasu; dać nogę; stawić czoło; bielmo komuś spadło z oczu; siedzieć mocno w siodle; siedzieć jak na szpilkach; siedzieć jak na tureckim kazaniu.

10. Etykieta językowa

Pojęcie etykiety, formy adresatywne, tytułowanie, regionalne osobliwości grzecznościowych aktów mowy.

Lektury: Marcjanik 2007; Marcjanik 2001: 281–291; NSPP (hasło „Formy grzecznościowe”).

10.1. Pojęcie etykiety językowej

Etykieta językowa jest częścią etykiety ogólnej, są to środki językowe, którymi się posługujemy nie tylko po to, by przekazać informację, lecz także, by wyrazić uczucia, nastroje lub stosunek do odbiorcy. Dobór odpowiednich środków językowych sprawia, że wypowiedź uznajemy za grzeczną lub niegrzeczną. Polska etykieta wyjątkową wagę przywiązuje do przestrzegania dystansu istniejącego między partnerami. Zwroćenie się na przykład do przełożonego w takiej formie, jak do kolegi, jest dużym uchybieniem.

Wszystkie wyrażenia językowe pełniące funkcję grzecznościową dzielą się zasadniczo na dwa typy. Do pierwszego należą wszystkie autonomiczne akty grzecznościowe etykiety polskiej: podziękowania, powitania, pożegnania, przeproszenia, życzenia, pozdrowienia, gratulacje, kondolencje, toasty, przedstawianie się, dedykacje (Marcjanik 1992: 28), które stanowią wyrażenia o mocy predykatywnej, do drugiego – wyrażenia językowe uznawane za grzecznościowe, stanowiące jedynie obudowę innych aktów. Należą do nich przede wszystkim formy adresatywne, występujące w różnych kontekstach. Oba typy wyrażen są narażone na kalki strukturalno-semantyczne z innych języków.

W języku polskim wyrazów *pan*, *pani* używa się w następujących sytuacjach:

- a) jako zaimka grzecznościowego przy zwracaniu się do osób dorosłych, do których nie mówimy po imieniu, np.: *Czy pani widziała to przedstawienie?*;
- b) przed nazwiskiem, imieniem lub tytułem, w tekstach dotyczących osób trzecich (zwłaszcza w ich obecności), z którymi jesteśmy na stopie oficjalnej; całe wyrażenie zastępuje wtedy odpowiednie formy zaimka osobowego *on*, *ona*, np.: „Zgadzam się z tym, co powiedział pan Lewandowski” (nie: **co on powiedział*) (NSPP).

Zaimek osobowy liczby mnogiej *wy* może być używany w wypowiedziach kierowanych do dzieci, a do dwóch lub więcej dorosłych tylko wtedy, gdy każdemu z nich mówimy po imieniu lub do tych, z którymi jesteśmy dość zżyci, a są od nas wyraźnie młodszy. W pozostałych sytuacjach forma *wy* uchodzi za poufałą, niezbyt grzeczną i powinna być zastąpiona przez wyrazy *panie*, *panowie*, *państwo*. Przede wszystkim należy podkreślić, że w języku polskim wartość semantyczna tej formy jest inna niż rosyjskiego *wy*, mimo formalnego, strukturalnego czy nawet funkcjonalnego podobieństwa między nimi. Rosyjska forma *wy* pełni funkcję zaimka grzecznościowego i jest skierowana do kogoś obcego lub dorosłego, z którym nie jest się w bliskich stosunkach.

Do każdej osoby dorosłej, z wyjątkiem duchownych, można się zwrócić *proszę pani, proszę pana*. Wyrazy *pani* i *pan* powinny być w tym zwrocie użyte w dopełniaczu, nie zaś w bierniku; często spotykana forma *proszę panią* jest błędna w funkcji adresatywnej (**Proszę panią, która godzina*, popr. *Proszę pani*), natomiast poprawna wtedy, gdy zapowiada konkretną prośbę (występuje wówczas w funkcji dopełnienia), np.: *Proszę panią o podanie adresu*.

Kiedy jesteśmy z kimś w stosunkach niezbyt oficjalnych, możemy w formach adresatywnych łączyć wyrazy *pani, pan* z imieniem tej osoby w wołaczu: „Pani Barbaro”, „Panie Andrzeju”. W tabeli 1 przedstawiam odmianę form *pan, pani, państwo*:

Tabela 1. Odmiana form *pan, pani, państwo*

M. kto?	pani	pan	dwie panie	dwóch panów / dwaj panowie	szanowni państwo
D. kogo?	pani	pana	dwóch pań	dwóch panów	szanownych państwa
C. komu?	pani	panu	dwom/ dwu paniom	dwom/ dwu panom	szanownym państwu
B. kogo?	panią	pana	dwie panie	dwóch panów	szanownych państwa
N. kim?	panią	panem	dwie paniami	dwoma panami	z szanownymi państwem
Msc. o kim?	o pani	o panu	o dwóch paniach	o dwóch panach	o szanownych państwu
W.	pani!	panie!	panie!	panowie!	szanowni państwo!

10.2. Tytułowanie

Studenci do wykładowców powinni się zwracać, używając ich tytułów naukowych: *doktor, profesor*, np. *Panie Profesorze!, Pani Doktor!* Do osoby noszącej tytuł doktora habilitowanego (dr hab.) zwracamy się również *Panie Profesorze*. W stosunkach oficjalnych używane są tytuły służbowe, związane z piastowanym stanowiskiem: *minister, premier, dyrektor* itp. Do nich oraz do ich zastępców mówimy: *Panie Ministrze, Panie Premierze, Panie Dyrektorze* (nie: **Panie Wicedyrektorze, *Panie Zastępco Dyrektora* itp.). Do byłego dyrektora czy eksministra honorowo można się zwracać *Panie Dyrektorze czy Panie Ministrze*. Wyjątek stanowi tytuł prezydenta (głowy państwa), do którego dożywotnio zwracamy się *Panie Prezydencie*.

W użyciu są następujące tytuły kurtuazyjne: a) **Wasza Ekscelencjo!** – w stosunku do głowy państwa, premiera, ministra, ambasadora oraz biskupa i arcybiskupa, np. *Spotkanie zaszczyliła Jej Ekscelencja Urszula Doroszevska*. W sytuacjach mniej oficjalnych powiemy, np. *Panie Prezydencie, Panie Ministrze, Księżę Biskupie, Księżę Arcybiskupie*; b) **Wasza Eminencjo!** – w stosunku do kardynała, np. *Witamy Jego Eminencję Księdza Kardynała Stanisława*, c) **Wasza Magnificencjo!** – do rektora wyższej uczelni, ale tytułu używamy tylko w sytuacjach bardzo oficjalnych, np. *Wasza Magnificencjo, Szanowny Panie Rektorze!*

W korespondencji powinno się zawsze pisać wyrazy *pan, pani, państwo* oraz zaimki *wy, twój, wasz* wielką literą. Piszący wyraża w ten sposób szacunek wobec osoby, do której się zwraca, np.: *Szanowna Pani Profesor; Kochani Państwo Młodzi, przesyłamy Wam życzenia szczęścia na nowej drodze życia*.

10.3. Językowa grzeczność wileńska

Elżbieta Janus (2009: 53) dostrzega, że wyrażenia językowe związane z honoryfikatywnością są tak głęboko zrośnięte ze zwyczajami językowymi danego terenu, że pozostają w użyciu nawet tych, którzy na co dzień posługują się normą ogólnopolską. Wśród gramatycznych wykładników honoryfikatywności badaczka wyróżniła w polszczyźnie wileńskiej tzw. zero godnościowe, czyli samodzielną trzecioosobową formę czasownika bez zaimka grzecznościowego *pan, pani*, np: *Może otworzy okna?* (Janus, Orszewska 1999: 137) oraz grzecznościowy bezokolicznik. Dziś forma z bezokolicznikiem w języku ogólnopolskim zaznacza skrajny dystans, rozkaz lub zakaz (np. *Nie deptać trawników!*) natomiast w gwarze wileńskiej oznacza grzeczną prośbę, np. *Pani Ela, poczekać; Pani Ela, usiąść*. Przytoczone przykłady są charakterystyczne dla próśb wyrażonych ustnie w odniesieniu do osób starszych.

W języku młodej generacji odbija się również ogólna tendencja do upraszczania modelu grzeczności, czego przejawem jest szerzenie się w funkcji adresatywnej performatywu *przepraszam* w relacjach instytucjonalnych, gdy należałoby użyć odpowiedniego tytułu, lub opuszczanie przy tytule wyrazu *pan, pani* na wzór litewskiego sposobu zwracania się, np. *Przepraszam, czy dyrektor pozwoliłby mi odbyć praktykę w szkole* (Masojć 2014: 204–208). Upraszczenie etykiety językowej ujawnia się również w nietypowym dla kulturolektu (termin Małgorzaty Marcjanik 2008a: 71) polskiego skracanie dystansu w wypowiedzi skierowanej do dyrektora, np. *Dzień dobry! Panie Kazimierzu* (zamiast *Panie Dyrektorze*), czy *mogłabym pana prosić...* (Masojć 2014: 209). Osobliwością jest użycie wyrazu *nauczycielka* (zamiast *pani*) w funkcji honoryfikatywnej, np. **Uczniami opiekowały się nauczycielki A.N. i B.N.* Wyraz *nauczycielka* został tu użyty zgodnie ze zwyczajem przyjętym w języku litewskim.

Kolejne problemy dotyczą takich grzecznościowych aktów mowy, jak życzenia i pozdrowienia. W języku Polaków litewskich występuje kalka strukturalno-semantyczna **pozdrowiać kogoś z czymś* (ros. *поздравлять кого с чем*; lit. *sveikinti* ‘pozdrowiać; witać; gratulować czego’) oraz nietypowa konstrukcja aktu życzeń. Wyraz „pozdrowić” w języku polskim, rosyjskim i litewskim etymologicznie jest związany z życzeniami zdrowia. W etymologicznych słownikach języka rosyjskiego zanotowano znaczenie *поздравлять* ‘dosłownie: życzyć komuś zdrowia’.

We współczesnej ogólnopolskiej etykiecie struktura aktu życzeń nie zawiera inicjalnego czasownika *pozdrowiam*. Po polsku akt życzenia wyrażany jest formułą *składam życzenia, życzę ci* (*czegoś z jakiejś okazji*). Przed tą formułą może wystąpić akt zwracania się do adresata *Droga Moniko!; Szanowna Pani*, natomiast aktu życzeń nie poprzedza inny akt powitania w postaci pozdrowień. Możliwość złożenia życzeń i pozdrowień w jednym zdaniu po polsku istnieje, lecz jest realizacją sytuacyjną życzeń napisanych w liście, np. kiedy przesyłamy jednocześnie życzenia i pozdrowienia. „Pozdrowienia” jako ‘wyrazy pamięci’ w tym kontekście nie stanowią inicjalnego aktu i nie poprzedzają życzeń, a jedynie zamykają akt wypowiedzi formułą typową dla zakończenia listu, np. *Pozdrawiam serdecznie*.

W języku litewskim Giedrė Čepaitienė (2007: 221–240) opisuje pozdrowienia i życzenia jako osobne akty mowy, jednak po litewsku, podobnie jak po rosyjsku, akt życzeń wymaga dwóch czasowników, które występują w połączeniu spójnikowym *i*, np. *sveikinu ir linkiu*. Najbardziej charakterystyczne rosyjskie życzenia mają strukturę również złożoną z czasowników *поздравлять* i

желать, np. ros. *я тебя поздравляю с днем рождения и желаю счастья и добра* (pol. ‘Z okazji dnia urodzin składam Ci najserdeczniejsze życzenia szczęścia i wszelkiego dobra’). Autorka litewskiego opracowania grzecznościowych aktów mowy w języku litewskim zaznacza, że akt życzeń jest wyrażany również rzeczownikami *linkėjimai nuo...*; *linkėjimus siunčia...* (Čepaitienė 2007: 234). Ów litewski rzeczownik w zależności od kontekstu po polsku tłumaczylibyśmy jako ‘1. pozdrowienia, 2. życzenia’, por. *Priimkite ir Irutės linkėjimus, ji dažnai Jus prisimena; Priimkite kartu linkėjimus viso gero ateinantiems metams* (Čepaitienė 2007: 235) (pol. ‘Niech Pani przyjmie pozdrowienia również od Irenki, która często Panią wspomina; Proszę przyjąć życzenia wszystkiego najlepszego w nadchodzącym roku’).

Z analizy treści formuły życzenia (**pozdrawiać z czymś*) wynika, że Polacy na Wileńszczyźnie stosują ją również w sytuacjach, w których w kulturze polskiej nie składa się życzeń. W Polsce nie składa się życzeń uczniom i nauczycielom przychodzącym do szkoły na początku roku szkolnego w formie: *Z 1 września!* ‘witamy’, por. ros. *С 1 сентября*. Po litewsku tego dnia uczniowie wyrażają życzenia frazą *Su rugsejo 1-ąją!* wymawianą podczas wręczania kwiatów nauczycielom. W Polsce Międzynarodowy Dzień Kobiet nie jest uroczyście obchodzony na wzór rosyjskiego Święta 8 Marca. Na Litwie oficjalnie uznano je za święto sowieckie, lecz panie (również w szkole) nadal w tym dniu dostają tulipany, którym towarzyszy formułka życzeń *Z 8 Marca!* ‘zyczenia z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet’ (ros. *С 8 марта*). Kulturolekt wileński przejął omawiane formy z języka rosyjskiego, wspiera je język litewski, w którym są używane wymiennie z lit. *sveikinimai kovo 8-osios proga* ‘zyczenia z okazji 8 Marca’ (por. Geben 2017b: 87–88).

Kolejnym przykładem jest napis *Z Dniem Nauczyciela* na plakacie umieszczonym w budynku szkolnym oraz życzenia *Z Nowym Rokiem!* ‘1. Wesołych Świąt; 2. Do siego roku!; 3. Szczęśliwego Nowego Roku!’, które się wypowiada podczas nocy sylwestrowej i w pierwszych dniach po Sylwestrze (por. Geben 2003: 152; Mędelska 2000: 562). Takie struktury są bardzo rozpowszechnione w odmianie ustnej, jednak nie odpowiadają one normie języka polskiego.

Czy można zaakceptować pewne trwałe zmiany wzorów etykietalnych aktów mowy w kulturolektie Polaków wileńskich? „Etykieta językowa jest zawsze pochodną relacji społecznych” (Marcjanik 2008b: 93), które zgodnie z dyskursem litewskim są nastawione na skracanie dystansu, np. użycie przez studentów zwrotu *pani Kingo*, zamiast *pani doktor*, jednak zebrane formy *pozdrawiam z Nowym Rokiem, z 8 Marca, z 1 Września* sugerują, że zmiany dotyczą nie tylko poziomu językowego i wymagają zastanowienia się nad tradycją i przynależnością kulturową użytkowników.

Elżbieta Janus (2009) zwróciła uwagę na akty grzecznościowe powitań i pożegnań powstające pod wpływem języka litewskiego, np. *No, pani Ela, szczęśliwie* (lit. *laimingai!* ‘powodzenia’), oraz języka rosyjskiego, np. *Wszystkiego najlepszego życzę* (ros. *всего хорошего, всего самого лучшего*) ‘do widzenia’. Interferencje w tym zakresie ujawniają się obecnie w formie pisanej w kontakcie wirtualnym, który naśladuje rozmowę, jednak wymaga pewnych utrwalonych zwrotów grzecznościowych w rozpoczęciu i zakończeniu listu.

E-maile pisane w sytuacji półoficjalnego kontaktu między nauczycielami a uczniami zawierają typowe zwroty upowszechniane przez język litewski w listach elektronicznych, np. *Dzień dobry* (lit. *Laba diena*, pol. *Witam*); *Dobrego dnia* (lit. *Geros dienos*, pol. *Pozdrawiam*); *Do spotkania* (lit. *Iki*, pol. *Pozdrawiam*). Powitanie *Dzień dobry* w mailach w Polsce jest interpretowane jako forma oralizacji tekstu i dążność do zbliżenia go do bezpośredniego dialogu (Naruszewicz-

-Duchlińska 2014: 124), jednak w mailach stosowanych przez młodych Polaków mieszkających na Litwie jest odbiciem litewskich reguł grzecznościowych. Uczeń lub student odpisujący na oficjalnego maila od starszej osoby bez względu na to, jakiej formy powitalnej użyła ta osoba w stosunku do niego, w swoim mailu powinien zwrócić się *Szanowna Pani, Szanowny Panie*, w zakończeniu zaś dodać oficjalną formułkę *Z poważaniem*.

ZADANIA:

1. Proszę uzupełnić zdania wyrazami *pan, pani* w odpowiednim przypadku i liczbie:

- Widziałem siedzące na ławce i stojących obok.
- Lubię tych, którzy siedzą obok mnie.
- Patrzę na, które wchodzi do sklepu.
- Wszystko zawdzięczam tym, którzy mnie poparli i tym, które pomagały mi cały czas.
- Byłem na wycieczce z i
- Rozmyślałem często o tych, których spotkałem rok temu i o tych, które poznałem miesiąc temu.
- Ci.....są bardzo sympatyczni, również i te są wyjątkowo miłe.
- Ciobserwowali mnie od dłuższego czasu.
- Tepatrzyły na mnie podejrzliwie.
- Nie znam tych, natomiast te znam bardzo dobrze.

2. Proszę użyć rzeczownika *państwo* w odpowiednim przypadku.

- Na dyrektora czekająIwanowowie z Moskwy.
- Niestety, w umowie nie przewidziano dodatkowego ubezpieczenia.
- Chcemy zaproponować korzystne warunki współpracy.
- Witamy w naszym biurze.
- Chciałbym omówić z warunki korzystania ze sprzętu.
- Rozmawialiśmy o Nowakach i ich problemach.

3. Proszę zamienić podane zdania na uprzejme prośby skierowane do Państwa.

Wzór: *Czy mogliby państwo/ czy zechcieliby państwo zjeść lunch razem z nami?*

- Sprawdźcie to w słowniku.
- Przestańcie palić.
- Zamknijcie drzwi.
- Siadajcie, chcę o czymś porozmawiać.
- Idźcie prosto, a potem w prawo.
- Zabierzcie mnie swoim samochodem do domu.

4. Proszę zamienić zdania-polecenia na uprzejme prośby skierowane do kolegi (proszę zastosować w nich tryb przypuszczający). Wzór: Poszłabyś ze mną do kina?

- a) Szybko napisz odpowiedź.
- b) Wytrzymaj nogi.
- c) Zaproś mnie do tańca.
- d) Zostaw mnie w spokoju!
- e) Zawieź na wieś leki i ubrania.
- f) Zanieś list na pocztę.

5. Proszę ponumerować zdania od najmniej grzecznego rozkazu do najbardziej grzecznej prośby. Zroszę wykreślić zdania zawierające błędy.

- a) Czy może pani nie wycierać z tablicy?
- b) Czy mogłaby pani jeszcze nie wycierać z tablicy?
- c) Proszę, niech pani jeszcze nie wyciera z tablicy.
- d) Proszę pani, nie wycierać z tablicy.
- e) Proszę pani, proszę nie wycierać z tablicy.
- f) Proszę pani, nie wycierajcie z tablicy.
- g) Proszę pani, jeszcze nie zdążyłam przepisać, proszę o niewycieranie z tablicy.
- h) Pani, nie wycierajcie jeszcze.

6. Proszę uzupełnić zdania ze stylu urzędowego dowolną treścią, stosując w nich

odpowiednie zwroty grzecznościowe. Np. *Jesteśmy przekonani, że poświęcą Państwo tej sprawie natychmiastową uwagę. Pozwalamy zwrócić Państwa uwagę na fakt, że dokumenty zostały wysłane z opóźnieniem.*

- a) Jesteśmy przekonani, że
- b) Bylibyśmy zobowiązani za.....;
- c) Uprzejmie informujemy, że
- d) Uprzejmie prosimy o
- e) Prosimy o bezzwłoczne
- f) Pozwalamy zwrócić uwagę.....;
- g) Dziękując za, informujemy
- h) Jeżeli pragnęlibyście Państwo
- i) Mamy nadzieję na

7. Tytułowanie. Mamy się zwrócić do poniżej wymienionych osób. Proszę sformułować zwroty adresatywne używane w sytuacji oficjalnej:

- a) zakonnica;
- b) pani minister;
- c) dyrektor;
- d) dr hab.;
- e) wicedyrektor;
- f) prezydent;
- g) ambasador;
- h) rektor wyższej uczelni;
- i) ksiądz proboszcz;
- j) członek Sejmu Litewskiego;

8. Proszę podane wypowiedzi zredagować zgodnie z normą ogólnopolską:

- a) „Z Nowym Rokiem!”
- b) „Pozdrawiamy ze Świętem!”
- c) „Pozdrawiamy z urodzinami” (napis na przyjęciu urodzinowym)
- d) „Winszujemy z okazji urodzin”
- e) „Z 1 września” (napis na drzwiach szkoły)
- f) „Z 8 marca!”
- g) *Najpiękniejsze życzenia Nauczycielom w dniu ich święta*
- h) *Gratulacje Mistrzom Parafady!*
- i) *Gratulacje sportowcom i trenerowi!*
- j) *„Dyplom Mistrzowi Rachunków”*
- k) *„Dyplom Marii Nowak za przyszykowanie ucznia do konkursu recytatorskiego”*
- l) *Słowa wdzięczności wychowawczyni klasy 4 przebrzmiały z ust rodziców i uczniów.*
- m) *Czekamy was w przyszłym roku!*
- n) *Dziękujemy dla Rodziców i Nauczycieli!*
- o) *Dziękuję dla Inesy za udział w tym konkursie, za to że pomimo składania „małej matury”, miała chęć i czas na podsykowanie się do konkursu.*
- p) *Uczniami opiekowały się nauczycielki Anna Kowalska i Maria Nowak.*
- q) *Do konkursu ucznia szykowała nauczycielka religii Maria Nowak.*
- r) *Po udanej imprezie gospodarze rozwitali się z gośćmi.*

9. Proszę poprawić poniższe zdania zgodnie z normą ogólnopolską.

Wzór: *Czy wy przyjdziecie? – Czy pani przyjdzie?*

- a) *Pani Fedorowicz, czy pani Fedorowicz może dać mi książkę?*
- b) *Pani Aniu, czy pani Ania może dać mi książkę?*
- c) *Proszę pana, przepraszam, że wczoraj nie mogłam do was przyjść.*
- d) *Proszę pani, czy możecie podejść?*
- e) *Proszę pani, czy możecie powiedzieć, kto musi przyjść?*
- f) *Przepraszam, czy jest dziś Kowalewski?*
- g) *Proszę pani siadać.*
- h) *Siadać, ciocia Zita, siadać!*
- i) *Nie wycierać z tablicy tego zdania.*
- j) *Proszę pani, skasować bilet.*
- k) *Dać, pani, torbę, potrzymam.*
- l) *Mama, siadajcie z nami!*
- m) *Niech państwo nas odwiedzi, zapraszamy.*

10. Zadania komunikacyjne:

- a) Jesteś pracownikiem dużej firmy i spędzasz urlop w Rzymie. Pozdrów swojego dyrektora.
- b) Przedstaw siebie na oficjalnym zebraniu w miejscu swojej nowej pracy.
- c) Urządzasz przyjęcie, przedstaw oficjalnie swego nowego przyjaciela swoim gościom i znajomym.
- d) Złóż kierownicze zespołu „Wilia” życzenia noworoczne.
- e) Powitaj oficjalnych gości na zebraniu w pracy.

- f) Napisz oficjalne podziękowania dla firmy budowlanej za pomoc w rekonstrukcji np. znanego cmentarza.
- g) Co powiesz, kiedy nie dosłyszysz pytania profesora na egzaminie?
- h) Poproś ciocię Ritę, by zamknęła drzwi.
- i) Poproś sprzedawczynię o twaróg, ser i masło.

11. Proszę dopisać zgodne z etykietą językową repliki do poniższych wypowiedzi.

- a) Szczęśliwego Nowego Roku!
- b) Wesołych Świąt!
- c) Szczęść Boże.
- d) Współczuję Ci.
- e) Witam.
- f) Przepraszam.

Zakończenie

W skrypcie został przedstawiony wybór problemów omawianych na zajęciach z kultury języka polskiego. Najważniejszą sprawą jest poznanie normy ogólnopolskiej, uzupełnieniem zaś wiedzy jest świadomość własnych błędów. Interferencje leksykalno-gramatyczne są przedmiotem wielu prac licencjackich obronionych na polonistyce Uniwersytetu Wileńskiego. Omówione w skrypcie zagadnienia dotyczące wszystkich poziomów języka opisują trudności lub skutki, jakie powodują interferencje językowe w fonetyce, fleksji, słowotwórstwie, składni i leksyce standardowej. Przedstawione problemy mogą się przydać studentom w znalezieniu dobrych tematów na kolejne prace naukowe.

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy (red.), 2001, *Współczesny język polski*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Bąba Stanisław, 1989, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Čepaitienė Giedrė, 2007, *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*, Šiaulių universiteto leidykla, Šiauliai.
- Cook Vivian, 1995, *Multi-competence and the learning of many languages*, „Language, Culture and Curriculum“, t. 8, nr 2, s. 93–98.
- Dawlewicz Mirosław, 2000, *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie (na podstawie badań ankietowych)*, Elipsa, Warszawa.
- Dawlewicz Mirosław [Miroslav Davlevič], 2015, *O nowszych złożeniach w języku prasy polskiej na Litwie*, „Slavistica Vilnensis“, nr 60, s. 87–99.
- Dubisz Stanisław, 1997, *Język polski poza granicami kraju – wstępne informacje i definicje*, [w:] *Język polski poza granicami kraju*, tenże (red.), Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej, Opole, s. 13–24.
- Dubisz Stanisław, 2002, *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1, Wydział Polonistyki UW, Warszawa.
- Dubisz Stanisław, 2017, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 5: *Współczesna polszczyzna ogólna*, Wydział Polonistyki UW, Warszawa.
- Geben Kinga, 2003, *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Elipsa, Warszawa.
- Geben Kinga, 2004, *Nowe tendencje leksykalne w języku polskiej inteligencji mieszkającej na Wileńszczyźnie*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 64–71.
- Geben Kinga, 2008, *Typy innowacji słownikowych w języku inteligencji polskiej na Wileńszczyźnie*, „Prace Filologiczne”, t. LIII, s. 223–230.
- Geben Kinga, 2011, *Z badań nad wielojęzycznością społeczności miejskich Polaków na Litwie*, „Prace Filologiczne”, t. LXII, s. 119–129.
- Geben Kinga, 2013, *Kultura języka polskiego. Zmiany słownikowe w polszczyźnie mówionej na Litwie*, Vilniaus universiteto leidykla, Wilno.
- Geben Kinga, 2015, *Dyglosja i wielojęzyczność Polaków mieszkających w miastach na Litwie*, [w:] *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas. Dialects – Cultural Heritage of European Nations*, Zofija Babickienė, Laima Pečkuvienė (red.), Vilnius, s. 142–162.
- Geben Kinga, 2017a, *Przyczynek do badań nad językiem uczniów szkół polskich na Litwie*, [w:] *W labiryncie polszczyzny*, Beata Katarzyna Jędryka, Ewelina Kwapien (red.), Elipsa, Warszawa, s. 241–248.
- Geben Kinga, 2017b, *Pozdrawiam ze świętem! O życzeniach „po wileńsku“*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 83–90.
- Geben Kinga, 2018, *Celownik rodzaju męskiego. Gramatyczne poniedziałki*, Audycje radiowe, <http://zw.lt/zw-tv/gramatyczne-poniedzialki-z-zw-lt-celownik-rodzaju-meskiego/> (dostęp: 10.12.2018).
- Grabias Stanisław, 2001, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Współczesny język polski*, Jerzy Bartmiński (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 235–253.
- Handke Kwiryna, 1995, *Polski język familijny. Opis zjawiska*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Handke Kwiryna, 1997, *O regionalizmie frekwencyjnym*, [w:] *taż, Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac wydany z okazji 65. urodzin Autorki*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 205–216.

- Jadacka Hanna, 2005, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Janus Elżbieta, 2009, *Z zagadnień grzeczności językowej w polszczyźnie wileńskiej*, [w:] *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce*, t. 1, Ewa Dzięgiel, Anna Zielińska (red.), Wydawnictwo UKSW, Warszawa, s. 47–54.
- Janus Elżbieta, 2011, *Wileńskie konstrukcje z „się” (ekskurs diachroniczny)*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 62–71.
- Janus Elżbieta, 2014, *Konstrukcje nieagentywne w polszczyźnie wileńskiej*, [w:] *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, Mirosław Dawlewicz, Irena Fedorowicz, Algis Kalėda (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno, s. 398–406.
- Janus Elżbieta, Orszewska Wioleta 1999, *Honoryfikatywność gramatyczna w polszczyźnie wileńskiej*, [w:] *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie. Materiały sympozjum „Socjo- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji językowej w Wilnie i na Wileńszczyźnie”*, Warszawa 16–18 października 1997 roku, Józef Porayski-Pomsta (red.), Elipsa, Warszawa, s. 135–145.
- Jarvis Scott, 2000, *Methodological Rigor in the Study of Transfer: Identifying L1 Influence in the Interlanguage Lexicon*, „Language Learning”, t. 50, nr 2, s. 245–309.
- Kaleta Radosław, 2017, *O polsko-białorusko-rosyjskiej homonimii międzyjęzykowej w ujęciu glottodydaktycznym*, [w:] *Wokół homonimii międzyjęzykowej*, Małgorzata B. Majewska (red.), Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 71–85.
- Karaś Halina, 1996, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Elipsa, Warszawa.
- Karaś Halina, 1999a, *Uwagi o języku uczniów polskich szkół średnich na Litwie*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2: *Studia i materiały*, Janusz Rieger (red.), Semper, Warszawa, s. 47–55.
- Karaś Halina, 1999b, *Wahania i zmiany rodzaju rzeczowników w polszczyźnie studentów polonistyki wileńskiej*, „Prace Filologiczne”, t. XLIV, s. 257–268.
- Karaś Halina, 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Auśra, Warszawa–Puńsk.
- Karaś Halina, 2009, *Kresowe cechy fonetyczne w polszczyźnie standardowej uczniów polskich szkół średnich na Litwie*, „LingVaria”, t. 4, nr 2 (8), s. 83–93.
- Karaś Halina, 2010a, *Leksykon terminów i pojęć dialektologicznych*, [w:] *Dialekty i gwary polskie. Compendium internetowe*, taż (red.), <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=leksykon> (dostęp: 10.10.2018).
- Karaś Halina, 2010b, *Osobliwości trybu przypuszczającego w polszczyźnie standardowej uczniów szkół polskich na Litwie*, [w:] *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, Iwona Burkacka, Radosław Pawelec, Dorota Zdunkiewicz-Jedynak (red.), Wydawnictwo Wydziału Polonistyki, Warszawa, s. 299–314.
- Karaś Halina, 2017, *Polskie gwary okolic Ignalina i Jeziorosów na Litwie w świetle frekwencji cech językowych*, Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Karaś Halina, 2019, *Wprowadzenie*, [w:] Kinga Geben, Mirosław Dawlewicz, Halina Karaś, Monika Kresa, Bożena Żyło, *Normatywny słownik polskich nazw miejscowych z obszaru Litwy*, <http://85.10.236.103/~sloowniklt/> (dostęp: 03.01.2019).
- Klebanowska Barbara, 1985, *O związkach składniowych między wyrazami*, [w:] Barbara Klebanowska, Witold Kochański, Andrzej Markowski, *O dobrej i złej polszczyźnie*, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 169–241.
- Kłosińska Katarzyna (red.), 2013, *Formy i normy, czyli Poprawna polszczyzna w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Krawczuk Ała M. [Alla Mikolaïvna Kravčuk], 2011, *Leksykologia i kultura pols'koï movi [Leksykologia i kultura języka polskiego]*, t. 1–2, Firma „INKOS”, Kijów.
- Kresa Monika (red.), 2016, *Słowniczek współczesnej gwary uczniowskiej*, Warszawa, http://www.spelestynow.pl/sloownik_gwary.pdf (dostęp 08.11.2018)

- Krucka Barbara, 1997, *Błędy frazeologiczne w języku Polonii ze Wschodu*, [w:] *Język polski w kraju i za granicą*, t. 1, Barbara Janowska, Józef Porayski-Pomsta (red.), Elipsa, Warszawa, s. 62–71.
- Kurzowa Zofia, 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków.
- Kurzowa Zofia, 1985, *O polskich dialektach kresowych*, „Język Polski”, z. 2–3, s. 99–108.
- Lipczuk Ryszard, 1992, *Internacjonalizmy a „falszywi przyjaciele tłumacza”*, [w:] *Język a kultura*, t. 7: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Jolanta Maćkiewicz, Janusz Siatkowski (red.), Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze” Fundacji dla Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Marcjanik Małgorzata, 1992, *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*, [w:] *Język a kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, Janusz Anusiewicz, Małgorzata Marcjanik (red.), Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze” Fundacji dla Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 27–32.
- Marcjanik Małgorzata, 2001, *Etykieta językowa*, [w:] *Współczesny język polski*, Jerzy Bartmiński (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 281–291.
- Marcjanik Małgorzata, 2007, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Marcjanik Małgorzata, 2008a, *Kody grzeczności jako forma identyfikacji z grupą*, „Kultura Współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka”, nr 2, s. 71–76.
- Marcjanik Małgorzata, 2008b, *Wielkie zmiany przyjdą jutro. O przemianach w językowych obyczajach grzecznościowych*, [w:] „Język a Kultura”, t. 20, Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze” Fundacji dla Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław s. 89–98.
- Markowski Andrzej, 2005, *Kultura języka polskiego. Teoria, zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Masoń Irena, 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Elipsa, Warszawa.
- Masoń Irena, 2010, *Dystansowe formy adresatywne w zachowaniu językowym młodych Polaków na Litwie*, „Studia Pragmalingwistyczne”, nr 2, s. 151–169.
- Masoń Irena, 2014, *Sposoby wyrażania relacji dystansowych w formach adresatywnych polszczyzny na Litwie*, [w:] *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej, Brzeg–Opole, 1–13 lipca 2013 r.*, t. 2, Stanisław Gajda, Irena Jokiel (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 202–215.
- Mędelska Jolanta, 1993, *Język polski na Litwie w dziewięćciu dziesięcioleciach XX wieku*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Mędelska Jolanta, 2000, *Język prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 2, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz.
- Mędelska Jolanta, 2004, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 3: *Lata 1960–1979, cz. 2, Słownictwo (wyrazy)*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz.
- Mędelska Jolanta, 2013, *Zaimkowe afiksy nieokreśloności w polszczyźnie północnokresowej*, „Slavia Orientalis”, t. 62, nr 3, s. 465–473.
- Müldner-Nieckowski Piotr, 2004, *Wprowadzenie do frazeologii*, [w:] Piotr Müldner-Nieckowski, Łukasz Müldner-Nieckowski, *Nowy szkolny słownik frazeologiczny*, Świat Książki, Warszawa.
- Naruszewicz-Duchlińska Alina, 2014, *Wybrane aspekty językowe prośby w Internecie*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21, nr 41, z. 1, s. 119–135.
- NSPP – *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, Andrzej Markowski (red.), 1999, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Olkowska Ksenia Małgorzata, 2011, *Najnowsze angielskie zapożyczenia cytatowe w polszczyźnie ogólnej początku XXI wieku*, „Studia Językoznawcze”, t. 10, s. 211–256.

- Ożóg Kazimierz, 2005, *Współczesny model polskiej grzeczności językowej*, [w:] *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, Anna Dąbrowska, Alicja Nowakowska (red.), „Język a Kultura”, t. 17, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 9–15.
- Piotrowicz Anna, 1991, *Typy regionalizmów leksykalnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Polański Kazimierz (red.), 2003, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Poradnik profesora Markowskiego* – Markowski Andrzej, 2003, *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego*, Wilga, Warszawa.
- Rutkovska Kristina, 2016, *Dabartinė lietuvis lenkų tarmių būklė*, Vilnius, s. 1–11, http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/rutkovska_siuolaikines_lenku_tarmes.pdf (dostęp: 10.10.2018).
- Satkiewicz Halina, 2000, *Neutralizacja nacechowania stylistycznego i ekspresywnego w słownictwie współczesnej polszczyzny*, [w:] *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, Jan Mazur (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 69–74.
- Sękowska Elżbieta (red.), 1996, *Świadomość językowa – kompetencja – dydaktyka. Materiały ogólnopolskiej konferencji „Z badań nad kompetencją i świadomością językową dzieci i młodzieży”*. Warszawa, 26–26 listopada 1994 r., Warszawa.
- Sękowska Elżbieta, 2007, *Wpływ języka angielskiego na słownictwo polszczyzny ogólnej*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 44–53
- Sokołowska Henryka, 2004, *Wielojęzyczność a umiejętności komunikacyjne uczniów szkół polskich na Litwie*, Elipsa, Warszawa–Wilno.
- Ušinskienė Viktorija, 2017, *Mokomės lenkų veiksmažodžių (mokomoji knyga)*, Vilniaus Universiteto Leidykla, Vilnius <https://www.flf.vu.lt/mokslas/elektroniniai-istekliai#vadoveliai-mokymo-priemones>, (dostęp: 10.10.2018).
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Stanisław Dubisz (red.), 2006, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- UWPNGŚ – *Urzędowy wykaz polskich nazw geograficznych świata*, 2013, Maciej Zych (red.), Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa <http://ksng.gugik.gov.pl/wpngs.php>, (dostęp: 10.10.2018).
- Waszakowa Krystyna, 1994, *Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie polszczyzny końca XX wieku*, [w:] *Przemiany współczesnej polszczyzny. Materiały konferencji naukowej Opole 20-22. 09. 1993 r.*, Stanisław Gajda, Zbigniew Adamiszyn (red.), Instytut Filologii Polskiej, Opole, s. 53-60.
- Waszakowa Krystyna, 1995, *Dynamika zmian w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 1–12.
- Waszakowa Krystyna, 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwa UW, Warszawa.
- WSF – Piotr Müldner–Nieckowski, 2004, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Świat Książki, Warszawa.
- Zielińska Anna, 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.

Santrauka

Šiuolaikinė lenkų kalba. Lenkų kalbos Lietuvoje specifika

Mokymo priemonės tikslas – padėti studentams formuoti taisyklingos kalbos ir savarankiško mokymosi įgūdžius, ugdyti kalbos kultūrą ir kalbinę savimone. Šioje priemonėje atsižvelgiama į specifines lenkų kalbos kultūros ugdymo Lietuvoje problemas. Daugiausia dėmesio skiriama dažniausiai pasitaikančioms klaidoms, kurios aptinkamos lenkų kalboje Lietuvoje, šalinti.

Vadovėlį sudaro *Ivadas* ir dešimt skyrių. Pateikta bendroji kalbos kultūros terminų apžvalga, aprašomas šiuolaikinės sakininės lenkų kalbos Lietuvoje oficialus ir neoficialus registras, kalbos klaidų tipologija, fonetikos, fleksijos, žodžių darybos, sintaksės, leksikos, frazeologijos klaidų taisymai, kalbos etiketas. Kiekviename skyriuje pateikiama svarbiausia teorinė medžiaga, literatūros sąrašas ir praktinio darbo užduotys. Darbo pabaigoje yra nurodytas naudojamos literatūros sąrašas. Leidinys skiriamas Vilniaus universiteto studentams, lenkų mokyklų mokytojams bei visiems, kuriems rūpi lenkų kalbos taisyklingumas.

Summary

Modern Polish. Features of the Polish language used in Lithuania

The aim of this exercise handbook is to help students develop language skills and aid independent learning. Based on the results drawn from the formal and informal use of the Polish language in public and in private in Lithuania, the publication applies a socio-linguistic approach to the issues of culture in language. The focus falls on the elimination of the most frequent mistakes in the Polish language used in Lithuania.

The handbook is divided into ten chapters focusing on specific features of phonetics, morphology, syntax, lexis, phraseology and language etiquette. The general overview of culture in language, of the official and unofficial register of modern Polish in Lithuania and the typology of language mistakes are presented. Every chapter includes the most important theoretical material, a list of literature and self-controlled tasks which may be used by students for testing their knowledge and skills. A list of references is at the end of the handbook. The resource of didactic teaching has been developed with reference to the programme of contemporary advanced Polish and is intended primarily for the students reading humanitarian subjects in Vilnius University, teachers of Polish schools in Lithuania and those who are concerned with the correctness of the Polish language.

Viršelio dailininkė *Jurga Tėvelienė*
Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
5,3 aut. l.

Mokymo priemonė „Šiuolaikinė lenkų kalba. Lenkų kalbos Lietuvoje specifika“ („Współczesny język polski. Swoistość języka polskiego na Litwie“) skirta pirmosios pakopos humanitarinių krypčių studentams. Šioje priemonėje atsižvelgiama į specifines lenkų kalbos kultūros ugdymo Lietuvoje problemas. Kiekviename skyriuje pateikiama svarbiausia teorinė medžiaga, literatūros sąrašas ir praktinio darbo užduotys.